Josip Pašić

KS

DIDA FENJER
i druge priče koje je život ispričao

1934p

Dida Fenjer

MALA KNJIŽNICA »KANE«

JOSIP PAŠIĆ

DIDA FENJER

i druge priče koje je život ispričao

KRŠĆANSKA SADAŠNJOST
ZAGREB 1981.

Lektura: Jagoda Zamoda

Korektura: Lidija Masovčić i Gordana Šušnjara

Izdaje: Kršćanska sadašnjost, Zagreb

Odgovara: dr. Vjekoslav Bajsić

Tisak: NIŠRO Varaždin

POPRATNA RIJEČ

Ova je zbirka doživljaja, na neki način, nastavak knjige »Tuđe suze«. Nastala je na isti način. Pisana je na isti način. Uzimajući podatke iz svojih zapisa – neke vrste dnevnika – pokušavam na osnovu svojih doživljaja prikazati svijet koji sam susretao i među kojim sam živio. Naravno, ja sam zapisivao ono što je mene impresioniralo. Pa, ako možda izabrani doživljaji i nisu »tipični« za vrijeme u kojemu sam radio, ali budući da su istiniti, oni su ipak dijelovi slike toga razdoblja.

Iz razgovora s onima koji su pročitali prijašnje moje knjige sličnoga sadržaja znadem da te moje prikaze čitatelji doživljavaju na dva različita načina. Jedni već za vrijeme čitanja pokušavaju otkriti o kome je riječ. Za neke doživljaje, mještanima gdje se to dogodilo, i nije baš preteško otkriti prave osobe. Ali kakva od toga korist? Drugi pak neprestano ponavljaju pitanje: Jesu li to zaista stvarni doživljaji? To pitanje i meni postavljaju, tvrdeći da su oni živjeli u isto vrijeme u kojem sam živio i ja, da su obavljali poslove koje sam obavljao i ja, ali da sličnih doživljaja nisu imali.

Onima, koji tvrde da nisu ništa slično doživjeli, mogu odgovoriti jedino ovo: nitko nije bez doživljaja! Pitanje je samo na što je pažnja usmjerena. U moje vrijeme odigrano je mnogo važnih nogometnih utakmica, prikazano je mnogo filmova. Ja rezultate nogometnih utakmica ne pamtim, kao što ne pamtim ni imena filmskih glumaca i glumica. Drugi moji suvremenici, naprotiv, znaju bezbroj detalja o mnogim nogometnim utakmicama ili znaju sva imena filmskih i režisera i glumaca. Ono što koga zanima, to on zapaža i pamti. Mene zanimaju sudbine osoba koje susrećem. I rješenje zagonetke je u tome.

Autor

BABA MANDA JE KRIVA

Moji dobri stari dida Tuna i baba Manda nisu imali djece. Djece nisu imali, ali oboje su imali neobično jake glasove. Ono o čemu su oni razgovarali po svom prostranom dvorištu uvijek su čuli svi susjedi, i oni s lijeve i oni s desne strane. Njihov je razgovor bio gotovo uvijek svađa.

Međutim, oni te svoje svađe nisu uzimali ozbiljno. Nisu te njihove svađe ni susjedi ozbiljno shvaćali. Jer, svatko je od susjeda znao kada dida Tuna nije bio kod kuće. I ne samo po tome što se iz njihovog dvorišta nije čula vika. Nego još više po tome što je baba Manda cijeli dan prosjedila pred kućom, na ulici, i na ulici obavljala sve poslove. A ni dida Tuna nije mogao izdržati sam u svojoj kući. Ako on i radnim danom sjedi sam pred kućom, na ulici, i besposlen puši lulu, svijet je znao: baba Manda nije kod kuće.

Ta njihova neprekidna svađa bila je, dakle, svađa neke posebne vrste.

Ali jednog Badnjaka svađa je bila ozbiljna. Prava pravcata svađa. Dida Tuna je od najranijeg jutra tako užasno vikao i na psa, i na svinje, i na konje, i na kokoši, a napose na babu Mandu da su svi oni koji su na njihovu vječnu viku navikli, napregli uši. Instinktivno su svi osjetili da se događa nešto posebno. No, kako u takvim okolnostima ni najznatiželjniji ne žele turati svoj nos u tuđu vrelu kašu, susjedi su se samo došaptavali: što se to moglo dogoditi. Ali kako strašna vika nikako nije prestajala, došle dvije susjede mojoj majci nagovarajući je da mene pošalje da izvidim o čemu je riječ. Znale su da sam ja dida Tunina maza. »To nije bez vraga, Janjo, kažem ti ja!« – ponavljala je jedna. Majka se opirala: »Kud ću dijete slati u taj pakao?!« Ali ipak je popustila. Sjetila se da ju je baba Manda još prije nekoliko dana molila da joj za Božić proda kilogram oraha. Uzela je orahe, stavila ih u rogoznu saćuricu i poslala me s time baba Mandi, a da uz put pitam dida Tunu zašto cijeli dan toliko viče.

Svijestan da ulazim u neku avanturu, bio sam ponosan što u mene imaju povjerenje smatrajući da sam ja jedini koji smije u onaj »pakao«.

Ušavši u dvorište prvo sam se sreo s velikim gadnim crnim psom, koji se cijeli dan vukao ili za dida Tuninim opancima ili za baba Mandinom suknjom. I pas je imao »krupan« glas. Nisam ga volio. Uvijek je na mene skakao i prednjim mi šapama uprljao odijelo. Zalajao je kad je čuo da se otvaraju vrata, a onda poletio prema meni. Skakao je oko mene i nasilno htio provjeriti što to nosim u saćurici. Morao sam saćuricu dići iznad glave.

Baba Mandu sam već s vrata ugledao kako sjedi na zemlji nasred dvorišta pod dudom i rukama runi klipove kukuruza u svoje krilo, u pregaču. Oko nje su bile sve kokoši i patke vrebajući neće li koje zrno pasti izvan pregače. Dida Tuna je unosio željeznim vilama sijeno u štalu. Orahe sam predao baba Mandi i pošao za dida Tunom u štalu. Jaki kiseli stajski miris zapuhnuo me već na vratima. Dida Tuna je sijeno bacio pred konje u visoke jasle i krenuo van.

– A što vi, dida Tuna, danas cijeli dan galamite? Pa sutra je Božić! – upitao samo onako odmah, s neba pa u rebra.

– Što galamim? Bolje pitaj zašto ne razbijam glave. A da joj nisam reko. A kazo sam joj stotinu i hiljadu puta, i ove kao i svake godine: »Ostavi da imamo za Božić«. A ona matora ovca ima uši veće nego krava, a nije spremila. I sad suhi Božić. Kaki je to Badnjak i kaki će to biti Božić bez rakije? A da joj nisam kazo. A kazo sam joj ne jedanput: »Baba spremi rakije . . . «

Trebalo mi je nešto više vremena dok sam povezao njegove isprekidane misli. Riječ je o ovome. Svake godine su i njih dvoje, kao i svi u mjestu, ljeti ispekli stotinjak litara rakije dudovače. Na ulici pred kućama, u dvorištu, izvan mjesta s jedne i druge strane puteva bilo je mnogo dudovih stabala. Valjda je to netko davno propagirao za uzgoj svilenih buba. Ali mudri su Šokci brali s tih stabala godišnje po dvije »žetve«. Brali su lišće i hranili svilene gusjenice, a slatke plodove skupljali i pekli od njih rakiju. S vremenom su gusjenice napustili, ali rakiju zadržali. Pa kako svi, tako i dida Tuna s baba Mandom. Rakije je bilo u svakoj kući od stare do nove. Posebno se pazilo da dudovače bude za Božić i žetvu. Baba Manda je rakiju slabo pila. A dida Tuna rakiju nije ni prodavao ni štedio. On je nju kad više kad manje, ili sam ili s radnicima, malo po malo popio. Poučena takvim iskustvom – jer im se događalo da već ni za Božić rakije više nije bilo – baba Manda je svake godine demižončić sakrivala, pa kad rakije nestane, a ona ponosno pred božić i žetvu rakiju izvuče iz skrovišta. A dida Tuni ljepši poklon za Božić ne bi ni mogla izmisliti. Pa tako je dida Tuna počeo svake godine i sam ženu upozoravati: »Baba, jesi li ostavila rakije? Nemoj da se za Božić sramotimo kad nam dođu ljudi čestitati.« Htio je čovjek biti siguran da ono što ima smije trošiti mirne savjesti i bez brige. Ali kad bi popio, onda je – dakako bez baba Mandinog znanja – cunjao po svuda i svagdje po kući: po tavanu, po slami, po sijenu, po čardaku, po ambaru. I redovito je pronalazio, pa potajno otpijuckao. A kad bi baba Manda to opazila – a opazila je brzo i po mirisu koji se iza dida Tune širio, a i po njegovom kašljucanju – da je dida Tuna rakiju pronašao, ona demižončić sklanjala na drugo, sigurnije mjesto. Ali on je uvijek uspijevao pronaći i »krasti«. Ona je demižončić prenašala ko mačka mačiće: sad ovamo, sad onamo. Ali dida Tuna je uvijek uspio ući u trag. I baba Mandi je ta igra dosadila. Te godine demonstrativno rakije nije sakrila.

Dida je Tuna bio miran. Uvjeren da je kao i uvijek potrebnu količinu stavila na stranu, on je marljivo ispijao ono što je bilo u kiljeru. Pa kad je i posljednje burence ispraznio, on se dao u potragu. Što sve nije prevrnuo. I ne jedanput. Ali nigdje ništa. Pitati, naravno, nije htio. Ali nikako mu nije išlo u glavu gdje ju je mogla sakriti. Na koncu se umorio tragajući i na ženu se ozbiljno razljutio. Bio je uvjeren da je rakiju odnijela nekome u susjedstvo. Ljut je bio kao ris. Režao je i mrmljao, ali rakiju nije spominjao. Nije se htio odati. A ona je, dakako, znala gdje ga svrbi, ali se pravila i gluha i slijepa. Kad on ne pita, ona ne tumači.

I tako došao Badnjak.

Badnjak je jedan od onih dana u godini kad se bez rakije ne može. Red je da si čovjek već ujutro s njom nazdravi. Ali kod večere mora obavezno biti na stolu. Dida Tuna je jedva dočekao Badnjak. I inače je rano ustajao, a na Badnjak je i zbog rakije ranije ustao. Čim se umio, još dok se brisao lanenim ručnikom, zagrmio je:

– Baba, izvuci!

– Što da izvučem? – upitala je, iako je znala o čemu je riječ.

– Rakiju, što drugo?

– Kaku rakiju? Pa znaš da još od Male Gospe nemamo.

– Nemamo. Znam da nemamo. Ali, pa znaš da je Badnjak.

– Znam, pa što?

Dida Tuna je još uvijek mislio da rakija postoji. A kad je shvatio da se to baba Manda uzjugunila, pa da mu napakosti, rakije nije sakrila, čovjek jednostavno nije mogao shvatiti kakav će to biti Božić bez rakije. Da se i on njoj osveti, naredio joj je da ide da od bilo koga posudi litru rakije, ili neka badnje veče u kući živa ne čeka. Baba Manda nije htjela ni čuti. Neka ide i posuđuje on. On dokazivao da je to ženski posao. Baba Manda nije htjela, njega bilo sram. I, eto, to je razlog zašto je dida Tuna od ranog jutra na taj Badnjak

toliko vikao. On je vikao, ali baba Manda je da mu napakosti, tvrdoglavo, protiv svih svojih običaja, šutjela.

Stajao sam pred konjskom štalom i slušao kako mi dida Tuna vičući, kao da sam najgluše stvorenje, tumači kako baba Manda nije za Božić spremila rakije.

– A da joj nisam reko ... A kazo sam joj: »Baba, znaš što ti je poso i dužnost: spremi rakije za Božić...«

Baba Manda je uporno šutjela i sagnute glave rukama runila u svoje krilo klipove kukuruza. Imala je već puno krilo zrna. Runila je da bude dovoljno preko cijelog Božića. Taj orunjeni kukuruz za vrijeme božićnih blagdana nalazi se pod stolom u sobi gdje se jede; u sobi u kojoj je po podu mnogo slame na kojoj se preko Božića spava. Kokoši se tim kukuruzom hrane.

Vratio sam se kući i rekao ženama koje su me čekale

– Baba Manda je kriva. Nije od dida Tune sakrila rakiju. Zato dida Tuna viče.

– Baš je i dobro uradila! – bile su žene s baba Mandom solidarne.

Poslije ručka tata mi je pružio bocu od dvije litre. Bocu od tamnozelenog stakla. Bila je puna i začepljena. Rekao mi je neka bocu odnesem i u ruke predam dida Tuni i čestitam mu Božić. Tata mi nije tumačio što je u boci. Ali ja sam odmah shvatio da to tata dida Tuni šalje rakiju. I muškarci su bili solidarni.

GATAO I – POGODIO

Kad sam to jutro u Prištini ušao u restoran hotela »Kosovski božur«, restoran je bio prazan. Samo je za jednim stolom sjedila mlada muslimanska Ciganka s muškarcem. Pili su kavu. A kad sam popodne već sjedio u prenatrpanom autobusu koji je trebao voziti za željezničku stanicu Kosovo Polje, promatrao sam i slušao kako se to dvoje svađa sa šoferom. On je njima pokazivao da je autobus nabijen ko ružin šipak, a oni njemu dokazivali da moraju – ko za smrt – u ponoć biti u Beogradu. Pokazivali su mu nekakav zgužvani papir – navodno poziv – i drsko zahtijevali da im dađe potvrdu da ih nije htio primiti, pa da će on odgovarati na sudu. Na koncu su ipak uspjeli. Šofer je pristao da ih primi ako se sami mogu ugurati.

Ali zatim je počelo natezanje zbog prtljage. Imali su dva ogromna kofera i čitavo brdo torba i zavežljaja. Šofer se snebivao i ponovno ljutio:

– Ama, ljudi pa što niste uzeli kamion?! Gdje da smjestim tolike stvari? Prtljažnici su puni.

Ipak, i to se riješilo. Pobacao je sve na krov. No, kad je procijenio vozarinu za prtljagu, natezanje se nastavilo.

Ona je imala oko 30 godina, on nekoliko više. Njezine su haljine bile onakve kakve nose kosovske muslimanske Ciganke. Na glavi je imala šarenu maramu. On je bio u građanskom odijelu, ali ukus mu nije bio baš istančan. Na glavi je imao zeleni lovački šeširić, a na nogama crvene cipele s dugačkim vrhovima. Hlače su bile tamno-plave, a kaputić sivo-šareni. Govorili su miješajući ijekavicu s ekavicom. U go-

voru nije bilo ni kosovskog, ni makedonskog, ni južnosrbijanskog, ni ciganskog naglaska.

Muškarac mi je još ujutro u restoranu bio neobično sličan nekoj osobi. Nisam se mogao sjetiti kojoj, pa sam na tu misao zaboravio. Dok sam ih dulje promatrao iz autobusa kako se natežu sa šoferom, i njezino mi je lice bilo vrlo slično nekoj poznatoj osobi, ali se nikako nisam mogao sjetiti kojoj.

U vagonu brzog vlaka za Beograd bilo je nekoliko praznih sjedišta. Smjestio sam se u kut pored prozora. Kad je vlak bio već duže u pokretu, u odjeljenje je provirila ona Ciganka. Zamolila je da joj se sačuvaju dva prazna mjesta. Počela je dovlačiti svoju prtljagu. Donošenju nikad kraja. Ispunila je sve prostore određene za prtljagu iznad glava i prolaz u sredini. Putnici su počeli zbijati šale:

– Je li ti to na velesajam nosiš?

– Hoćeš li do Beograda uspjeti sve prenijeti?

Nikome nije odgovarala.

Na koncu je došao i on.

Smjestili su se u drugi pregradak mojega odjela. Od visokog naslona klupe, koja je pregrađivala sjedala, nisam ih vidio, ali sam čuo razgovor koji se ondje vodio. Tumačili su da putuju u Beograd. Ondje je dobio zaposlenje na jednom strogo povjerljivom mjestu. Posao mora preuzeti u ponoć. Ona da je rodom iz okoline Prištine, a on Dalmatinac; da su se upoznali na omladinskoj radnoj akciji, da imaju dvoje djece.

Slušao sam njihove glasove. Ništa nije bilo ni u njezinom izgovoru kosovskog, ni u njegovom dalmatinskog.

A kad je razgovor počeo jenjavati, ona je izvadila karte ponudivši se da ća gatati. Nije tražila mnogo. Samo »banku«. Razgovor je opet živnuo. Počelo je dobacivanje i podvaljivanje. Jedan je platio »banku«. Čuo sam kako mu govori:

– Vidim onižeg, bucmastog mladog muškarca, crne kose. I vidim tvoju ženu. Vidim sjenik ili spremište za slamu ...

– Je l' bilo što konkretno? – upitao je netko.

– To, to ... S istinom na sunce ... – upadali su drugi.

– Ja nisam žena od laži. Ne vidim jasno. Imaš li ti kakav sjenik ili spremište za slamu? Možda je taj muškarac tvoj sluga ili tvoj radnik. Možda je bolestan. Ondje leži. Ondje je i tvoja žena. Ona ga dvori, ili što radi ... Znaš, karte su mi već jako zamazane. Ne vidim što žena radi. Morat ću, čim stignem u Beograd, kupiti druge. Ako nađem prave. Nisu svake za ovu stvar. Ljudi su doznali da znam, pa navalili na mene kao na alvu. Dolaze i gospoda, noću ...

– A gdje bude muž dok ti noću gledaš gospodi u karte?

Dobacivali su joj svašta. Ubacivali dosjetke među njezine riječi. Nitko nije ozbiljno shvaćao njezina »viđenja«. Ona na zadirkivanja nije odgovarala.

Platio joj i drugi. Izredaše se svi. Bilo je vrlo živo.

Došla je i u moj pregradak. Na moje dvije klupe sjedio je seljački stariji bračni par, dvije seljačke žene i jedno dijete. Svi šutljivi. Svima se nudila. Nitko nije htio. Pokušala je sa mnom. Tumačila mi, dokazivala mi uvjeravala me. Objašnjavala mi da je tu posrijedi jedna vrlo složena kombinacija za koju je potrebno »nutarnje oko«. Tu ne pomaže ni znanje ni diploma; to da je nešto s čime se treba roditi. Njezina rođena majka, na primjer, ne zna. To ne može naučiti onaj koji nema »nutarnje oko«. Tko to nema, taj je kao slijepac. Gleda u karte, a ne vidi ništa.

Slušao sam je smješkajući se, ali nisam izgovorio ni jednu jedinu riječ. Muškarci iz njezinog pregratka došli da joj pomognu u nagovaranju.

Ugurala se i sjela do prozora pred mene.

– Nije ti valjda žao jedne banke?! Na ulici je sa zemlje ni djeca ne dižu – govorila mi.

– Možda čovjek ne voli znati istinu! – govorili su navijači.

Gledao sam je. Sad mi je bila posve blizu. Čudno! Lice me tako snažno sjeća na neku ženu, a ne mogu se sjetiti na koju. Navijači su bivali sve uporniji. Valjda ih je dražila moja zagonetna i uporna šutnja. Ni usta nisam otvorio. Ona nije odustajala. Navijači su postali nervozni. Ljudi su bili željni zabave. Bilo kakove. Putovanje je dosadno.

– Ma baci joj tu banku, vidiš da te se prihvatila ko krpelj. Brže ćeš je se otresti!

– A što je se otresti!

– A što da ona meni gleda u karte? Znam taj posao i ja! – rekao sam a da pri tome nisam ništa mislio. Postali su mi dosadni i htio sam ih se osloboditi. Ali oni tek tada navališe tražeći da im i ja gledam u karte. I meni će platiti. Da vide hoće li se slagati s onim što je ona vidjela.

Ženska je prihvatila:

– No, eto, vidite! Nije to varka. I gospodin znade.

U glavi me sve jače osvajala jedna misao. I na koncu sam se odlučio. Riskirat ću. Zatražio sam karte. Pružila mi ih je nekako nesigurno i, učinilo mi se, nerado. Bio je već mrak, a škiljavo svjetlo sa stropa slabo je osvjetljavalo. Karte su bile vrlo istrošene: bez uglova, crteži su se jedva raspoznavali. Naslaga prljavštine je bila debela. Miješao sam ih i miješao smišljajući kako bih počeo. Zavladala je tišina. Obratio sam se vlasnici:

– Da Vama gatam? Badava ću.

– Daj! graknuše. Prvo njoj!

Prišao je i njezin muž.

– Može! – rekla je žena prkosno.

I ona je odlučila da riskira.

Svi su bili zadovoljni. Zabava će se nastaviti.

– Slabo vidim – počeo sam nesigurno. Karte su jako istrošene, a svjetlo vrlo slabo. (Napinjao sam oči da tobože ipak nešto ugledam).

Muškarci ispružiše upaljene džepne benzinske upaljače za cigarete da mi osvijetle.

– Sad vidim nešto bolje – nastavio sam. Vidim kuću na brijegu ... Brijeg nije visok ... U blizini je drugi mnogo viši. Na tom drugom je crkvica, ako dobro raspoznajem ... Kuća je, čini mi se, drvena... Vidim Vas kao dijete ... To znači da ste se ondje rodili. Je li Vaša rodna kuća na brijegu, i drvena?

– Jeste! – odgovorila je buljeći u mene.

Promatrao sam je prko naočala.

– Oko kuće je šuma ... Ne, to je veliki voćnjak ... Čekajte, rekao bih da je šljivik ... Jest, sve stabla starih šljiva ... Možda su među njima dvije jabuke ... I jedan veliki orah. Jeste, orah je. Pod orahom je bunar. Jabuke su pred kućom ... Bunar nije pokriven ... Je li tako?

– Tako je! – potvrdila je nešto tišim glasom.

u vagonu je zavladala tišina, a ja sam ponovo miješao i miješao karte, pa onda, zagledavši se napeto u karte, nastavio:

– Opet Vas vidim ... Ali vidim Vas drukčije obučenu ... Ženska je oborila glavu i gledala u stranu.

– ... Vidim Vas u nakakvom velikom gradu. Je li to Priština? ... Neće biti, jer vidim nekoliko zvonika. Grad mi je poznat sa fotografija. Nekakva rijeka teče nedaleko ... Vidim krasan park s mnogo spomenika ... Da nije zagrebački Zrinjevac? ... Da nije Varaždin? ... Jeste li bili kadgod u Varaždinu?

Ženska nije odgovorila. Nije dizala glavu.

– Možda Vam je neugodno ovo što vidim? – pitao sam.

Šutjela je i ostala nepomična.

– Ako Vam je neugodno, ja ću prekinuti ...

– Dalje! ... Nastavi! ... – tražili su ostali.

– Ovaj zna ... – reče jedan.

– Nastavi! – vikali su.

– Slabo vidim – branio sam se držeći karte skoro pod nosom i provjeravajući kako se drži Ciganka i njezin muž. – A možda gospođa i ne želi da dalje gledam?

– Samo ti vozi! – navaljivali su ... čini se da je riječ o masnim stvarima ... Spetljao si se ... A, jest, stvarno ufitiljila nos! – grohotom su se smijali ... A zgodna je, đavo je odnio. Šteta bi i bilo da se rodila samo za jednog muškarca ...

– Ako gospođa ne dopušta, ja neću dalje. Svatko ima pravo na svoje privatne tajne – zaoštravao sam ja.

– Nemam ja nikakvih tajni. Baš, ako Vas to interesira, nije mi ovo prvi muž. Pa šta? To moj muž zna bolje od vas. Što bih se plašila, ako se to vidi?

Postala je nervozna.

– Da nastavim? – pitao sam.

– Nastavi ... Nastavi ... Ima tu svašta ... – vikali su.

– Ja sam gospođu pitao! – rekao sam odlučno.

Ona je šutjela.

Vlak je stajao.

Ženska je naglo skočila primjetivši, tobože, tek tada da vlak stoji, i viknula:

– Joj, žedna sam ko vrag u paklu ...

Probijala se van. Za njom je krenuo i muž. Ali brzo su se vratili. Kupili su prtljagu. Isprekidano su tumačili da su na stanici neočekivano sreli kuma, pa će k njemu. Ne mogu ga odbiti; navalio je. Uvrijedio bi se.. Sutra še nastaviti za Beograd. On je izbacivao stvari kroz prozor. Molio je da mu se pomogne dok vlak ne krene. Ona je pod prozorom prihvaćala. Uspio je izići kad je vlak bio već u pokretu. Netko se sjetio i kroz otvoren prozor viknuo:

– Izgubit ćeš službu! U ponoć je moraš preuzeti ...

Beograd je bio još daleko.

– Pobjegoše! – reče jedan.

– Pobjegoše! – potvrdiše ostali.

A karte su ostale u mojim rukama.

Zahtijevali su da nastavim gledati. Tvrdili su da su opazili da zamuckujem, pa da su odmah shvatili da stvari nisu čiste. Bili su veoma znatiželjni što sam još vidio. Pokušao sam se izvući pričom, da se u kartama ništa ne vidi kad je osoba odsutna.

– Batali ti to, komšija! – reče jedan. Ne bi ono dvoje zbog bilo kakove sitnice onako bezglavo pobjeglo.

– Da pogledaš, je li moj sin živ ... – molila me vrlo skromno starica. Platit ću ti. Vidim da ti ne govoriš laži ...

Morao sam s istinom na vidjelo.

– Ja ono dvoje poznam – počeo sam. A pobjegli jesu. I sami ste vidjeli. Sad,ili su povjerovali da ja zbilja vidim sve ono u kartama, ili su i oni mene prepoznali.

Ispripovjedio sam im otkud ih poznam.

Dok sam bio župnik u blizini Zagreba, u Pušći, jedno nedjeljno popodne došlo je njih dvoje k meni. Ona nije bila obučena u ciganske haljine. Govorili su mi da su krenuli iz Varaždina, gdje da su bili u gostima, za Split, gdje stanuju. U vlaku im je ukraden novčanik. Nestale su tako vozne karte, a nestao je i sav novac. Da su okradeni, vidjeli su tek kad je kondukter zatražio karte. Morali su napustiti vlak jer nisu imali novaca da plate druge karte. I sad – govorili su mi – ni naprijed ni natrag. Molili su da im posudim 40.000 dinara, da mogu do Splita. Vrtiti će mi čim stignu u Split. Moljakali su da im pomognem, jer da ondje nikoga ne poznaju. Nisam im povjerovao. Previše je sličnih izmišljotina. A one noći bilo je provala u nekoliko kuća. Sve je govorilo da su provalnici oni. Viđali su ih na raznim mjestima. Ondje su posjetili i neke njezine rođake. Ona je, naime, odande rodom, ali su joj roditelji, kada je ona imala oko deset godina, odselili u Varaždin. I rođacima su ispričali razne priče tražeći no-

vac. A onda im se zameo trag. Ondje je poznaju. Bila je udata, ali je ostavila muža i kasnije se »udala« za drugog, pa za trećeg, četvrtog. Postala je skitnica.

– ... Nisam ih odmah prepoznao. Mislio sam da su slični nekome. A onda sam, kad ste navalili na mene da joj platim da mi gleda u karte, odlučio da riskiram i vidim. Učinilo mi se da su to one varalice koje su bile kod mene u Pušći. I, kako ste vidjeli, pogodio sam ...

– E, jest današnji svijet pokvaren! – reče jedan zlovoljno i ode na svoje mjesto u drugi pregradak.

Nadam se da nije na mene mislio.

POSLOVI SVETOGA ILIJE

Regina mi je bila učenica u nekadašnjoj učiteljskoj školi. Posebno mi se urezala u pamćenje zbog neugodne ozbiljnosti što joj je izbijala i iz očiju i iz crta lica. A i bila je šutljiva. Ne sjećam se da je kao učenica u društvu ikad izgovorila i jednu riječ. Obično je stajala pozadi i pristustvujući razgovoru ili zabavi, bezizražajnim je pogledom odavala da je duhom odsutna. Kad sam je na satu ispitivao, osjećao sam nekakvu nelagodnost, pa sam uvijek nastojao biti što kraći. Vladanje joj je inače bilo besprijekorno i bila je vrlo uslužna.

Ta preteška ozbiljnost za njezine godine nije bila posljedica učenja, nego posljedica okolnosti u kojima je živjela. Roditelji su joj bili imućni bački Nijemci. Majke se nije sjećala, umrla je poslije drugog svjetskog rata u sabirnom logoru za Nijemce. I Regina je ondje bila. Ocu i očevoj majci je bilo dopušteno da se vrate na slobodu, ali imanje s kućom bilo im je konfiscirano. Mala Regina je dospjela baki koju su susjedi primili kao besplatnog stanara u dvorišnu zgradu. Otac se oženio Hrvaticom, starijom djevojkom. No, brzo su jedno za drugim umrli i baka i otac. Regina je dospjela maćehi koja nije imala djece. Mećeha je Reginu svojom skromnom zaradom od ručnoga rada školovala. Iskreno se za nju brinula. Regina ju je poštovala, ali onako topao odnos, kakav je normalan između majke i kćeri, nikad nije bio uspostavljen.

Kad je vjeronauk po školama ukinut, ja sam otišao na župu daleko od mjesta u kojemu sam bio vjeroučitelj. Veze s

bivšim učenicima su naglo prekinute i blijedjele. No, jednoga sam dana neočekivano dobio list od Regine. Pisala mi je da je udata. Da s mužem Draženom dobro živi. Da su oboje prosvjetni radnici u malom hrvatskom selu. I da imaju jedno dijete, Plavku, koja završava treći razred.

Zbog Plavke mi je i pisala. U crkvu ne smiju oni pa se ne usuđuju slati ni Plavku. Čekali su da se Plavka umno toliko razvije da se u njezino shvaćanje mogu pouzdati. Tada su je počeli kod kuće poučavati u vjeri, i spremati za ispovijed i pričest. Pričali su joj o svojim prvim pričestima, pa je mala zaželjela da i ona – kako je vidjela na fotografiji mamu –pođe na pričest u bjelini s koprenom na glavi. To joj nisu mogli priuštiti ni u mjestu boravka, ni u okolici. Plašili su se posljedica. Regina se sjetila mene. Doznala je gdje se nalazim pa mi je pisala pitajući, da li bih dopustio da dođu k meni, da malu ispitam, ispovijedim i pričestim kod sebe.

K meni su stigli popodne na dan svetoga Ilije.

Stigli su svojim autom. Dražen je iskoristio tu priliku da posjeti svoga poznanika iz vojske, koji je bio zaposlen u blizini moje župe, pa je produžio do njega. Regina i Plavka su ostale da kod mene prenoće. Ujutro će se muž vratiti, pa će svi troje na ispovijed i pričest.

Plavka je bila izvanredno poučena. Nikad je nijedan kateheta ne bi tako spremio. Uživao sam u razgovoru s njom. Ne znam tko se više veselio: ili ja njezinim odgovorima, ili ona ponosna na svoje znanje. Promatrajući je za vrijeme ispitivanja, pokušavao sam u njezinim očima, crtama lica i držanju otkriti nekadašnju Reginu. Nije bilo ni traga onoj teškoj, mučnoj ozbiljnosti. Ali i Reginin se pogled veoma ublažio.

Cijeli dan je bio sparan i zagušljiv, težak. Pred veče je počeo vjetar. Plavka je poslije večere neko vrijeme švrljala među mnoštvom mojih knjiga, a onda je rekla da bi išla spavati. Bila je vrlo dražesna kad je prije odlaska na spavanje prišla mami i rekla: »Mamice, oprosti mi današnje nestašluke!« A zatim je kradomice pogledala u mene. Vidjelo se da je u nedoumici: što da načini sa mnom.

Regina je ostala. Neko smo vrijeme slušajući radio u isto vrijeme obnavljali uspomene. Na radio smo uskoro posve zaboravili. Regina je bila vrlo razgovorljiva. Vrlo živo je pripovijedala o sebi, o mužu, o Plavki, o mjestu gdje službuje, o bivšim kolegama i kolegicama. Zaboravili smo na vrijeme. A prošlo je već i deset sati. Kad je munja ponovo osvijetlila zastore na prozorima, negdje u neposrednoj blizini tresnuo je grom tolikom snagom da su zazvečala sva okna na prozorima. Potresla se i cijela kuća. Regina je skočila bez riječi, pa glavom bez obzira pobjegla u gostinjsku sobu, gdje je mala već spavala, a gdje je i ona trebala spavati. Pomislio sam na majčin instinkt, da je otrčala da zaštiti Plavku.

Nakon nekoliko minuta grmljavina je oslabljena dolazila iz velike daljine. Ni kiša se više nije čula. Još se jedino čulo kako se kroz odvode s krova slijeva kišnica. Dohvatio sam Časoslov da izmolim večernju molitvu kad je Regina pokucala na vrata, vrativši se da mi zaželi laku noć.

– Oprostite! Pobjegla sam od straha. Kad je udario grom kroz pamet mi je munjevitom brzinom prostrujala misao: što ako poginemo pa nas nađu mrtve?! Ko zna što bi o nama mislili: i Dražen, i Plavka, i svijet . . .

Nasmijao sam se. Sjetio sam se jednog drugog bijega u sličnoj situaciji. Zanimljivo je kako pošten čovjek reagira u strahu za svoj dobar glas! Regina je pobjegla više od straha za svoj dobar glas, nego od brige za svoje dijete.

Ujutro se Dražen vratio. Svi troje su se ispovijedili i pričestili. Mala među njima u dugoj bijeloj haljini, koprenom i vjencem na glavi. I fotograf je bio naručen. Oko deset sati otputovali su na more. Bila je to nagrada Plavki za odličan uspjeh u školi i na ispitu iz vjeronauka. Prvi put će vidjeti more. Neka svoju prvu pričest zapamti u što ljepšem ozračju.

Poslije nekoliko dana dobio sam od njih s mora list. Pisala ga je Regina. Još se jenom zahvaljivala. Ispod njezinog pisma Dražen je dodao:

»Pričala mi je o svom herojskom bijegu kad se oglasio sveti Ilija. Odlučio sam da ću od sada, kadgod je budem gdjegod ostavljao samu moliti svetoga Gromovnika da, ako ustreba, obavi onako sličan posao. Bit ću siguran i miran.«

Dodao je još nekoliko šala.

Rigna je potpisala pod njegovo: » I ja ću svetog Iliju moliti za njega!«

Njihova se ljubav, očito, nije ohladila. Bili su sretni. A što se tiče svetoga Gromovnika, on svoj posao, kao što je poznato, uvijek ozbiljno i shvaća i obavlja.

Od one je pričesti prošlo šest godina. Opet su putovali na more. Svi troje. Svratili su, iako im nije bilo baš uz put. Navodno je Plavka željela da me vidi. Bilo mi je drago kad sam vidio kako su još uvijek povezani iskrenom toplom ljubavlju. Njihovo je raspoloženje zarazilo i mene. Upitao sam Dražena:

– A kako sveti Ilija obavlja svoju zadaću?

Zagledao se u mene. Nije odmah shvatio. Regina je pak prasnula kao odčepljena boca staroga šampanjca. Dražen ju je pogledao, a zatim se odmah i on sjetio. Namjestio se na sjedištu i prihvatio veselo:

– Dakle, sa svetim Ilijom zaista nema »labavo« ... To Vam moram ispripovijedati... Interesantno je... Upravo u vezi sa svetim Ilijom... Dakle, ovako ... Prije četiri godine odvezao sam Reginu i Plavku u Portorož, a ja sam produžio za Kranjsku Goru. Imam problema s plućima... U Kranjskoj Gori sam upoznao Slovenku. Predstavila se kao medicinska sestra. Rastavljena, bez djece. Muž joj je, navodno, veliki ženskar. Zato ga je napustila. Tako mi je bar pričala. No, sad svejedno... Oboje besposleni svako veče smo zajedno šetali. Među ostalim mnogo je govorila o Soči. Neprestano

je ponavljala da su trenuci ljubavi na vrelu Soče nešto »nadljudsko«. Postao sam znatiželjan pa smo se dogovorili da ćemo mojim kolima onamo, ali vrijeme, kao za inat, nije dopuštalo. Odlažući tako od sutra do sutra, došao je i dan njezinog odlaska. Posljednjeg smo dana krenuli, iako je iznad naših glava bilo sve uzburkano i mračno. Domaći su nas upozoravali da po takvom vremenu nije preporučljivo na Vršić. Ali – mi više nismo mogli odlagati ....

– ... a radilo se o glavi, pa ste morali ... – upala je podrugljivo Regina.

Dražen je slegao ramenima i nastavio:

– I krenuli smo. U meni je proradio neki nemir. Bilo mi je toplo. Vozio sam ali sam imao čudnu drhtavicu. Nekako ... kako bih se izrazio ...

– ... Ajde, molim te, što zamuckuješ ko mališan uhvaćen u krađi – opet ga je prekinula Regina. Razumijemo: odnosi su vam se toliko zapetljali i zamutili da su postali prljavi.

Regina je znala što se dogodilo. Mora da je to već više puta slušala, jer se slatko smijala muževljevoj nezgodi.

– Pretjeruješ ... Nije se radilo ni o čem prljavom...

– Ma, dobro, u redu. Znam. Molili ste svako večer zajedno krunicu ...

– Ajde, pričaš svašta. Nismo molili krunicu, ali nismo ni ... Doduše muteža je bilo. Napitak nije bio baš bistar ko voda u Soči, ali nije ni ... No, evo, dakle, ovako. Zaustavili smo se na Vršiču. Popili smo limunadu i za uspomenu kupili barjačiće. I na Vršiču su nam savjetovali da se čim prije spustimo natrag u Kranjsku Goru. Mi smo se ipak počeli spuštati po drugoj strani. Do vrela Soče nismo dospjeli. Nije nam bilo suđeno da proživimo nadljudske trenutke ljubavi. Naglo, gotovo kao odrezano, silovito se spustio strašan pljusak. Nikad takav nisam vidio. Brisači su pokušavali raditi, ali od silne vodurine iz automobila se nije vidjelo ništa. Upalio sam svjetla. Ništa nisu pomagala. Stao sam nasred

ceste. Snažno sam povukao ručnu i pritisnuo nožnu kočnicu. Sijevalo je tako da mi se činilo da se nebo rastvara. A grmjelo ja kao da se planine raspadaju, kao da se odvaljene stijene kotrljaju ravno na nas. Meni – čovjeku iz ravnice – pričinilo se da su proradili vulkani sa dna pakla. Ništa me ne bi iznenadilo da se u onom trenutku pojavio crni đavao i naredio nam da iziđemo i krenemo za njim. Bio sam uvjeren da je samo pitanje trenutka kad ćemo zajedno s autom biti zbrisani i zdrobljeni za vrijeme kotrljanja u provaliju za koju sam znao da je s desne strane. A gromovi su tresli i nebom i zemljom.

Plavka je tu priču, čini se, prvi puta slušala. Napeto ga je slušala i netremice promatrala. I ja sam ga pažljivo slušao, već i stoga što sam se u svojim kolima u dva navrata našao na cesti u vrijeme provale oblaka. Jednom u Bosni, pred samim Kiseljakom, a drugi put na istom putovanju, već sutradan, na samom ulazu u Šibenik. A Regina je nagnula glavu i s takvom milinom, pomiješanom sa slatkom zluradošću, promatrala muža, koji se toliko uživio u svoj nekadašnji doživljaj da je skoro zaboravio i gdje i kom priča.

Nastavio je:

– Nas smo dvoje, Slovenka i ja, sjedili jedno pored drugoga nijemi, ukočeni, ledeni, kao prestrašene mumije. Ne znam je li Slovenka molila. Ja jesam. Molio sam svetoga Iliju da se smiluje. Jer bilo bi nam zaista nezgodno da je grom tresnuo u auto. Zaboravio sam na Soču. Imao sam samo jednu jedinu želju, da se čim prije živ i zdrav domognem Kranjske Gore. U onoj sam se muci p r e v a r i o (pogledao je obješenjački Reginu) pa sam se zavjetovao, da ću za kaznu – ako se kući vratim živ i zdrav – ženi sve priznati, i da ću za pokoru i kao zahvalu sa ženom hodočastiti Majci Božjoj na Tekije i ondje se ispovjediti i pričestiti. Čak sam se, zamislite, zavjetovao i to, da se u takve besposlice neću više nikada uplitati. No sveti Ilija je bio tvrd orah. Dugo nas je držao u paklenoj neizvjesnosti. Kao da je začepio obadva uha da ne

bi ni slučajno čuo moju molitvu. A kad se poslije nevremena, koje je trajalo cijelu vječnost, oko nas počelo bistriti toliko da se raspoznavala cesta, ja sam šuteći okrenuo kola i krenuo natrag. Kiša je opet pljuštala. Onim smo zavojima mililí u prvoj brzini. Znojio sam se i trzao, buljeći pred auto. U Kranjskoj smo se Gori razišli gotovo bez riječi. Samo stiskom ruku. Čak smo zaboravili jedno drugome kazati i do viđenja! U cijelom mom životu bio mi je najslađi trenutak kad sam ugasio auto i ušao u sobu. Bio je to, vjerovali ili ne, nadljudski osjećaj zadovoljstva.

– Da ti vjerujemo? – upitala je podrugljivo Regina.

Smijala se, ali meni se činilo da se, iako je tu priču već više puta slušala, ni ovoga puta nije mogla baš sasvim osloboditi neugodne pomisli da je mogao poginuti.

– Kako hoćeš! – odgovorio je Dražen migoljeći leđima da bi odlijepio košulju, koja se od znoja prilijepila. Uostalom, zar da ti vjerujem da se u Portorožu nisi molila svetom Iliji? Svakako, ja nikad prije nisam ni pomišljao da bi i planinski gromovi mogli biti od nekakve koristi...

– A na vrelu Soče nisi ni poslije bio? – upitala je Plavka.

– Nisam. Ni onda, ni poslije, niti ikada kasnije! – rekao je tako odlučno kao da je htio kazati, da je izgubio volju da ikada onamo ode.

– Pa Soča nije ništa kriva! – rekla je Plavka.

Dražen joj nije ništa odgovorio.

SLAVEK

U mnoštvu mojih bivših ministranata po raznim mjestima u kojima sam kao svećenik službovao – kako to već obično biva – neki su iz sjećanja otišli u nepovratni zaborav, nekih se sjećam jedino kao izblijedjelih slika, a neki su mi ostali u živoj uspomeni. Jedan od ovih posljednjih je Slavko.

Bio je sitan, kao i njegova majka. Imao je usko lice, kao i ona. Govorio je brzo, kao i njegova majka. Ali kosu je imao crnu i kovrčastu, kao i njegov otac. I imao je nemirne, žive oči pune dobrote i radosti, kao i on.

Ne znam zašto je na mene njegova majka, blagajnica, djelovala skoro odbojno. Dolazila je, doduše, ponekad u crkvu. Zapravo, zapamtio sam je u crkvi jedino po naramku posebno lijepih žutih tulipana. Svake godine ih je donosila i ostavljala u sakristiji. A ne sjećam se da sam je ikada vidio kod pričesne klupe. Bila je niskoga rasta, privlačno mršava, ali pogled joj je bio toliko tvrd, da sam je – valjda zato jer sam znao da je blagajnica – povezivao sa bezosjećajnim ljubiteljima novca. I kada je došla da svog malog Slavka prijavi za prvu pričest, činilo mi se da ta žena ni ne zna razgovarati. Bila je veoma hladna, suha i kratka.

Rekao sam joj da bi bilo odgojno, da se i ona pričesti na dan kada se bude mali prvi puta pričešćivao. Ništa mi nije odgovorila. No mali, koji je kraj nje stajao, pogledao mi je otvoreno u oči i upitao:

– A smije li i moj tata?

Ona se tek kiselo nasmješila ne rekavši ništa, očito, dobro poznavajući svog muža, činovnika, predsjednika nogometnog društva, koji me je pri susretu, istina, pozdravljao sa »Hvaljen Isus«, ali kome je to bila i jedina veza s vjerom. Pogledao sam u maloga, pa na nju, i opet u maloga, i odgovorio:

– Dovedi svakako i tatu!

– Hoću! – odlučno je rekao glasom, te živo potvrđivao i pokretima tijela i očima da će to zaista učiniti.

Žena je spustila glavu i gledala bezizražajno u maloga.

A učinilo se da ni mali neće sudjelovati kod zajedničke prve pričesti. Dogodila se nesreća.

Naime, oko mjesec dana prije prve pričesti, gospođa Pepica – njegova majka – u kuhinji je električnim glačalom glačala rublje. Mali je stojeći kraj štednjaka na drvenom stolcu lijepio na zid slike svojih nogometnih miljenika. Gospođa Pepica je u isto vrijeme i kuhala ručak na električnom štednjaku. Nešto sa električnom instalacijom nije bilo u redu. Uhvativši poklopac, gospođa Pepica je kriknula i odskočivši srušila Slavka. Ispustivši poklopac, srušila se. Mali je izgubio ravnotežu, stolac se izvrnuo i on je pao na vrelo glačalo. Jauknuo je i odskočio, ali glačalo mu je ispržilo jedan cijeli obraz. Vjerojatno u prvi tren još i ne osjećajući svu bol, ustao je i videći majku bez svijesti na podu, drmao ju je, a onda počeo polijevati hladnom vodom. Došla je k svijesti. Osim jakog pretrpljenog šoka, nije joj bilo ništa. Malog je odmah odnijela na rukama u ambulantu.

Morao je u bolnicu.

I, činilo se, da neće moći s ostalima na prvu pričest.

Peti ili šesti dan poslije one nesreće, u susjedstvu se odigravala »važna« nogometna utakmica. O njoj su otac i Slavek već dugo puno razgovarali. Slavek je s tatom bio prisutan na svim domaćim, a i na mnogim utakmicama u susjedstvu. Namjeravali su obojica i na ovu ići. Za maloga je, dakako, stvar propala. A otac se kolebao bi li išao. Dan utakmice je bio dan posjeta u bolnici. Gospodin Velimir je ipak žrtvo-

vao utakmicu i sa suprugom pošao u posjete malom u bolnicu. Ali čim su ušli u bolnicu, mali je sjeo u postelji i iznenađeno rekao:

– Tata, ti si zaboravio da je danas utakmica.

– Nisam, sinko. Ti si meni važniji od utakmice.

– Ali tko će mi pripovijedati kako je bilo?

– Doznat ću kako je bilo pa ću ti pripovijedati.

– To nije isto.

– Ići ćemo zajedno kad ti iziđeš iz bolnice.

– Kad ja iziđem iz bolnice onda ćemo nas dvojica ići zajedno na pričest; ali odmah, kao da nije bio sasvim siguran, rekao je snuždeno: ... samo kako ću kad neću moći ... ?

– A zašto ne bi mogao? – upitao je tata. Nije to ništa. To će proći. To je za tebe mačji kašalj. Gospodin doktor kaže da ćeš za četrnaest dana kući.

– Ali ... kad nisam išao na vjeronauk ...

– Budi bez brige, ja ću govoriti s gospodinom župnikom.

Međutim, nije samnom govorio on. Govorila je majka.

Slavek je išao već drugu godinu redovito na vjeronauk.

Nije bilo zapreke da ga pustim, iako tih dragocijenih mjesec dana nije mogao dolaziti. Važno je da će dolaziti dva-tri zadnja dana.

Na vjeronauk je došao odmah čim je izišao iz bolnice. Onako s prilijepljenim zavojem na obrazu. I to došao je s tatom. Nije imao povjerenje u majčinu intervenciju. Očev je autoritet bio veći, pa se nadao da je tatina intervencija sigurnija. Dok je otac sa mnom razgovarao, mali je sa čvrstim pogledom punim iščekivanja gledao u mene. Pa kada je postao siguran da će na prvu pričest ići, upitao me je još za svaku sigurnost:

– A zavoj neće smetati?

– Zašto bi smetao? Usta nisu zalijepljena.

– A hoće li smjeti ići i moj tata?

Otac se trgao. Ja sam se držao kao da ništa ne shvaćam.

– Zašto ne bi smio? – upitao sam tobože začuđen.

– Pa kad on nije išao na vjeronauk?

Pogledao sam oca očekujući da on nešto kaže.

– Ih, Slavek, govoriš koješta! Kako ne bih išao na vjeronauk kad sam bio i na prvoj pričesti i na krizmi? Zar si zaboravio da sam ti pokazivao fotografije? A i prije vjenčanja se mora ići na pričest!

– Pa znam ... ali, mislim, sada nisi išao s nama ...

Upleo sam se ja.

– Tata je već sve to naučio. On može i bez vjeronauka ići kadgod hoće i na ispovijed i na pričest.

– Onda dobro! – smirio se mali.

Za njega je bilo nezamislivo da tata ne bi išao s njime na pričest. On uvijek ide s tatom na nogometne utakmice. Obojica su strastveni navijači istog nogometnog kluba. Neiscrpni su kasnije u razglabanju o proteklој utakmici. Kako bi sad to moglo biti da tata ne ide s njime na pričest?! On uopće nije došao ni na pomisao da tata neće ići, samo ako smije.

I kod kuće je o tome s tatom razgovarao, kao i kad razgovaraju o nogometu – kao ravan s ravnim – kao s onim koji jednako misli, isto želi kao i on. Otac je, doduše, uporno šutio. No za Slaveka je to bilo jasno, kao što mu je bilo jasno da se ujutro mora ustati, da će tata ići. Zato je razrogačio oči kad mu je otac dan prije pričesti spomenuo da sutra mora nekamo poslom:

– Ti si, tata, zaboravio da sutra moramo na pričest.

– Na žalost, Slavek, ne mogu. Radi se o neodgodivom poslu.

Slavek je shvatio da tata ne može odgoditi putovanje. Rekao je zato pomirljivo iako tužno, kao za sebe:

– Znači, moramo pričest odgoditi za drugu nedjelju ...

– Ama ne, Slavek! Ti ćeš sutra ići. Ići će i mama. Ne može se to odgoditi za drugu nedjelju. Sutra moraju svi ići.

– Mama? – čudio se Slavek. Mama nije nikad s nama bila na utakmici . . .

– Slavek! Utakmica i pričest – to nije isto! Kako ti to govoriš?!

– Znam da to nije isto. Ali ja nikad nisam bio na utakmici bez tebe.

– Opet ti svoje. Ne idem ja s tobom ni u školu.

– Znam. Ne idem ja s tobom ni u ured. Ali na nogometnu utakmicu idemo zajedno.

Mali je ostao dosljedan svom načinu razmišljanja.

I gospodin Velimir se nije izvukao. Onaj izmišljeni »važan i neodgodiv« posao bio je odgođen.

Slavek je poslije prve pričesti postao ministrant. Jednom sam na vjeronauku pripovijedao kako je meni kao početniku-ministrantu u crkvi pod misom pala ministrantska suknjica, jer je nisam znao u sakristiji prije svete mise dobro svezati. Slavek je to zapamtio, pa kad je prvi puta trebao obući ministrantsku uniformu, u sakristiju je morao doći i tata. Slavek je želio biti siguran da mu ne padne suknjica. I opet nije imao povjerenja u mamu. Tražio je da mu tata sveže. Jer i tata je nekad bio ministrant.

Na obrazu mu je ostao veliki ožiljak od opekotine. Ali oči su mu i dalje ostale uvijek žive, pune dobrote i radosti. Kadgod smo se sreli, uvijek mu je na usnicama bio tako iskren i sladak smiješak. I tako mi je vedro gledao u oči.

MIJO DEBELJAK

Bila je jesen. U noći je pao vrlo jaki mraz. Ujutro je lišće sa stabala padalo gusto kao najgušći snijeg. Staze mojega dvorišta bile su prekrivene debelim tepihom orahovog lišća. Volim te jesenske tepihe. Kad se pojavilo sunce sa streha je kapao otopljeni mraz. Šetao sam i uživao kako oko mene i na mene pada lišće.

U dvorište je ušao i prema meni krenuo Mijo Debeljak, čovjek koji je kao dijete u povojima bio kršten u katoličkoj crkvi, ali koji niti je kad zalazio u crkvu, niti me na ulici pozdravljao. Došao je prijaviti mrtvaca. I ispričavao se što je, eto, i protiv svoje volje morao zakoračiti u crkveno dvorište. Rekao je:

– Oprostite što Vas smetam. Ja sa svećenicima nemam i ne želim imati posla, ali susjeda me zamolila . . .

To se on sam sa sobom uvježbavao kako će se opravdavati pred onima, pred kojima je bezbroj puta napadao svećenike. Jer, eto, mogao ga je tko slučajno vidjeti da je ušao u župni dvor.

Bio je, dakako, kao i obično »pod gasom«.

I pokušavao se držati veoma hladno.

Smješkajući se, odgovorio sam mu:

– Ja se pak, vidite, ne bih usudio tvrditi da Vas neću trebati. Tko zna!

– Ja sam siguran. Budite bez brige! – potvrdio je i još se više smrknuo.

Te iste jeseni – ne bih znao kazati koliko dana kasnije, ali mjesec dana nije prošlo – vraćao sam se svojim kolima iz Banove Jaruge. Padala je gusta, neugodno ledena kiša i puhao još neugodniji ledeni vjetar. Na raskrižju u Jagmi vidio sam kako preda mnom po cesti čovjek vuče veliki kofer. Zaključio sam da je kofer vrlo težak jer se čovjek sav iskrivio. Čuvši da mu iza leđa dolazi auto, sklonio se u stranu, spustio je kofer i okrenuvši se prema meni, ispružio ruku. Stao sam. Bio je to Mijo Debeljak, čovjek koji sa svećenikom nema i ne želi imati posla.

Kofer smo strpali u prtljažnik, a on je sjeo pored mene... Umjesto pozdrava rekao je:

– Vražje vrijeme ...

Vraćao se iz Bosne. Do Novske je došao autobusom. Od Novske autom koji je slučajno naišao. Pa, eto, nastavio je i dalje tako.

Mučio sam se da ne izustim: »Oprostite što morate imati posla sa svećenikom!« I uspio sam progutati zluradu misao.

Ali Miji Debeljaku je bilo suđeno da ne može bez mene.

Oko godinu dana kasnije ulazio sam u zgradu zagrebačkog Glavnog kolodvora. Na ulazu sam primjetio Miju Debeljaka. Naklonio mi se glavom, ali nekako nesigurno, kao da se nećkao, a onda se, u posljednji trenutak, ipak odlučio. Kad sam na šalteru dobio kartu i htio u vlak, Mijo Debeljak je stajao kraj mene.

– Oprostite – počeo je. Zamislite, nedostaje mi osam dinara. Vražjih osam dinara. A nikako da naiđe netko od poznatih ...

Bit će da se negdje kraj šanka preračunao.

Dao sam mu desetodinarku.

– Vratit ću Vam. Budite bez brige. Odmah čim stignem kući. Pa znate Vi mene.

Zaboravio je vratiti.

Ne znam koliko je nakon toga prošlo vremena kad sam ga našao u bolnici. U njegovoj sam bolničkoj sobi ispovjedio i pričestio jednoga iz Poljane. Mijo Debeljak je ozlijedio nogu, nije to uzeo ozbiljno, i rana se toliko zagadila, da je sad u strahu da bi mu mogli odrezati nogu.

– Kako ću bez noge kad danas čovjek i sa dvije teško sačuva glavu?

Onaj iz Poljane, čini se da je bio čovjek od šale i dobro upoznao Miju, reče:

– Gospodin velečasni će te – ako ostaneš bez jedne noge – upola jeftinije sahraniti. Ne sekiraj se! Svako zlo za neko dobro.

– On sa svećenicima nema i ne želi imati posla, ako baš ne bude morao – ni mrtav – rekao sam također u šali.

– Vi ste to zapamtili? – upitao je kiselo.

– Kako ne bih zapamtio tako svečanu izjavu?!

– E moj Mijo, Mijo! – počeo onaj iz Poljane filozofirati pokušavajući da iskoristi priliku da u onoj bolničkoj jednoličnosti utuče vrijeme u razgovoru s trećom osobom. Sve ti je to što zdrav čovjek planira za miševe i mačke. Čuo si što mi je moja stara neki dan rekla kad je tražila da se ispovjedi. Rekla je: ti sad sa sobom uredi kako ti hoćeš, a kad umreš, s tobom ću ja kako ja budem htjela. Prokleta baba! Kaže: moći ću te sahraniti kao čovjeka sa svećenikom i svirkom, a moći ću i kao mrcinu, bez zvonjave, u živicu. I, eto, ispovjedio sam se. Pametniji popušta. A, što ja znam, imaju te žene nekog vraga u srcu i nekog anđela u glavi. Kažem ti: milijun sam se puta s njom na krv posvađao. Čuo si kako sam joj oštro kazao: »Neću!« A, eto, ipak sam se ispovjedio. Tako ti je to s nama: kad se rodiš prilijepe ti ime koje hoće. Kad umreš, sahrane te kako hoće. I probaj ti to promijeniti...

Miji Debeljaku nisu odrezali, nogu, ali kad je vidio da je ozbiljno, da liječnici i medicinske sestre oko njega mrmljaju, a na njegova ispitivanja odgovaraju svašta samo ne ono što

on pita, Mijo Debeljak se uplašio. Tražio je od žene da ga odveze kući. Želi, ko čovjek, u svojoj kući, u svom krevetu, umrijeti. Njegova žena Mara nije zbog toga baš bila oduševljena. Uvjeravala ga je da neće umrijeti. Tumačila mu je da mu je u bolnici kraj liječnika bolje. A da, na koncu konca, ako baš mora umrijeti, da mu je svejedno gdje će umrijeti.

– Ako je svejedno tebi, meni nije – odgovorio joj je oštro. Vozi me kući, pa me ondje, ako želiš: otruj, ali želim u svojoj kući umrijeti.

Pripovijedala mi je bolničarka da su se gadno posvađali. Toliko je iznervirao ženu, da mu je Mara pred svima izvikala: »I do sada sam te hranila. Sada plaćam troškove za tebe novcem koji zarađujem. Ako te odvezem kući ili ćeš ondje bez mene crknuti u smradu, ili ćeš kraj mene crknuti od gladi. Jer što ćemo jesti ako napustim posao i tebe dvorim? Uvijek si se pravio pametniji nego cijeli svijet. Bio si pametniji i od onih koji imaju svašta, ti koji nemaš ništa. Bio si pametniji od onih koji su marljivi, ti koji si uvijek bio lijenčina. Tebi nije trebao otac, tebi nije trebao Bog, tebi nije trebao susjed. Ako želiš da te vozim kući, pokaži da si čovjek bar sada kad si pred grobom. Ispovjedi se. I zovi svećenika sam. Ja ti ga neću zvati. Dok to ne učiniš, niti me zovi, niti me očekuj, niti ću ti doći. Nek te posjećuju i svojim kućama voze i ondje dvore oni koje si smatrao pametnima«.

I srdito je otišla.

Poznajući svoju ženu, Mijo Debeljak se uozbiljio. Povukao se u sebe. Nisu koristila ni zabadanja onoga iz Poljane: »Jesam li ti reko? Sa ženom se i vatrom ne valja igrati. Bez vatre i žene nema ni juhe. Žene su slabe samo dok se ne uzjogune. . . «

Jednog dana je poručio da ga posjetim.

Posjetio sam ga još istoga dana jer sam ionako morao u bolnicu.

– Što je Mijo? – upitao sam ga. Zvao si me.

– Zvao sam Vas. Ne mogu bez Vas ni umrijeti kao čovjek. Ne mogu bez Vas ni svojoj kući. Žena traži da se ispovjedim.

– A ti si to jedva dočekao! – upao onaj iz Poljane sa susjednog kreveta.

– A ja? Što ja? O meni ne ovisi čak ni to gdje ću umrijeti. Kao što ovaj moj susjed veli: niti su me pitali, kad sam se rodio, kako se želim zvati, niti će me, kad umrem, pitati u koliko sati želim da me sahrane.

– I što sada? – čekao sam da jasno kaže.

– Pa recite mi Vi što da uradim! Ja nisam dovoljno pametan.

– Ja? Otkad to o meni ovisi?

– Ovisi. Sve o Vama ovisi. Žena me, kažem Vam, ne prima u kuću dok se ne ispovjedim.

– I – što si odlučio?

– Što sam odlučio? Što ja tu imam odlučivati!

– Ti si to, Mijo, kanda, ljut i na mene, a ne samo na svoju ženu. A, čini se, najviše si ljut na ispovijed.

– Ma što bih bio ljut! Ljut sam na sebe. To da će me žena sahraniti sa svećenikom, pa ispovjedio se ja ili ne, molio ja to nju ili joj to zabranio, to ja znam, pa neka ona govori što god hoće. A i svejedno mi je što će sa mnom uraditi kad umrem. Ali živoga me ne prima u kuću!

– Dobro, i sad što? Zar si me pozvao da ja ženu nagovorim da te primi i bez ispovijedi?

– Ne bi to koristilo. Tvrdoglava je ko vrag. Kad ona odluči da neće kuhati, mogu na njezinoj glavi panjeve cijepati, ona neće kuhati. Moram se ispovjediti.

– Zar te toliko strah žene?

– A što mogu kad sam pao na to da o njoj ovisim?

– A Boga te nije strah? Ni Bog te bez pokajanja neće primiti u svoju »kuću«.

– Ma strah me je, velečasni, i Boga, i vraga, i žene, i pakla. Svega me je strah. Kad čovjeku navali duša na jezik i shvati da nije nitko i ništa, onda ga je strah i svakoga i svačega. Kada bih se ja mogao ispovjediti?

Nisam vidio kajanje i nisam znao što da uradim. Pokušao sam i dalje u šaljivom tonu:

– Pa mogao bi i danas, samo jesi li ti uopće bilo kada štogod sagriješio?

Gledao me. Naslućivao je da mu se rugam, ali nije bio siguran što zapravo namjeravam.

– Kako to mislite? Jesam li sagriješio? Kako živ čovjek ne bi sagriješio! Psujem otkakao znam za sebe. A ni Veliki petak mi nije bio svet. Istinu da kažem, nije mi ništa skrivio Veliki petak, ali samo da ženi napakostim, na Veliki sam petak uvijek jeo ili šunku ili kobasice. Što da lažem? Tako je bilo. A, kao što i Vi znate, i opijao sam se. Znate, kad je čovjek siromah, onda misli da su mu i žabe nešto skrivile. Jedino nisam krao. To nisam. Tuđe nisam dirao. A i Vama sam sagriješio. Nisam Vam vratio onih deset dinara. Nije baš da nisam imao, nego rekao sam: ima pop dovoljno i bez tih deset dinara. A vratit ću Vam.

Ispovjedio se.

Dok sam se spremao da odem, govorio je upola za sebe, a upola za mene:

– . . . a čovjek se glup rodi. Ne zna, kad se rodi, ni govoriti ni hodati. A i umre lud. Žena mi je uvijek govorila da sam lud. Skoro bih rekao da ima pravo. Samo ne znam zašto su potrebni i glupi ljudi . . .

Nepopravljivi onaj iz Poljane je ubacio:

– Možda zato da se vidi da su žene pametnije.

– Ma ima i glupih žena! – rekao je Mijo Debeljak. A onih deset dinara ću Vam vratiti! – viknuo je za mnom kad sam bio već na vratima.

– Dobro da sam se sjetio! – rekao sam vraćajući se i vadeći iz džepa dva paketića cigareta. Evo jedan tebi, a jedan Vama.

Jedan sam dao Miji, a drugi onom iz Poljane.

– Pa sad sam Vam još više dužan.

– Ne, Mijo! Ono ti opraštam. A ovo ti poklanjam.

– Odužit ćemo Vam se zajednički u nebu! – rekao je šaljivac iz Poljane. Možete na nas računati. . .

– Ako nas ondje budu primili! – rekao je Mijo Debeljak također nešto vedriji i raspoloženiji.

VJEČNI SUPARNIK

U kancelarijskom poslu – svejedno koje i kakove službe – najdosadniji je posao ono upisivanje, prepisivanje, ispisivanje, zapisivanje i potpisivanje. Tako je i u svećeničkoj. Ali što se može. Takav je život i bez tog se posla ne može. A u takvim se kancelarijskim poslovima upotrebljavaju one najjednostavnije plave koverte. Jednog sam dana jedva izvukao iz poštanskog sandučića sve što je – ne znam kako je to uspio – listonoša onamo ugurao. Bilo je tu raznih mjesečnika, razglednica i nekoliko plavih koverata.

Prvo sam pregledao razglednice. A onda sam uzimao jednu po jednu plavu kovertu, otvarao ih i vadio iz njih dopise. U jednoj su bila dva arka papira s linijama. A sve što je bilo napisano, bilo je na polovini jedne stranice. Pismo je bilo bez naslova i bez potpisa. Glasilo je:

»Smatraš se pobjednikom. Ali slaviš u prazno. To što si momentalno gospodar mjesta, samo je znak zatucanosti. Narod je stoka, ali čiji su repovi uvijek okrenuti goničima. Ali oči im gledaju naprijed, i nalaze se uvijek ispred svojih goniča. Nisam ja jedini koji te prezire.«

Obično je lako pogoditi pisca anonimnog pisma. Anonimna pisma pišu žene i muškarci ženskih karaktera. I, dakako, uvijek je riječ o nekoj povedljivosti. Ni ovaj se pisac nije potpisao, ali sam odmah zaključio da je pismo napisao Luka zvani Bata, nekadašnji moj suučenik iz srednje škole.

Nikad nismo bili prijatelji, a mnogo godina nakon rastanka niti smo znali jedan za drugoga, niti smo se jedan o drugome interesirali. Barem ja se nisam raspitivao o njemu. Posljednjih godina njegovog života živjeli smo u istom mjestu. Susretali smo se, ali se pri prolazu nismo ni pozdravljali. Ja sam bio župnik. A on. . . ?

Što je on bio, to nisam znao. Cigaretu je uvijek imao zapaljenu. Cipele mu nikad nisu bile čiste. Na ulici ga se moglo sresti u svako doba dana. Jednu te istu kravatu je nosio, čini se, već nekoliko godina svaki dan. Od drugih sam doznao da prima neku malu mirovinu, u koju je prerano ušao zbog bolesti. Iz komunističke partije su ga izbacili zbog kritizerstva i neplaćanja članarine. A u ono je mjesto došao zbog stare, neostvarene i nepreboljene ljubavi. Uostalom, bilo mu je svejedno gdje živi, jer nigdje nije imao ništa i nikoga.

Kad sam ga u tom mjestu na ulici prvi put sreo, nisam ga prepoznao. Upalo mi je, istina, u oči da se u mene zagledao, ali kako je prošao bez zaustavljanja i bez ikakvog znaka da želi razgovarati, pomislio sam da mu se pričinilo da susreće nekog poznanika, pa kad se uvjerio da je pogriješio, nastavio je dalje. Tek kad sam doznao kako se zove, sjetio sam se jednog svog bivšeg suučenika s takvim imenom i nadimkom. Pri ponovnom slučajnom susretu u njegovim crtama lica otkrio sam nekadašnjeg znanca, pa sam usporivši korak i nasmiješivši se, imao namjeru da se zaustavim. No on je i koracima i izrazom lica pokazao da razgovor ne želi, pa sam i ja opet šutke prošao pored njega.

Nekoliko dana poslije tog susreta dobio sam ono anonimno pismo.

A poznavali smo se. Dobro smo se poznavali. Četiri smo godine bili u istom razredu. Ali odnosi su nam uvijek bili zategnuti ili, najblaže rečeno, veoma ledeni. Kako je i zašto do toga došlo, jedva bih znao i samome sebi objasniti.

Obojica smo igrali nogomet, iako nijedan od nas dvojice nije bio ni strastven ni bogzna kako talentiran nogometaš »Popunjavali smo« – kako bi se reklo – razredni tim. Za vrijeme jedne nogometne gužve, kad se činilo da će on zabiti pobjedonosni gol, ja sam mu nenamjerno laktom razbio nos.

Uostalom, njemu je i inače »iz čista mira« često iz nosa kapala krv. Prostački mi je opsovao mater i zato što sam mu razbio nos, i zato što zbog toga nije pogodio praznu mrežu. Nisam mu uzvratio, nego sam molio za oproštenje i pružio mu svoj rupčić. Reagirao je još grublje, a rupčić zgrabio i kopačkama zgazio. Krv mu nikako nije prestajala kapati. Morao je prekinuti igru. Utakmicu smo izgubili. A on od toga dana više sa mnom nije htio razgovarati.

Pubertetska posla!

Bio je inače primjer tvrdoglavosti. Ako mu se tko zamjerio, s tim više nije bilo izmirenja. Barem s pola razreda nije razgovarao, a samo malo njih je znalo uzrok njegove srdžbe.

Ja sam mu se pak još jednom prilikom »krvno« zamjerio. Idući jedno jutro u školu na putu mi se pridružila Milka. I meni je bilo poznato da mu je Milka simpatija. On je s nekoliko prijatelja išao ispred nas. Kad smo došli do slastičarnice, Luka se izdvojio, zaustavio, i Milku pozvao da je časti. Milka je, međutim, bez zaustavljanja i bez riječi produžila. Luka je potrčao za nama.

– Što si rekla? – izbečio se na nju povukavši je za rukav.

– Ništa! – odgovorila je Milka.

Ni ja nisam čuo da je što rekla.

Opalio joj je šamar.

– Prasac! – rekla mu je Milka.

Ne shvaćajući što se zbiva u njihovom odnosu, nastavio sam šuteći. Milka je išla pored mene i mrmljala: »E sad je zaista svršeno... Gad... Uvijek sam ga teško podnosila, ali sad je zaista gotovo...« Ispričala mi je da su se prije dva dana posvađali. Poziv da je časti, Luka je želio da Milka shvati kao poziv na izmirenje. Milkina je rana bila još svježa i poziv nije prihvatila. A šamar je bio pečat na konačni prekid odnosa. Sve njegove kasnije pokušaje da joj se približi, Milka je nepopustljivo odbijala. Kadgod bi on pristupio društvu u kojemu je i ona bila, Milka je odmah demonstrativno napuštala.

Nekoliko godina poslije mog odlaska iz one škole, slučajno sam doznao da je Luka šef pošte u jednom selu. Opet nekoliko godina kasnije, misleći da je on još uvijek u onom mjestu, putujući s čovjekom iz onoga mjesta,upitao sam za šefa pošte. Doznao sam da je kao šef pošte imao nekakvih neprilika. Pokazao se oveći manjak u blagajni koji nije mogao opravdati, izgubio je posao, odsjedio neko vrijeme u zatvoru, žena ga je napustila, a on da se propio.

A zatim o njemu nisam ništa čuo sve dok se nismo neočekivano sreli na ulici u mjestu u kojem sam ja službovao. On je, očito, za mene doznao prije nego ja za njega. Kako sam ja u ono mjesto došao prije njega, imao sam ondje i više znanaca, brzo sam doznao da o meni širi svakojake priče. Svijet mi je to prenosio. Iznenadio sam se jer sam na nekadašnje djetinjarije zaboravio. Tek kad su mi počeli pripovijedati što sve o meni govori, počeo sam se opet prisjećati onih sitnica iz školskih dječjih vremena.

U onom je mjestu živjela i Milka. Kao penzionerka i udovica došla je k svojoj kćeri, koja je u onom mjestu bila udata. Luka se – kao već posve propao čovjek – preselio onamo, ne bi li gospođu Milku nagovorio da se za njega uda. Dosađivao joj je pismima u kojima ju je molio da ga primi kao sina ako ne može kao muža, jer da on, tobože, još samo zbog nje živi. Ona mi je donosila neka njegova pisma pitajući što da s njime uradi. Na mladenačke događaje je davno zaboravila. Niti ga mrzi niti ga prezire. Žali ga. Ali o njezinoj udaji za njega nije, naravno, moglo biti ni govora. Ona ima svoju pristojnu mirovinu. I kćerka joj je već udovica s povelikom djecom. Ono anonimno pismo koje je meni napisao, bilo je vjerojatno posljednje koje je uopće napisao. Teški alkoholičar, s još težom tuberkulozom, bio je to potpuno propao čovjek.

Viđao sam Luku i poslije onog pisma. Mimoilazili smo se bez riječi, bez pozdrava. Svaki sa svojim mislima. Ja sam pokušavao otkriti u njegovom držanju da li pretpostavlja da

sam pogodio tko je pisac anonimnog pisma. Činilo mi se da mu je pri susretu korak nesiguran, držanje nemirno. A što je on mislio? Jednoga je dana učinio ono što nisam očekivao. Posjetio me.

Zatekao me u dvorištu. Bilo je pred veče. Pošao sam mu u susret. Ne pozdravivši me, upitao je glasom koji ipak nije odavao sigurnost, ali je otkrivao uzbuđenje – a možda i srdžbu zbog »poniženja«. Rekao je:

– Smatraš li me psetom koje treba odmah s praga najuriti? Toliko da svršimo bez suvišnih komplikacija. Odmah. S nogu. I s vrata ...

– Drago mi je ... – počeo sam.

– Vraga ti je drago! Okani se pobožnih ceremonija! Znam da me smatraš propalicom. Nisam došao prositi. A ono pismo sam napisao ja. Bilo bi poštenije da sam ti ono, i još koješta drugo, u lice rekao. Ali pustimo to smeće. Ja sam svoje otpjevao. Meni je to jasno. Ti bi mi vjerojatno s prezirom bacio koji prljavi dinar kad bih te molio. Ja međutim nisam došao ni po novac, niti po bilo kakovu milostinju. Znam da mi na ukopu neće biti nitko. Hoće li te veseliti što ću biti pokopan kao pas? Došao sam samo to da čujem.

– Ljudi ljude ne pokapaju kao pse. ... No, zar ne bismo mogli kao ljudi razgovarati sjedeći?

– Ništa tvojega ne trebam. Ne trebam ni tvoj stolac. Došao sam jedino zato da doznam hoćeš li mi doći na sahranu. Znam da drugi nitko neće doći. Ona pogotovu neće. Ne očekujem ništa. Ako ti je teško besplatno moliti, ne trebaš se ni moliti. Tek da me grobar ne zatrpava sam. Da budeš kraj groba.

– Pričaš besmislice, Luka. U prvom redu ...

– Ne zanima me ni prvi ni posljednji tvoj red. Jesmo li se dogovorili ili nismo? Hoćeš li mi biti kraj groba, da mi grobar ne pljune na lijes što mu nitko neće dati litru rakije? Hoćeš ili nećeš?

– Ali Luka ...

– Hoćeš ili nećeš?

– Bit ću.

– Samo sam to želio znati. I više ništa.

Okrenuo se i otišao bez pozdrava.

Pod jesenskim, otrcanim, lakim, dugačkim kaputom bila je – ako sam dobro vidio – samo košulja. A, košulja, neodređene boje. Tko zna kako je izgledala kad je izišla iz tvornice. Možda tamnozeleno. I kravata oko vrata. Kravata je – možda – nekad bila svijetlosive boje. Iza njega je ostao težak zadah, iako smo razgovarali na otvorenom, u dvorištu.

Ostavši sam, nastavio sam šetati po dvorištu. Ne bih ni bio sposoban za neki ozbiljniji posao u kancelariji. Razmišljao sam: je li to kod njega bolesni ponos ili bolesna mržnja? Strah od smrti je svakako bio. Normalno je da čovjek ne želi biti sam kad umire. Normalno je i da želi da mu netko bude na ukopu. Ipak, za Luku je bilo vjerojatno najveće životno poniženje što je baš mene morao doći moliti da mu budem na sahrani.

Na ulici smo se i dalje mimoilazili kao stranci. Bez pozdrava. Kao špekulanti koji su svoj prljavi posao u tajnosti obavili pa o tome ne žele dalje raspravljati.

Umro je početkom proljeća. Da je umro, gospođa Milka je doznala prije mene. Kraj groba smo mu, osim grobara, bili samo nas dvoje. Ja sam obavio obred, a gospođa Milka je držala zapaljenu svijeću. Stajali smo tako šuteći sve dok grobar nije napravio humak i zabio drveni križ iznad glave. Kad je svršio, pružio sam mu nešto novaca i rekao:

– Popijte pivo!

Pogledao sam gospođu Milku. Pogledala je i ona mene. Ništa nismo rekli. Krenuvši prema svojim kolima, pozvao sam i nju. Nije htjela. Grobar je lupao motiku o lopatu otresajući s njih zemlju, zatim je lopatu i motiku zabacio na rame, pa lupajući čizmama da i s njih otrese zemlju, krenuo

prema mrtvačnici. Kad sam kolima krenuo, vidio sam kako je gospođa Milka prišla bliže grobu. Šuteći, u kolima sam razmišljao da li bi on završio drukčije da se, recimo, ona udala za njega dok je bio mlad. Tko bi to mogao znati! Svakako, svatko je od nas svakome iz svoje okoline u isto vrijeme i graditelj i rušitelj života. Samo nekome više graditelj, a drugome više rušitelj.

DIDA IVA FENJER

Dida Iva Fenjer nije bio ni veleposjednik ni danguba, a ipak je najveći dio dana prosjedio pred svojom kućom, na ulici. Vječno s lulom u zubima sjedio je zgrčen na klupčici koju je uvijek sa sobom iznosio i unosio. Klupčica je bila malena, neistesana i neobojena. I bila je toliko niska da su mu koljena, kad je na njoj sjedio, dopirala točno pod bradu.

Upoznao sam ga baš tako: pred njegovom kućom, na klupčici, s lulom u zubima i koljenima pod bradom. Tek sam četvrti dan bio u tom mjestu. Zaputio sam se na poštu. Kad sam mu se približio, ustao je, skinuo šešir, izvadio lulu iz usta i pošao mi u susret. Čuo je da ću doći. Čuo je i da sam stigao. Već me je i vidio, pa mu je drago – reče – što me može i pozdraviti. Pozvao bi me u kuću, ali sam je: svi su na poslu. Ima četiri oženjena sina, zasad petoro unučadi i dva praunuka. Svi su, hvala Bogu, zdravi i vrijedni. Nikad ne sjedaju za stol a da se ne pomole, i – još nijednu svoju snahu nije vidio nabrundanu. »Vidjet ćemo se – završio je – ako Bog da u nedjelju. Vi na oltaru, ja u prvoj klupi. Kad ustreba, priskočim pa i milodare pokupim...«

Sve je to uspio ispripovijedati u jednom dahu, držeći šešir u jednoj, a lulu u drugoj ruci. A ja sam za to vrijeme dospio zapaziti i da su mu kožni opanci ne samo čisti nego i »naviksani«, i da još uvijek ima, iako starac od preko sedamdeset godina, sve zube, kao i to da su mu brkovi ispod nosa od duhana svijetložuti.

Nešto mi ipak nije rekao. Nije mi kazao da već preko dvadeset godina nije bio na ispovijedi. Na to su me drugi upozorili.

Običavao je sve pokojnike otpratiti na groblje, pa smo s groblja često išli zajedno. Hvalio je nasad u svom vinogradu, a posebno se ponosio crvenim breskvama, »izvana žutim i krupnim ko dunje«, koje je on sam dugogodišnjim izborom uzgojio. Često me pozivao u vinograd. I – jednom sam pošao.

Nema podrum u kući pa svaki drugi-treći dan donosi u demižonu vino iz vinograda. To mu je – kako mi je putem tumačio – jedno od dva glavna zaduženja. Drugo mu je zaduženje da sazna novosti, pa da ih potom ukućanima pripovijeda. »Postao sam kućni brbljavac. Ali otkako mi je umrla žena, djeca mi ne dadu ništa raditi. Kažu: »Tata, ti si svoje odradio!« Lako je bilo zaključiti, i po kući i po vinogradu, da je i dobar i napredan gospodar. Nekoliko je puta bio i općinski predsjednik sela, najlakši je način da im se svima zamjeriš.«

Sjedili smo pod strehom naslonjeni leđima na podrum. Ja sam jeo breskve, a on pripovijedao. Bio je razgovorljiv čovjek koji i mnogo štošta pamti i vrlo razborito prosuđuje. Slatko sam se nasmijao dok mi je pripovijedao kako je jednom spavao u »biskupskom« krevetu.

Bijaše ga poveo pokojni župnik svom prijatelju župniku. »Ja sam ga vozio saonicama. Bila je jaka zima. I bijaše mnogo snijega. Saonik, da ga – ližeš. Ja sam imao dobre konje: vile na četiri noge. A župnik je volio brzu vožnju. Neprestano me nutkao: Iva, ošini! ... Iva, potjeraj! ... Iva, galop! ... – I jurimo mi, jurimo ko sveti Ilija. Na putu je bilo i uzvisica i udolica. Ja neprestano zatezao kajase i trzao njima. Konji ni nogama snijeg ne dotiču. Župnik je sjedio pozadi, uživao i glasno se smijao. Konji se zadihali, po njima se uhvatilo inje, ržu i vrište, a zvonca i praporci ko orkestar. Nakon nekog vremena kažem: »Gospodine, da sad malo polakše, ako dopuštate.« Nisam dobio odgovor. Usporim ja konje i velim: »Lula mi se ugasila!« Odostraga nikakvog glasa. Okrenem se. Kad – nema mog župnika. Ho, ljudi! – uplašio se ja i svom

snagom zategao kajase. Konji se propeli i stali ko ukopani. Ustanem i okrenem se. Gledam: dokle oči vide sve je bijelo. Njega nigdje. Odmah sam shvatio što se dogodilo: ispao je. Zabrinut okrenem konje pa svom brzinom natrag. Dobar sam komad puta prevalio dok ga nisam ugledao. Dolazio mi u susret. Onako u dugačkoj opakliji (bundi). Smije se. Ništa mu se nije dogodilo. Mene sram, a on se previja od smijeha i kaže: »Iva, ovo ćeš mi platiti!« Popne se u saonice i mi nastavimo put. Ja polako. Strah me uhvatio. A on opet: »Iva, moja su rebra čitava, a vidim, i sve noge u tvojih konja. Nećemo na svečanost kao s mrtvacem!« I ja, što sam mogao, opet zatezao i trzao kajasima.«

»Na ručku je bilo mnogo svećenika i ja, jedini seljak. Bilo mi je neugodno. Iz ruku mi, kao da sam kljakav, ispadalo svašta: i kruh, i nož, i viljuška. Možete misliti. Navečer je ostao domaćin sam s nama dvojicom. Kad ćemo na spavanje, domaćin će: »Iva, noćas ćeš spavati u biskupskom krevetu«. Kakav je to, mislim se ja, biskupski krevet? Kad, stvarno: smjestili mene u onu gostinjsku sobu u kojoj biskup odsjedne kad dođe na krizmu. U onom sam se perju sav izgubio. Perje poda mnom, perje nada mnom, perje oko mene. I sanjam. Sanjam kako vozim svetog Iliju u nebo. Vatreni konji lete, iz nozdrva im sijeva vatra. Letimo u visinu. Pred rajskim vratima sveti Ilija vikne da sam pomislio da će se nebo raspasti: »Stani!« ja sam zategnuo kajase i – probudio se kraj kreveta. Ne znam jesam li se to na njegov povik trgnuo i pao s kreveta, ili sam već prije skliznuo. ... «

– A da Vas, dida Iva, nešto upitam. Ne vidim Vas nikad na pričesti, a uvijek ste i kod svih pobožnosti.

Nije se zapetljao. Bilo je očito da je na slična pitanja već više puta odgovarao.

– Prvo da jednu stvar raščistimo. Da ne bi pomislili da sam kakav veliki tajni grešnik pa da me strah ići na ispovijed, ili da ne poštujem pričest, moram Vam reći da to – otpada. Nisam psovač. U mojoj se kući ni prljave riječi ne upo-

trebljavaju. Popijem čašicu-dvije kod stola sa svojim ukućanima. Pijan sam bio samo dvaput. Prvi put kad mi se najstariji sin vjenčao, a drugi put kad mi se prvi unuk krstio. A drugo, sigurno ste čuli da mene zovu »Fenjer«. Znaju me u selu svi i po imenu i prezimenu, ali nitko me drukčije ne zove nego ili »dida Iva Fenjer«, ili samo »Fenjer«. Nije mene stid na čelu povorke i raspelo nositi, a mnogim sam i mnogim bolesnicima vodio svećenika noseći upaljeni fenjer. Po tome su me i prozvali. Znate, naš bi čovjek puknuo od jada ako ne bi uspio baš svakome prišiti bilo kakav nadimak. Ja se Isusa ne stidim. Samo ništarija se stidi Isusa.

– To je lijepo. Ali kako to: drugima vodite svećenika, a sami se ne ispovijedate? Zar Vam ne bi bila čudna kuharica koja bi kraj štednjaka umrla od gladi?

– E, vidite, ovako. Ja do ispovijedi i pričesti mnogo držim. Kao što bez cvijeta nema ploda, tako bez ispovijedi nema oproštenja grijeha. Ja u to vjerujem. I, budite bez brige, ja bez ispovijedi i pričesti neću umrijeti. Kad budem legao u krevet prvog koga želim vidjeti bit će svećenik. Vodim ja o tome računa.

– A ako ne legnete u krevet?

Zagledao se u mene zabezeknuto kao da na mom licu odgonetava, kako bi to stari čovjek mogao umrijeti drukčije nego u krevetu.

– Ne mislite valjda reći da ću na fronti poginuti?

– Ne, ne mislim to reći. Umiru ljudi i bez uniforme izvan kreveta. Može, im na primjer, pasti crijep s krova na glavu. Zar se to ne događa?

– Događa se, ali na mojoj je kući novi crijep.

– A zar ne selu konji nisu nikoga ubili?

– Jesu, ali, kažem, meni sinovi ne daju ni blizu konjima.

Ušutio sam.

Dida Fenjer nije bio glup. Znao je on namjestiti drugima iščašene i ruke i noge. A jedva da u selu i jedna ruža ili voćka koju on nije kalemio. Ali ostao je seljak, koji nikakove nesreće ne primjenjuje na sebe. Svašta se može dogoditi, ali samo – drugima.

Videći da sam naglo ušutio, objasnio mi je svoje mišljenje. Jednom davno je slušao propovijed na prošteništu. Svećenik je pripovijedao kako su u stara vremena neki krštenje odlagali sve do pred smrt, u želji da poslije krštenja ne bi imali priliku sagriješiti. Njemu se to dopalo. Videći kako se ispovijeda pa opet griješi, on odluči da će se i dalje čuvati grijeha koliko god bude mogao, ali da će se ispovjediti tek pred smrt.

– Neki dan sam na groblje otpratio čiča Matu Mikićevog – počeo sam ja opet. Kako i sami znadete, došao je sa posla zdrav, sjeo za stol, dobro se navečerao i, kad je dohvatio bokal da se napije vode, bokal mu ispao iz ruke, on se skljokao na zemlju i uhvativši se za prsa samo što je zajauknuo: »A joj ...« i bio je mrtav.

– Znam. Ali Mato je previše jeo. Vi to ne znate. To je bilo ružno i gledati. Pojesti tepsiju somunića s pekmezom, nakon što je pojeo zdjelu graha i pola kile kruha, to je Mati bilo –ništa. Ja jedem malo. Moji kažu: – ko vrabac.

Jednom riječju, njemu se ne može dogoditi ništa što se drugima događa. Niti mu može pasti crijep na glavu jer na njegovoj je kući novi crijep, niti ga mogu konji ubiti jer njemu sinovi ne daju konjima ni blizu, niti ga može »šlag« trefiti jer on jede malo ko vrabac. On će umrijeti u krevetu. Prije toga će mu snahe oprati noge, odrezati nokte, ispovjedit će se i pričestiti, primit će bolesničko pomazanje. Okupit će oko svog kreveta sve svoje, i onda lijepo – umrijeti.

Vrtio sam glavom i smješkao se:

– Dida Iva, ne ostvaruju se svi planovi ...

– Budite bez brige. Mislim ja na sebe.

A ipak je umro baš u opancima.

I ne u krevetu.

Dan prije glavnog crkvenog goda bilo je veliko nevrijeme. Cijeli dan je pljuštala kiša. Dida Iva nije mogao u vinograd po vino, pa poranio na sam blagdan želeći da se vrati još prije rane mise. Njegovi su odrasli ukućani išli na ranu, a on i djeca na kasnu misu. A kako se nije vratio ni kad su već stigli s rane mise, u kući su se uznemirili. Najmlađi je sin sjeo na bicikl da vidi što mu se dogodilo. Našao je staroga u vinogradu, u podrumu kraj bureta. Ležao je zgrčen na zemlji. Iz najvećeg je bureta iscurilo sve vino. Demižon je ležao kraj vrata, začepljen, prazan i izvrnut. Didu je pokušao uspraviti, dozivao ga. Izvukao ga je iz podruma. Dozivao je u pomoć. Ali bio je veliki blagdan, u vinogradu nije bilo ni žive duše. Naslonio ga je na deblo stare trešnje, posadio na zemlju, pa požurio natrag u selo. Upregli su konje i dovezli ga kući.

Sjedio sam u ispovjedaonici. Oko ispovjedaonice je bilo mnogo svijeta. Netko mi je pokucao. Odškrinuo sam zastor. Zvonar se sagnuo i šaptao mi: »Fenjer ... ispovijed ... « Zvonar je bio uzbuđen. Jedva sam ga razumio.

Nisam znao što bih. Za deset minuta sam trebao – kako je onda bio običaj – početi propovijed i nakon propovijedi svečanu misu. Još sam jednu osobu ispovjedio. A onda sam ipak ustao i otišao u sakristiju. Ondje mi rekoše što se dogodilo. Nisu znali je li živ. Pogledao sam na sat. Za pet minuta deset. Morao bih se oblačiti za propovijed. Crkva je bila nabijena i domaćima i gostima. Pograbio sam potrebno i trčeći ulicom pošao dida Ivi. Badava sam išao. Bio je već barem dva sata mrtav.

Propovijed je počela pola sata kasnije.

Liječnik je utvrdio da je umro prirodnom smrću. A što se zapravo dogodilo, ostalo je nerazjašnjeno. Nekoliko je mogućnosti ali dvije su, čini se, bile najvjerojatnije. Ili je on prošli puta zaboravio zavrnuti pipu, ili je zaboravio zaključati vrata pa je netko iz prkosa odvrnuo pipu. A njemu je – kad je ugledao iscureno vino – ili popustilo srce ili popustio mozak.

LUDI MIKA

U četvrtom odjelu vjeronaučnih polaznika zavladala je nepodnosiva napetost: približavao se kraj godišnjeg tečaja, a još se nije znalo tko je bolji: djevojčice ili dječaci. Da nevolja bude veća, i posebno upriličena pismena zadaća, pokazala je skoro jednake ocjene. Dalje se nije moglo. Odluka je morala pasti u dvoboju.

Kod takmičenja je potreban sudac. Ali dječaci su tvrdili da časna sestra vuče na žensku stranu, a djevojčice su dokazivale da ja favoriziram muškarce. Nevolja sa svih strana. Ipak su za suca izabrali mene, ali uz uvjet (koji su progurale djevojčice) da časna sestra – zlu ne trebalo – pažljivo kontrolira moj posao.

Utakmica je priređena na livadi izvan sela. Na nju je osim razreda, časne sestre i mene, došao još samo ludi Mika. Nitko ga nije pozvao. Videći kako uz veliku galamu nekamo odlazimo mi, krenuo za nama i on. Za vrijeme takmičenja, kad bi zbog dobrog rezultata od veselja skakale djevojčice, skakao je veselo i ludi Mika; kad bi pak zbog svog uspjeha pljeskali i vikali dječaci, pljeskao je i vikao i ludi Mika.

Ludog su Miku svi poznavali. Imao je preko pedeset godina. Na sebi je imao svijetlosivu prostranu košulju sa širokim rukavima i, od sličnog materijala, dugačke široke gaće. Bio je bos. Kosa nisko ošišana. Najveća mu je zabava bila sjesti nasred ulice na zemlju, ondje gdje je na kolniku najdublja prašina, pa šuteći presipavati prašinu iz jednog dlana u drugi. Obično je bio ondje gdje su bila djeca. Nije bio opasan.

Za vrijeme takmičenja Mika je bio sad pokraj djevojčica, sad pokraj dječaka. Na njega se nitko nije obazirao. Njemu to nije smetalo. A kad mu je dosadilo i takmičenje, i vikanje, i skakanje, sjeo je na travu pokraj časne sestre i zabavljao se sam na svoj način, čupkajući travčice. Malo kasnije se ondje ispružio i zaspao. Probudio se tek na urnebesnu viku kad je bio proglašen rezultat.

O Mikinom je ocu priča kratka. Bio je nakupac svinjama pa je zato neprestano hodao po sajmovima i tjednim pijacama. Kad je Mika imao 11 godina opet je otišao na neki sajam s kojeg se nije vratio. I nikad se nije doznalo što se s njime dogodilo.

Međutim, priča o Mikinoj majci je mnogo dulja. Dok je bila mlada, kažu, bila je izuzetno lijepa, imala je izvrstan sluh i ugodan glas. Roditelji su joj bili seoski bezemljaši, zemljoradnički nadničari.

U vrijeme kad se Mikina majka – seka Jela – kao djevojka spremala za udaju, župnik je nabavio novi Gospin kip. Stari, drveni kip bio je vrlo primitivno izrađen. Od crvotočine se raspadao. Na njemu nije više bilo ni nosa ni ušiju. Žene su ga često uljepšavale bojanjem pa je od debelih naslaga kojekakovih boja postajao još ružniji. Pravo strašilo. Okolna su im se sela zbog toga rugala: kad su htjeli za koju djevojku reći da je jako ružna, rekli bi da je »lijepa« ko njihova Gospa.

A kad je novi kip nabavljen, svi su željeli da se to što svečanije proslavi. Zato su se bili dogovorili da će kip posvetiti i oko crkve nositi na dan župnoga goda, kad je u crkvi mnogo gostiju iz okolnih župa. Nosit će ga djevojke.

To, da će ga nositi u procesiji oko crkve, kao i to da će ga nositi djevojke, nije bilo ništa neobično. To se i do tada tako radilo i kod njih i kod svih naokolo. Neobično je bilo ono što su župniku neki savjetovali, a on to prihvatio i u crkvi oglasio: da će kip na dan posvete oko crkve nositi najljepše i najpoštenije djevojke bez obzira na imovno stanje njihovih

kuća. Župnik je te savjete dobronamjerno usvojio ne sagledavši odmah sve posljedice.

A što je učinio, brzo je shvatio. Prvo, dotad su kip nosile djevojke iz najuglednijih, što znači najimućnijih kuća. Tako se radilo od pamtivijeka. Zato su se odmah pobunili povlašteni. Ali župnik je začepio obadva uha. Veća je teškoća bila odabrati baš »najljepše«. Ako su nekom mile plavuše, drugi voli crnke. Ako se nekome dopadaju one koje su ko čačkalice, drugi se više okreću za onima koje su kao burad. Da se izvuče iz neprilike u koju je upao, župnik je zamolio četiri najuglednije žene iz sela – koje su sve bile bez ženske djece – da taj posao obave. One su izabrale 16 djevojaka. Između tih su kockom izabrale potrebne četiri.

No, tek je tada iskrslo ono najteže. Najljepša ne mora biti i najpoštenija. Kako ustanoviti poštenje? Lako je misliti da su nepoštene one o kojima se to javno govori. Ali jesu li poštene i sve one o kojima se niti što zna, niti što javno govori? Župnik se ljutio i na svoje savjetnike i na sebe, ali natrag se više nije moglo. To je bilo javno proglašeno. Savjetnice su se pak mudro povukle, ostavljajući odluku njemu.

A on se pokušao izvući ovako. Običavao je uvijek preko tjedna pozivati po nekoliko djevojaka – dolazile su tako sve na red – i određivati koja će u subotu pomesti oko crkve, koja će oribati crkvu, koja okititi oltare. Tako ih je pozvao i za taj crkveni god. Naravno, pozvao ih je više jer je i posla bilo mnogo. Zato nikome nije bilo ništa neobično ni kad je, jednu po jednu, pozvao i one četiri trajno izabrane da budu gosponoše. I njima je odredio po neki posao, ali im je i saopćio da su izabrane. Tražio je da se izjasne da li pristaju na tu veliku čast. Ako se ne prihvate, ne moraju reći razlog. Ali ako pristanu, trebaju se na raspelo zakleti da su poštene, što je u prvom redu značilo da nisu imale seksualnih odnosa. Sve četiri su ponudu prihvatile. I sve četiri su položile prisegu da su poštene.

Sve ovo dovde ispričano u vezi s posvetom novoga kipa, pročitao sam u župnoj spomenici čim sam došao u župu. Da

bi ludi Mika mogao imati bilo kakvih veza s posvetom toga kipa, nije mi, naravno, ni na pamet palo. A i kako bi, kad se on u vrijeme posvete nije još ni rodio. Nisam znao ni to da je jedna od onih četiriju koje su kip nosile, njegova majka, seka Jela, iako sam pročitao da je neka djevojka Jela bila među njima. Mikinu majku, seka Jelu je svatko poznavao. Poznavao sam je i ja. Ona je u vrijeme mojega boravka ondje imala preko 70 godina. A, dakako, kad se kip posvećivao bila je djevojka.

Bila je djevojka, ali . . .

E, taj »ali« nije bio zapisan u župnoj spomenici. O njemu mi je ispripovijedala sama seka Jela, Mikina majka.

Seka Jela je i u svojim poznim godinama bila još uvijek upadno lijepa. Imala je još uvijek odličan sluh i vrlo ugodan i jak glas. Znala je sve crkvene pjesme napamet. Crkveni ophodi, a pogotovu hodočašća – koja su se u ono vrijeme obavljala pješice – bez nje se nisu mogla ni zamisliti. Nitko nije znao toliko hodočasničkih pjesama kao ona; onih hodočasničkih pjesama koje stih po stih pjeva prvo sama, a za njom nakon toga ponavljaju svi. Zato je seka Jela uvijek bila među djevojkama pjevačicama. Bila im je nešto kao kičma.

Na povratku s jednog takvog hodočašća – za vrijeme usputnog odmora, kad su se svi razišli po hladovini – išao sam od grupice do grupice. Kad sam prišao grupi djevojaka, pjevačicama, među kojima je bila i stara seka Jela sa svojim Mikom, čuo sam da razgovaraju o Ani, jednoj djevojci o kojoj se onih dana mnogo naklapalo. Bila je to, po općem uvjerenju, uzorna djevojka. Zato je bilo veliko iznenađenje kad su se o njoj počele širiti svakojake priče. Sve jedna gora od druge. Nije se znalo od koga potječu, ali kako su bile pikantne, svi su ih širili. Da bih svrnuo razgovor na nešto ljepše, rekao sam prilično oštro: »Tuđa zloća pomiješana s pakošću i osvetom može i najpoštenijoj osobi uništiti ugled. A najlakše je ocrniti djevojku. Uvjeren sam i ja, kao i svi vi, da je Ana čista ko suza, pa nemojte je i vi na hodočašću povlačiti po svojim jezicima!«

Na to je seka Jela rekla:

– I ja sam uvjerena da je Ana oklevetana. Doznat će se jednom: i od koga i zašto. Svačiji crni rogovi probiju iz vreće prije ili kasnije. Ali ja ipak ne bih ni za čije poštenje stavila svoju ruku u vatru. Ni za čije, pa ni za Anino. Ne bih. Sudim po sebi . . .

I nastavila je:

– Ni danas nemam mnogo pameti, a onda, kad sam se primila da nosim Gospin kip, nisam imala nimalo. Kad mi je gospodin velečasni rekao da sam i ja izabrana, iznenadila sam se više nego da mi je rekao da sam postala kraljica. Ali sam se odmah i strašno uplašila. Oblio me mrtvački ledeni znoj. Ljudi su o meni i mislili i govorili najljepše. A ja sam bila u drugom stanju. Nitko to osim mog momka nije znao. To se nisam usudila reći ni velečasnom. A ako se ne prihvatim, svi će me ispitivati zašto sam odbila tako veliku čast. Otkrit će se moja sramota. Drhtala sam, a ipak sam prisegla na raspelo da sam poštena. . .

– Kući sam išla teturajući. Kod kuće sam se užasno mučila. Moji su bili oduševljeni. Svi su se trudili da mi haljina koju ću obući bude što ljepša. A ja sam mislila samo na raspelo na koje sam se krivo zaklela. Ni svom najvećem zlotvoru ne bih željela one muke. . .

– Jedino je moj momak znao za moje muke. A on, on je bio ponosan što sam je izabrana. To mi je samo povećavalo muke. S njim se već prije dogovorila da ću mu na dan crkvenog goda navečer potajno prebjeći. Jer kad bismo čekali redovno vjenčanje, priprava za svatove bi predugo trajala, i sramota bi se otkrila. Sada sam željela prebjeći još prije crkvenog goda, odmah, ali moj momak nikako nije htio pristati. Tražio je da kip svakako nosim. Muškarci su sebični . . .

– Za vrijeme posvete novi je kip stajao pred glavnim oltarom, a nas četiri kraj njega. Po meni je curio znoj kao da me kantom polijevaju. Nesvjestica me hvatala. Činilo mi se da

propovijed nikada neće biti gotova. Očekivala sam da ću se srušiti ...

– Jedva sam dočekala da ophod konačno krene. Jedan kraj motke je bio i na mom ramenu. Išla sam, ali su u stvari one tri i mene vukle. Slani znoj mi je potocima curio u oči. Nisam vidjela gdje stajem. Na nogama sam imala šarene papučice. Jedva sam uspijevala da ih ne pogubim. Ljudi su vidjeli da mi je zlo. Pridržavali su me da se ne srušim. Žene su mi prilazile i svojim rupčićima brisale znoj. Svi su me žalili. A ja sam neprestano strepila hoće li me Gospa nogom u glavu, hoće li grom iz vedra neba u mene ...

– To sam veče prema dogovoru trebala prebjeći k momku, ali bila sam iscrpljena. Nisam mogla. Učinila sam to dva dana. kasnije. Neopazice sam skupila najpotrebnije u jedan zavežljaj, pa kad su moji legli, tiho sam se iskrala iz kuće. Pred kućom me čekao momak i odveo svojoj kući. I njegovi su već spavali. Probudio ih je . Ustali su. Znali su da sam mu djevojka. Nisu bili protiv mene. Ipak kad su me ugledali, svi su se zaprepastili. Bilo mi je neugodno. Što, ako me istjeraju? Svekar je upitao: »Ovako je s manje troška!« Svekrva me je mjerila i upitala: »A što kaže tvoja majka?« – »Ona ne zna ... « jedva sam uspjela promucati. Stajala sam kao optužena na sudu i držeći mali zavežljaj čekala presudu. Nisu me istjerali. Ostala sam ...

– U procesiji me Gospa nije udarila nogom. Nije me ni grom iz vedra neba ubio. Kazna je stigla za osam mjeseci. Rodila sam. Ono koje sam u procesiji nosila. Pod Gospinim kipom. S krivom zakletvom na duši. Rodila sam Miku ...

– Nikog ne optužujem. Moj Mika je moja kazna. Svoju pokoru nosim šutke. On ne trpi ništa. On ne razlikuje dobro od zla. Gospa je kaznila mene, ne njega ... I sad recite! Tko je, kad sam gospin kip nosila, mislio da sam nepoštena? Nitko! ...

Promatrao sam djevojke pjevačice. Sjedile su nepomično. Netremice. Odrvenjene. Skamenjene. Oborenih glava. Priča

je načinila strašan utisak. Htio sam ispraviti možebitan krivi zaključak o Bogu. Rekao sam:

– Postoje Božje kazne i vremenite i vječne. I u ovom i u drugom životu. Ali opasno je za bilo koju konkretnu stvar tvrditi da je Božja kazna. Jer nije sve što trpimo Božja volja da trpimo, pa se može i teško sagriješiti pripisujući nešto Bogu što nije Božje djelo.

Seka Jela mi je odgovorila mirno:

– Vi ste pametniji od mene. A dragi Bog najbolje zna da ga ja ni za što ne okrivljujem. Kriva sam jedino ja. Ni pokojnog muža nisam nikad okrivljavala. Nisam bila dijete. Znala sam što radim. I zato svoju pokoru nosim bez mrmljanja. Samo jedno neprestano Gospu molim, da ja ne umrem prije Mike. Jer onda bi i on trpio ...

Svi su već poustajali i svrstavali se na cesti da nastavimo put. Pošli smo i mi. Seka Jela je sa pjevačicama otišla na »svoje« mjesto, na čelo povorke. Mika se gegao pored nje. Onako kao obično: bos, gologlav, u sivoj košulji sa širokim rukavima, u dugačkim, sivim, širokim gaćama. Veseo i bezbrižan.

Kad su se svi svrstali, seka Jela je kao predvodnica započela pjesmu:

»Zahvalni smo Gospi dragoj

na ljubavi njenoj trajnoj o Marijo!

U njezinom, kao u brdskoj kristalnoj vodi, srebrnom glasu nije bilo ni sjene podrhtavanja, ni trunke gorčine.

DON STIPO

Prve noći Duhovnih vježbi za svećenike, par minuta prije ponoći, ustao sam iz kreveta i pošao u kapelicu da ondje proklečim jedan sat u molitvi. Na srcu mi je bila bolna stvar. Upravo kad sam s torbom u ruci htio napustiti župni dvor i krenuti na željezničku stanicu, u kancelariju je ušla gimnazijalka Zdenka. Videći da za razgovor nemam mnogo vremena, vrlo uzbuđena – trudeći se da bude kratka – rekla je ovo:

– Još samo dragi Bog može spasiti moju mamu. Zamislite: zacopala se kao kakva balavica u onog lipicanera. Trči za njim ko ćorava i po cijele dane mu piše kilometarska pisma. Otac ponavlja da će je zaklati. Možete li odmah služiti svetu misu u čast svetoj Obitelji? Sva škola mi se smije . . .

Poznavao sam njezine roditelje. Otac je bio povučen čovjek, više radin nego rječit. Majka je mnogo polagala na svoju vanjštinu. U crkvu je zalazila veoma rijetko, ali za crkvene potrebe je redovito slala svoj prilog. Najčešće je to donosila Zdenka koja je u crkvu dolazila mnogo češće nego njena majka. A oca u crkvi nikad nisam vidio.

Mladog sam inžinjera, kojega je Zdenka nazvala lipicanerom, poznavao jedino iz viđenja. Mnogo je do sebe držao. S crkvom nije imao veze. Nisam znao ni koje je vjere. Bio je barem sedam-osam godina mlađi od Zdenkine majke.

– Molit ću se – odgovorio sam Zdenki. Svetu ću misu prikazati sutra ondje gdje budem bio. A moli se za tatu i mamu i ti.

– Pa molim se. Svako veče prije spavanja klečeći kraj kreveta na golim koljenima izmolim krunicu. Ali kakva korist od moje molitve kad onog pijetla neprestano proklinjem! A već skoro i mamu proklinjem. Molim Vas, shvatite stvar vrlo ozbiljno. Mama je odlučila da ode i ona će, znam je, ako ustreba, i preko naše krvi otići. Ona nije više normalna. A tata je miran dok je miran, ali kad izgubi vlast nad sobom, načinit će čudo. Kod kuće više uopće ne jede, a razgovara još jedino sa mnom.

Dakle, opet jedna obitelj pred rasulom zbog seksualne nediscipline! Čekajući vlak razmišljao sam: »Pa kakav je to ovaj današnji svijet da ne zna sebi zapovijedati?! U svim se, i najluđim postupcima, poziva na ljubav. Na »pravo na ljubav«. A sposoban je svaka tri-četiri dana biti zaljubljen u drugu osobu«.

Putujući prema mjestu gdje će se održavati Duhovne vježbe, bio sam cijelo vrijeme pod jakim utiskom Zdenkinih riječi; napose onih, koje je izgovorila s toliko bola: »Još samo dragi Bog može spasiti moju mamu!« Odlučio sam da ću sve svete mise, koje ću služiti za vrijeme Duhovnih vježbi, prikazivati za spas te obitelji. I još više: da ću svake noći po jedan sat proklečati u molitvi za njih. Jer Zdenkini su roditelji bili katolici na najnižem stupnju vjere. Vjeruju, ali žive ne tražeći Božju pomoć. A takvima je Božja pomoć baš najpotrebnija.

Ušavši, dakle, prve noći u kapelu, u kojoj je slabo vječno svjetlo osvjetljavalo tek mali dio oltara, primjetio sam da netko kleči u prvoj klupi. Okrenut mi je bio leđima. Nisam znao tko je. A nije me ni interesiralo. Ja sam klekao u zadnju klupu. I kako sam ga zatekao kad sam u kapelu ušao, tako sam ga i ostavio kad sam se vraćao na spavanje. Klečeći držao se uspravno, nepomično, očiju uprtih u svetohranište. Kad sam slijedeće noći ušao u kapelu, onoga sam našao na istom mjestu u istom položaju, ali je izišao ubrzo nakon mog dolaska. I treće je noći bio na istome mjestu.

Vrativši se po završetku Duhovnih vježbi kući, na noćnog sam klanjaoca, dakako zaboravio. Na koncu konca kakav bi to bio svećenik koji probleme ne bi rješavao i molitvom pred oltarom? Ali za Božić sam dobio čestitku. Iz nje sam doznao da smo ljetos bili zajedno na Duhovnim vježbama, i da smo se noću sretali na adoraciji u kapelici. Pitao me da li bi me smio sredinom siječnja posjetiti i ostati kod mene nekoliko dana. Nikad nije bio u mom kraju, a potreban mu je i odmor i savjet. Jedan težak problem ne zna riješiti. Nije napisao o čemu je riječ.

Ja ću tog svećenika, u ovom pripovijedanju, nazvati »don Stipo«. Nije se tako zvao, a tako ću ga nazvati da bih prikrio o kom je riječ, jer su osobe o kojima ću govoriti još žive.

Dakle, don Stipo je došao i kod mene ostao nekoliko dana. Bile su to poratne godine. Godine koje nikome nisu bile lake. I koje, vjerojatno, nikom nisu ostale u lijepoj uspomeni. Don Stipo je bio mlad i naočit muškarac. U njegovom je držanju bilo nečeg viteškog; a izgovor mu bijaše ugodan. Zaključio sam da je vjerojatno vrlo omiljen u sredini u kojoj radi. Činilo mi se da taj čovjek ne bi bio u stanju nikoga ražalostiti. Ali vidjelo se na njemu da mu je odmor zaista potreban. Bio je iscrpljen.

Svoju mi je muku prikazao ovako.

Prije osam godina upoznao je jednu djevojku. Ruža se zvala. Upoznao ju je na zaručničkoj pouci. On ju je i vjenčao. Inače, s njom nije imao nikakovih veza. Taj brak nije dugo trajao. Do razlaza je došlo njezinom krivicom. Nakon vjenčanja je uporno za njim trčala. Bila je prisutna na svim njegovim propovijedima i gotovo na svim sahranama. I uvijek se postavljala na vidljivo mjesto odakle ga je uporno promatrala. Pisala mu je ljubavna pisma. Slala ih je po djeci. Ubacivala ih je u ispovjedaonicu.

Videći da je se ne može osloboditi, zamolio je biskupa da ga odande premjesti. Biskup ga je postavio župnikom u udaljenom mjestu. Don Stipo se nadao da je uspio uteći. No

Ruža ga nije ostavila na miru. Napustivši muža, vratila se majci koja je živjela također rastavljena – a ne zaposlivši se, imala je dovoljno vremena za besposlice.

Ubrzo nakon dolaska na novo mjesto, Ruža ga je nenajavljeno posjetila. Bilo mu je i neugodno i krivo, ali svladao se i pristojno je primio. Zamolio ju je da shvati njegov položaj pa da ga više ne posjećuje. No ona mu je već slijedeće nedjelje opet došla. Rekao joj je da je više ne bi mogao primiti. Molio ju je da to shvati. Ali ona je i dalje uporno dolazila svake nedjelje, doduše, više ne u župni dvor, nego u crkvu. Nakon mise dočekivala bi ga pred crkvom, prilazila mu i predavala mu uvijek kakav zamotak i svaki put buket cvijeća.

Naravno da su u malom selu stranu osobu svi zamjećivali. Brzo su svi doznali da je ta mlada lijepa žena iz mjesta gdje je on prije bio. I svijet se nedjeljom poslije mise nije razilazio. Svi su se ponamještali pred crkvom i čekali da on iziđe. »Jer – šaptali su – opet je došla . . . « Don Stipo je živio na užarenom uglju. Na koncu je čak i on, po naravi tako tih i miran, izgubio živce pa se jedne nedjelje, kad mu je opet prilazila sa zamotkom i cvijećem, izvikao na nju. Sav je drhtao. Jedva ga se moglo razumjeti što viče.

Nije koristilo.

Stare su žene pljuvale na nju.

Ni to nije koristilo.

Don Stipo je zatražio pomoć milicije. Milicija je odbila da intervenira tvrdeći da u Jugoslaviji građanima nije ograničeno kretanje. Ali kad se zauzelo nekoliko ozbiljnijih muškaraca, milicija je Ružu dočekala i pozvala na saslušanje. Ona je ondje u zapisnik izjavila – i to potpisala: »On me je zaveo. Razorio je moj brak. Upropastio me, a sad odbija da povuče konzekvencije.« Kakav bezobrazluk! Za sadržaj je doznalo cijelo selo. Po gostionicama se u kasne noćne sate pijanim glavama klimalo i naklapalo: »Dakle, tako stvari stoje . . . «

Eto, to je bila situacija u vrijeme spomenutih Duhovnih vježbi. I to mi je ispripovijedao kad me posjetio. Ogorčen, Ružu je za vrijeme pripovijedanja neprestano nazivao »ona koza«. Pitao me što da radi. Želio je opet bježati dalje. Sad još dalje.

Don Stipo je opet želio bježati. No je li uopće moguće pobjeći od groma, raka i zlih ljudi? Rekao mi je da situaciju želi pokušati riješiti po principu: klin se klinom izbija. Premještaj će svakako zatražiti. Ali na novo će mjesto kao kućanicu sa sobom povesti svoju rođakinju Milku. S ponešto smješka, u kojemu je bilo i pakosti, rekao je: »Milka je mlada i veoma lijepa. Ako me ona koza ne ostavi na miru iz pametnih razloga, ostavit će me zbog ljubomore.« Milka mu se sama ponudila i don Stipo je povjerovao da mu Milku sama Providnost šalje da se oslobodi Ružinih nasrtaja. Njegov mi se plan nije sviđao u svim detaljima. Znao sam da i rodbina svećeniku može biti velika pokora. Ali nisam mu znao ništa pametno savjetovati. I šutio sam.

Don Stipo je dobio premještaj. Milka mu je postala kućanica. Ali Ruža nije prestala dolaziti. Dogodilo se nešto baš obratno od onoga što je on očekivao. Ljubomorna je postala Milka. Ruži nije mogao onemogućiti dolazak u crkvu, a Milka mu mozak ispijala zašto Ružu trpi u crkvi. Milka se s Ružom dvaput pred crkvom potukla. Pa kad Ruži nije ništa mogla, Milka je prkosila don Stipi. Sad nije htjela uraditi ovo, sad ono.

Našavši se u dvostrukoj nevolji, don Stipo je zamolio Milku da napusti župni dvor i vrati se svojim roditeljima. Milka nije htjela. Tvrdila je da nema kuda otići i zahtijevala je sedamdeset miliona dinara da si kupi stan, pa će odseliti. On toliki novac, naravno, nije imao. Pokušao ju je sudskim putem iseliti. Dobio je rješenje da za takav postupak ne postoji zakonska mogućnost. Sam joj mora naći odgovarajući stan. Kad ju je njezin otac pokušao nagovoriti da se opameti, izbacila ga je iz kuće.

Opet je molio biskupa da ga premjesti. Biskup mu je odgovorio da će premještaj dobiti tek nakon što svoju rođakinju Milku ukloni iz župnog dvora. Ali on Milku nije mogao ukloniti. I ostao je ondje da se i dalje na žaru prži a na ledu grči. Milka je postala za sve, koji su imali bilo kakva posla na župnom dvoru, strah i trepet. Don Stipo je doveo svoju mamu. Majka je izdržala samo jedanaest dana, pa je pobjegla. Odlazeći rekla je: »Sinko, ovo nije kršteno čeljade, ovo je aždaja!« Da nevolja bude još veća, bilo je u župi i takvih koji su držali Milkinu stranu. Uostalom, kakvo čudo? Ta nije nemoguće zamisliti ni tako smušenu političku stranku, ni tako besmislenu »vjeru« koja ne bi našla pristaša. A Milki kao da je sam đavo zavrtio mozgom. Samo da napakosti don Stipi, u svojoj se sobi s muškarcima zadržavala do kasno u noć.

Don Stipo je više gladovao nego jeo. U krevetu se više mučio nego odmarao. Posijedio je. Vrijeme je provodio kao pustinjak. Noću je više boravio u crkvi nego u svom krevetu. Prestao je moliti biskupa da ga premjesti. Ali na biskupa je pritisak vršio dekan. »Nešto se mora učiniti!« – ponavljao je. I biskup je poslao dva dopisa. Jedan don Stipi, kojim ga premješta, a drugi crkvenim odbornicima u kojemu im javlja, da novoga svećenika neće dobiti dok Milku ne uklone iz župnog dvora.

Kad se to pročulo, u župi je nastala buna. Uskomešali se i oni koji su se svećenicima i vjeri samo izrugivali. Zar da župa ostane bez svećenika? Što je župa skrivila? Nije župa Milku ni dovela, neće je ni tjerati. Prijetili su prijelazom na drugu vjeru. Svi su bili protiv don Stipe. Samo je nekoliko starica i danju i noću prebiralo krunicu da dragi Bog izvede sve na dobro. Oni najdrskiji su prijetili da će kuću zapaliti onima koji pomognu kod župnikove selidbe.

Don Stipo se, iako u najboljim godinama, posve zgrbio. Bio je sjena od čovjeka. Ruke su mu toliko drhtale da je jedva uspijevao i kalež prinositi ustima. Ne moleći pomoć ni od

koga, sam je spremio svoje stvari. I spremio je sve. Spremio je, ali odselio nije.

To posljednje veče, kad je sve stvari pospremio, pozlilo mu je. Srušio se. Padajući – čini se – lupio je glavom o hrbat vrata rastvorenog ormara. Na podu je ostao krvavi trag kako se po podu vukao. Dovukao se do kreveta. Na krevetu više nije bilo krevetnine. Legao je onako obučen na gole daske. Tako je u krevetu proveo cijelu onu noć i cijeli sutrašnji dan. I tko zna dokle bi tako ležao da nije sutradan pred veče ušao zvonar. Umrla je jedna žena pa je hto pitati tko će je sahraniti. Don Stipu je našao kako okrvavljen, obučen leži u krevetu na golim daskama. Bio je mrtav.

Kad su zvona oglasila da je umro, u župi je nastao muk. Strahovito težak teret pao im svima na duše. Osjećaj odgovornosti povećala je i nezapamćenu oluju, koja je te prošle noći u mjestu lomila stabla, rušila dimnjake, dizala krovove i razbijala prozorska okna.

Na sahrani mu nije bila ni Ruža, ni Milka.

Zdenkina mama nije napustila muža. Onaj je »lipicaner« ulovio mnogo mlađu.

SUSJEDNI ŽUPNIK

Bio sam još kapelan, što znači: teoretsko sam znanje imao, ali praktično sam znanje tek skupljao. U susjednoj je seoskoj župi jedan mladić izvršio samoubojstvo. Ubio se očevom lovačkom puškom. Učinio je to zato što se djevojka, s kojom se on želio vjenčati i s kojom je već dugo »hodao«, predomislila – tako reći preko noći – odlučivši da se uda za drugoga.

Svaka je smrt težak udarac za obitelj i znance. Posebno je težak udarac pogibija u saobraćajnoj nesreći. Ipak, najteži je udarac samoubojstvo. Jer, dok se u slučaju prirodne smrti tješimo da je to svima zajednička sudbina, a prilikom saobraćajne nesreće olakšavamo si bol okrivljujući »pijane« i »divlje« šofere, kod samoubojstva se svi u obitelji osjećaju nekako kao sukrivci.

A mladić o kojemu je riječ bio je jedinak. Nisam ga poznavao. Govorili su mi da je bio uzoran u svakom pogledu. Da je redovito išao nedjeljom na svetu misu. Djevojka ga je neočekivano napustila, navodno, samo zbog toga što je onaj drugi bio u udvaranju spretniji i vještiji. I kad se djevojka u nedjelju u crkvi s onim drugim prvi put »navijestila«, ovaj je kasno navečer u svojoj sobi ispalio sebi metak u glavu.

Samoubojstvo često prouzroči i župniku velikih neprilika. Crkveni zakon određuje da samoubojice svećenik ne smije sprovoditi na groblje. Ne smiju ni zvona zvoniti. Ali obitelj, koja se – iako nevina – u velikom bolu osjeća sukrivcem, redovito baš zato za samoubojicu organizira svečanu i bučnu sahranu. Želi što veću paradu, želi i crkveni obred,

želi da zvone sva zvona. Pa na svećenika vrši pritisak. Često i s prijetnjama. A taj crkveni zakon, naravno, ne želi kažnjavati mrtvaca – to bi bilo besmisleno – nego želi žive upozoriti da je samoubojstvo nedopustiv čin. Poznata je, naime, činjenica da se nakon jednog samoubojstva često u kratkom razmaku dogodi još koje, pa i cijeli niz samoubojstava. Neki su ljudi veoma podložni uplivu pa ako ih tišti problem, tuđe im samoubojstvo dade snage da i oni to učine. Susjedni je župnik, dakako, znao za crkvene propise, ali roditelji nesretnog mladića su bili previše ucviljeni pa su ga uporno plačući molili i zaklinjali da ipak dopusti zvonjavu i obavi obred sahrane. Uostalom, i sam je župnik, koji je bio prijateljski posebno s tom kućom povezan, bio duboko potresen. Odjurio je biskupu i biskup je dopustio i zvonjavu i svećeničku pratnju.

Teško ožalošćeni roditelji – a imućni – željeli su što svečaniju sahranu. Ponavljali su: to su mi i svatovi! Od svih članova svoje brojne rodbine izričito su tražili da kupe vijence: svi članovi svake obitelji, i ženske i muški, i stari, i najmlađi. Sva su zvona zvonila svakog sata. Naručili su dvije grupe limene glazbe. Sve su svećenike u okolici molili da na sahrani službeno sudjeluju. I mene su zamolili. I na sahrani je bilo pet svećenika. Ja sam trebao biti šesti, ali ja nisam htio ići.

Moj mi župnik nije zamjerio, ali zamjerili su mi svi svećenici. Rekli su mi da sam bezosjećajan; da crkveni propis tumačim prekruto. Govorili su mi da biskup, valjda, zna bolje od mene što se smije, a što ne. Ja sam ostao pri svom. Dokazivao sam da je u takvim slučajevima bolje biti dosljedan nego praviti iznimke. A kad su mi već predugo pod nosom mahali biskupovim pismenim dopuštenjem – već posve iznerviran – kazao sam grubo: »Crkvene su propise izmislili, sastavili i objavili biskupi, a ne svećenici, pa bi te zakone barem biskupi trebali poštovati!« Izjava je bila neotesana, pa mi je ubrzo i samom bilo krivo što sam je nepromišljeno izgovorio. Biskup je brzo doznao za taj moj iskaz. Nikad mi nije spočitnuo. Valjda je, kad su mu je revni referirali, odmahnuo rukom pomislivši da nije ništa neobično da mladi ljudi imaju pokatkad jezik dulji od pameti. No susjednom sam se župniku teško zamjerio. On je želio i molio da ja održim govor u crkvi. A kad sam ja odbio da u sahrani čak i sudjelujem, rekao mi je da me više ne želi vidjeti u svojoj kući. Sahrana je bila veličanstvena priredba. Okolina onakovu sahranu nije još nikada vidjela. Mjesni je župnik govorio u dvorištu pokojnikove kuće. U crkvi je umjesto mene govorio svećenik koji je nekad bio kapelan u onoj župi. Treći je svećanik govorio na groblju. U povorci se nosilo – pričalo se – oko 200 vijenaca. A kako se na sahranu mlade osobe i inače strči sve što može nogama klimati, na ovoj je sahrani bila prisutna, doslovno, sva okolina. Na groblju je, kad se spuštao lijes u raku, a zasvirale dvije glazbe, zavladala opća histerija. Gotovo cijelo groblje je ne samo glasno ridalo nego padalo na zemlju i valjalo se u grčevitom plaču.

Kad se moj principal-župnik vrato sa sahrane i ispričao mi kako je bilo, a ujedno i prenio ponovljenu poruku onoga župnika, da neće biti pametno da ga ikada ubuduće posjetim, bio sam vrlo potišten. Ispao sam nekako kao šugava ovca, čovjek koji je nesposoban da razumije tuđu bol. Još gore: svi su svećenici bili složni u tome da sam i nerazborit i tvrdoglav. Istina, moj me župnik tješio: »Pa Vi niste bili po nikakvom zakonu obavezni da sudjelujete. Tako je s pravnog stanovišta. Ali s osjećajnog gledišta, eto, čini se nešto drukčije. Uostalom, možda je on zaista malo pretjerao ...« Nije mi bilo sasvim jasno trebam li te dvosmislene riječi shvatiti doista kao utjehu, ili možda i kao prigovor.

Dakle, susjedni mi je župnik i rekao i poručio da me više ne želi vidjeti, i ja sam odlučio da njegovu volju poštujem. Ali on me već sutradan potražio. Doduše, ne da povuče svoju riječ, nego jer se našao u novoj nevolji. Naime, na dan sahrane onoga mladića objesila se mlada žena koja je bila u braku tek osam mjeseci, a bila je i u drugom stanju. Objesila se jer je njezin muž održavao nedopustive odnose s njezinom mlađom sestrom. Ona je za tu vezu već dugo znala, ali prekipjelo joj je baš na taj dan.

Susjedni se župnik zbog toga drugog samoubojstva našao u neprilici. Što sad? Da su te nedopustive veze zaista postojale, tvrdili su mnogi. A da je ta mlada žena onako u drugom stanju bila psihički posebno napeta, i to je shvatljivo. Ali nije li joj ona veličanstvena sahrana mladića samoubojice bila povod da i sama izvrši samoubojstvo? Na tu je pomisao došao odmah i sam susjedni župnik. No kako da sad njoj uskrati zvonjavu i crkveni obred? Zato je već rano ujutro došao biciklom mom župniku – koji je bio i dekan – da se s njim posavjetuje. Na savjetovanje je pozvao i mene. Otišao sam, ali nisam izgovorio ni jednu riječ. Dekan mu je savjetovao da u postojećoj situaciji dopusti zvonjavu i za nju, pa da i nju sahrani.

Ali . . .

Još prije nego što je ta mlada žena bila sahranjena, u bunar je naglavce skočila djevojka koju su roditelji izgrdili zbog nedoličnog ponašanja u velegradu gdje je pohađala tečaj kuhanja i vođenja kućanstva. Zabranili su joj povratak u grad. Ona im se osvetila samoubojstvom.

Susjedni je župnik odbio da dopusti zvonjavu i nije htio sudjelovati na sahrani. U selu su ležala dva mrtvaca. Za jednog se zvonilo, za drugog nije. Roditelji, a i sva rodbina djevojke za koju se nije zvonilo, podigli su veliku viku. Da nesreća bude veća, roditelji djevojke-učenice bili su nešto slabiji vjernici, a i nešto siromašniji. Župnik je razmišljao ne bi li bilo pametnije da se prestane sa zvonjavom i za mladu ženu, pa da ni njoj ne ide na sahranu, ali kako je obećao da će ići, išao je. Na sahrani je održao govor. Govorio je o vjernosti u braku i o Božjem milosrđu.

Na toj je sahrani bila i ona djevojka zbog koje se njezin bivši mladić ubio iz lovačke puške. Vrativši se s groblja kući – još onako svečano obučena – popila je veliku količinu esenca. Prevezena je u bolnicu u grad, ali je ondje u strašnim mukama umrla.

Susjedni je župnik izgubio glavu.

Svima je bilo jasno da samoubojstva djeluju kao zaraza na one koji su slabijih živaca i slabije volje, a imaju nekih problema. Susjedni je župnik postao odlučan. Nisam čuo da je rekao, ali pretpostavljam da je shvatio, da su crkveni propisi plod bogatog stoljetnog iskustva.

No, muke susjednog župnika još nisu bile završene. Zvonarev sin, koji se proljenčario, postao je velika briga i sramota dobrih i vrijednih roditelja. Otac ga je često grdio. Koristi nije bilo. A toga dana majka mu je uzela ispred nosa tanjur juhe. Sin oteo tanjur iz majčine ruke i tresnuo joj ga u lice. Otac je sina udario i izgurao iz sobe. A on je, oko sat i pol poslije toga, otišao u zvonik i ondje se objesio.

I, na koncu, još jedno.

Curica od 13 godina otišla je u vinograd i ondje se objesila na orahovoj grani. Ostalo je zagonetno zašto je to učinila. Bila je, kako se govorilo, osjetljiva, povučena i šutljiva. Toga dana nije imala nikakovih neprilika koliko je poznato. Govorilo se da je bila sklona čudnim krađama pa da ju je majka zbog toga često kažnjavala. Uzrok je možda bio to. Ali povod?

Dakle, šest samoubojstava u roku od sedam dana! I to u selu koje nije imalo niti dvije tisuće stanovnika!

Ljudi su se prestrašili. U svakoj je kući bilo ponekih neriješenih problema. Nitko više nije bio siguran neće li se i u njegovoj kući dogoditi nešto. A župnik je postao odlučan. Niti je htio sahranjivati, niti je dopuštao zvonjavu. Ali u selu je nastala opasna buna. Provalili su u zvonik i sami zvonili. Župnik je pobjegao iz mjesta jer su mu prijetili da će ga ubiti. Moj je župnik-dekan otputovao jer su k njemu dolazili da tuže svog župnika i da traže svećenika za sahranu. Biskup je bio daleko – na krizmenom obilasku. Kako su jedino mene našli, izvikali su se na mene. Iako sam im pokušavao, što sam znao i mogao mirnije, protumačiti da sam ja samo kapelan pa da ne mogu ništa odlučiti ni u svojoj a kamoli u susjednoj župi, prijetili su i meni.

Na koncu se umiješala civilna vlast. Žandari su stražarili kraj zvonika. Nikome nisu dopuštali zvonjenje. Za tri posljednja samoubojstva civilna vlast je naredila da se na sahrani ne smije nositi nijedan vijenac; da na tim sahranama smije sudjelovati samo najuža rodbina; i da se sva tri mrtvaca imaju sahraniti izvan reda, u kutu groblja, uz živicu.

Poslije velike bure u selu je opet zavladala tišina. Poslije nekoliko dana izbivanja vratio im se i župnik. Nitko mu nije učinio ništa, ali svi su svu krivicu svaljivali na njega, a njegovi župljani, i okolni svećenici, pa i moj župnik. Ali ne bi li i rodbina samoubojica trebala misliti na žive slabiće pa svoje pokojnike sahranjivati tiho i skromno? A meni je moj susjed brzo oprostio. Već me za Malu Gospu došao moliti da kod njega propovijedam. Prihvatio sam. Onu sahranu nismo spominjali. No, zar bih mogao zaboraviti iskustvo koje sam onda stekao?

ŽGOLJA

Veterinar Marinko je bio veliki veseljak. Ne znam koliko se razumio u svoj posao. S njim sam razgovarao samo jedanput. I to u mom dvorištu. Bio je nepozvan došao da mi cijepi psa. Naređeno je bilo da sve pse treba vezane odvesti pred općinu. Došao je k meni rekavši: »Nema smisla da sa psom stojite među ostalim psima na ulici!« Moj pas od tog cijepljenja nije uginuo. Valjda se, dakle, u svoj posao razumio. No o njemu su se pripovijedale bezbrojne anegdote. I ono što sam o njemu znao, znao sam iz anegdota.

Supruga mu nije bila katolikinja, a rijetko je i iz kuće izlazila. Govorilo se da je ta njegova žena čudak, da skuplja papuče. Da ima nekoliko stotina različitih papuča: muških, ženskih, dječjih. I da te papuče po cijele dane premješta. Meni se, međutim, čini da je imala smisla za lijepo. Cvjetnjak joj je pred kućom bio izvanrednim ukusom uređen. U crkvu – osim kad su bili u nečijim svatovima – nisu zalazili, iako su im djeca bila krštena po katoličkom obredu. Prvo im je dijete bio Vlatko, a dvije godine mlađa bila je kćerka Oliva.

Provorođenac Vlatko je dolazio na vjeronauk, iako je često izostajao. Na pitanja zašto nije bio prošli put uvijek je odgovarao isto: »Zaboravio sam.« Vlatko je bio slabunjav, sitan, tih, gotovo bez riječi. Ostavljao je utisak zbunjenosti i prestrašenosti. Skoro kao »zaostalo« umno nerazvijeno dijete. To je dijete u meni uvijek izazivalo samilost i prije nego što sam o njemu nešto doznao. Ni otac ni majka nisu došli u crkvu ni na dan Vlatkove prve pričesti. Dok su se ostala raz-

dragana djeca, poslije svete mise, kraj svojih roditelja gurala oko fotografa, Vlatko je stajao osamljen po strani i nijemo promatrao gužvu. Prišao sam mu i odveo ga fotografu. Ja sam platio fotografije.

No, tada sam neke stvari o Vlatku već znao. Na vlastite sam uši čuo kako veterinar Marinko svog provorođenca Vlatka naziva »Žgolja«. Od drugih sam doznao, da on to svoje dijete ne trpi, da ga prezire, pa čak i mrzi. Zbog toga se po selu govorkalo da Vlatko i nije veterinarevo dijete. Da ga je to njegova supruga metnula – onako uz put – u vrijeme kad je veterinar bio kao rezervni oficir na vojnoj vježbi. To, doduše nije bilo istina, ali su ljudi osupnuti Marinkovim ponašanjem prema malom Vlatku, tražili na svoj način rješenje te zagonetke. Jer Marinko nije ni pred kim skrivao da Vlatka ne trpi. Nikad ga nitko nigdje nije vidio s Vlatkom, niti je ikad o njemu govorio. A ako ga je baš morao spomenuti, nije rekao ni »moj sin«, ni »moj Vlatko«, nego uvijek bezizimno: »Onaj moj Žgoljo«.

Vlatko, zaista, nije imao ničeg privlačnog na sebi, ni na tijelu, ni u licu. Bio je slabunjav. Imao je dugačak, tanak nos. Doduše, ni veterinar Marinko nije bio nikakav ljepotan. Imao je vrlo grube crte lica. Ali stas mu je bio naočit. No, ono što je važno, on je do sebe mnogo držao. Bio je uz to i veliki veseljak. U društvu je uvijek on vodio glavnu riječ. Znao je bezbroj anegdota i viceva. A njegova supruga, mala zdepasta žena, nije također bila ništa naročito. Čini se da se Marinko u svom prvorođencu razočarao već kod samog rođenja. Bio je, naime, uvjeren da njegovo dijete ne može biti nikako drukčije nego najljepše dijete na svijetu. Pa kad ga je prvi put ugladao – onako »šaku jada«, kome je samo nos stršio – kažu – zastidio ga se. I odbacio ga je.

Naprotiv, mlađe žensko dijete, Olivu je silno volio. Za nju je govorio da je ljepša nego starogrčke boginje. Vječno ju je vukao sa sobom. A Oliva je bila brbljavo, malo, bucmasto stvorenje koje je neprestano glasno nešto cvrkutalo. Ličila ja

na majku. A po naravi je bila – pljunuti otac: nestašna, uvijek u pokretu, i neprestano nastojeći da bude u centru pažnje. Oliva je veterinaru Marinku bila maza, a Vlatko i gore od pastorka.

Vlatko nije bio nametljiv, ali kod stola i uopće u kući nije smio ni zinuti. Čim bi zaustio da nešto kaže, otac bi se odmah smrknut izderao: »Zaveži!« A krivac je bio za svašta. Ako se Oliva željela s njime igrati, a on morao izrađivati školsku zadaću, Oliva bi zacmizdrila. Vlatko je bio kriv. Ako je nestala koja Olivina lutka, kriv je bio Vlatko. Prisiljen da u svakoj zgodi bude krivac, i da uvijek šuti, Vlatko je skoro prestao govoriti. U kući se nitko nije zanimao ni kako mu ide u školi, ni zašto kašlje. A ako se uprljao, batina je sigurno dobio. Na koncu se više uopće nije ni usuđivao igrati. Stajao bi po strani i potišteno promatrao kako se drugi igraju. Oliva je, naprotiv, bila zvrk. Debeljuškasta, u prostranim haljinicama, široka koliko i visoka, poskakivala je i kad je išla uz oca i kad bi stajala kraj drugih curica.

Vlatko je bio bolji učenik od Olive, iako posebni talenti nisu bili ni jedno ni drugo. Poslije završene osnovne škole otac je Vlatka dao uraru na zanat. Govorio je: »Ne bi taj Žgoljo nikad ništa završio.« Olivu je poslao na fakultet. Bila je predodređena da bude nešto veliko. Bit će pravnik. O njoj je imao uvijek nešto pričati. Zapravo, gotovo u svaki je razgovor uplitao nju. »Eto, na primjer, moja Oliva ... « započinjao je tumačiti i stvari koje nisu imale nikakvih veza s njegovom Olivom.

Oliva je bila prva djevojka u mjestu koja je imala motocikl. I to onaj glomazni. Oliva je bila prva ženska u okolici koja se pojavljivala u hlačama, iako joj onako niskoj i debeloj nikako nisu pristajale. Bila je međutim, senzacija gledati žensku u hlačama kako na motociklu vratolomno juri seoskim prašnjavim ulicama. Bilo je to ono poratno vrijeme kad su po Bosni žene tek počele skidati feredžu. Vlatko, naravno, Olivin motocikl nije smio ni dotaknuti, osim kad je

trebalo zakrpati probušenu gumu, ili motocikl očistiti od blata i prašine. Vlatko nije imao ni svoj bicikl. »Nek si kupi kad zaradi novac!« govorio je Marinko. Vlatko ga nije ni tražio. Nije se usuđivao ni misliti na tako nešto. Ali zato je urar Vlatka hvalio kao izvanredno poslušnog i marljivog.

Poslije prve godine studija na pravnom fakultetu – na kojem nije polagala nijedan dospjeli ispit – Oliva se upisala na filozofski fakultet. Studirat će povijest. U vrijeme jesenskog branja kukuruza pošla je u udaljeno selo kolegi kojeg je upoznala na fakultetu, i zbog kojeg je zapravo i promijenila fakultet. Pošla je kolegi da njegovima pomogne brati kukuruz. Da drugima bere kukuruz Oliva, koja ni luk u svom vrtu nije nikad iščupala, jer su joj prsti trebali biti meki i pokretljivi za klavir, činilo se nevjerojatno, ali bilo je baš tako. Otac nije imao ništa protiv. A i kako bi mogao kad je Oliva s takvim oduševljenjem pripovijedala kako će obavljati taj posao! Kolega je stanovao u selu udaljenom oko osamdeset kilometara. Veterinar joj je za taj posao kupio posebne hlače, vjetrovku, cipele i čarape. Otišla je svojim motociklom. Sa sobom je ponijela u koferu kojekakovih svojih stvari, jer da će kod kolege biti i zabava. A ponijela je i kutiju raznih lijekova koje je brižni otac kupio za slučaj da se ozlijedi.

Nikad nisam doznao je li Oliva uopće brala kukuruz i je li uopće ljuštila klipove. Ali po selu se pripovijedalo da se ono veče za vrijeme komušanja pila rakija, šljivovica prepečenica. Oliva je voljela potegnuti, kao i otac. Nakon komušanja, oko jedanaest sati noću, Oliva je s kolegom na svom motociklu krenula u susjedno selo, drugom kolegi s fakulteta. Sa sobom su ponijeli litru prepečenice. Kolega je sjeo na motocikl iza Olive. Na prtljažnik. Oliva je odvrnula ručicu za gas i jurnula, uz bučno brektanje motora, u noćni mrak. Onog drugog kolegu su našli budnog. Ali nisu se kod njega dugo zadržavali. Došli su, naime, u nezgodan trenutak. Njegov je otac prošlog dana stradao u šumi. Rušeći stablo nije se uspio na vrijeme ukloniti. Stablo ga je u padu prignječilo i

usmrtilo. Zato u kući nije bilo vrijeme za zabavu. Donesenu rakiju su popili s prisutnima i motociklom krenuli natrag.

Bilo je oko pola dva poslije ponoći. Da se ne vraćaju istim – duljim – putem, cestom, krenuše poprečnim putem, stazom kroz šumu. U šumi su – možda – vozeći prebrzo stazom koja je Olivi bila potpuno nepoznata – naletjeli na korijen odrezanog stabla. Naglavce su sletjeli s motocikla i glavama tresnuli o stabla uz stazu. Jesu li bili na mjestu mrtvi, ili, ako su živjeli, kako su dugo živjeli, moglo se samo nagađati.

Kad ih ni sutradan do podne nije bilo natrag, zabrinuti kolegini roditelji pođoše da vide gdje su. Ondje su im iznenađeni kazali da su odmah, još one noći krenuli natrag. Rekoše im kojim su pravcem krenuli. Našli si ih mrtve pokraj zgnječenog i izvinutog motocikla. Bilo je jasno što se dogodilo.

Sve pripreme oko sahrane obavio je Vlatko. Veterinar je postao neuračunljiv. Nikad nisam vidio muškarca da se onako ponaša. Grleći mrtvu Olivu u lijesu, nogama i šakama je divljački udarao u svakoga koji ga je pokušao od nje odvući. Razgovarajući tom zgodom s Vlatkom, doznao sam da mu majka po svoj prilici ima rak u krajnjem stadiju i da je liječnik upozorio oca da s majčinom smrću treba računati u dogledno vrijeme. Na groblju se veterinar ponašao onako kako se u takvim zgodama ponašaju mlade majke kad sahranjuju odraslog jedinca kojeg su mladići zaklali. Vikao je histerično da ga s Olivom zajedno zakopaju. Htio je skočiti u raku. Svukao je obadvije cipele i bacio ih prema nebu. Žena se držala mnogo smirenije. Naricala je ali nije pravila nikakve scene.

Veterinareva je žena zaista umrla ubrzo iza kćeri. Možda je kćerina tragedija i ubrzala njezino, ionako teško stanje. Veterinar poslije kćerine smrti iz kuće nije izlazio u drugom pravcu osim na groblje. A na groblje je odlazio svaki dan i do podne i poslije podne.

Dva mjeseca poslije ženine smrti, veterinar je bio šlagiran. Bila mu je uzeta cijela desna strana. Desnom rukom nije mogao ništa podići. Visjela je kao mrtva. Desnu je nogu vukao. A jedva ga se moglo razumjeti kad je htio nešto reći. Ipak uz pomoć štaka odvlačio se svaki dan na groblje. Nije ga interesiralo ni vlastito zdravlje, niti išta na svijetu. Posve se zapustio.

Na njegovu sreću, Vlatko se oženio još prije Olivine pogibije. I imao je svoju urarsko-zlatarsku radnju. Stanovao je u kući koju je kupio ženin otac. U toj je kući bila i radnja.

Kad je veterinaru umrla i žena, on je ostao sam u svojoj kući. Kako sam nije mogao ni krevet sebi namjestiti, a kamoli što drugo uraditi, Vlatkova je žena dolazila svaki dan po nekoliko puta k njemu. Nosila mu je jelo, spremala mu kuću. K Vlatku nije htio. Kućnu pomoćnicu nije htio. Vlatkova je žena, uostalom, bila jedino stvorenje koje je trpio u svojoj kući. Jedino je nju slušao. Na koncu je Vlatko svoju kuću zaključao pa se sa ženom preselio k ocu. A na posao je odlazio u svoju radnju. Nije bilo drugog izlaza, jer žena nije mogla biti na dva mjesta.

Poslije jedne sahrane ostao sam na groblju, jer sam čekao da iz susjednog mjesta dovezu drugog pokojnika. Šetao sam po groblju. Zanimljivo je ići od jednog do drugog grobnog križa kad se znade tko pod tim križevima leži. Koliko svakojakih sudbina! Videći veterinara kako sjedi pred grobovima žene i kćeri, pošao sam do njega. Kakva promjena! Oronuo je. Omršavio je. Posijedio. Donja mu vilica visi mlohavo. Ruševina od čovjeka. Ni sjena onog veseljaka punog anegdota i viceva.

Pozvao me da sjednem pored njega. Glava mu je podrhtavala. A drhtala mu je i ona zdrava, lijeva ruka. Još se nije smirio. A i kako bi mogao onakav veseljak koji sada mora čekati da mu drugi i vezice na cipelama odvežu i svežu? Ali govorio je mirno i razborito. Dakako, ukoliko je uopće i mogao razgovijetno izgovoriti riječi.

– Spremam se već dugo k Vama – govorio mi je. Ali teško se na bilo što i bilo kuda odlučujem. Nakanjujem se i nakanjujem, ali rijetko kada ikoju odluku izvršim. Iz mene se iscijedila sva ne samo fizička nego i duhovna energija. Da mi nije onog mog zlatnog sina, mog Vlatka, ja bih sa sobom svršio . . .

Napeo sam uši. »Mog sina . . . mog Vlatka . . . mog zlatnog sina . . . !« Tako je nekako nekada izgovarao samo kad je govorio: »Moja kći . . . moja Oliva . . . « Oči su mu bile pune suza. Te mutne, ispijene, upale oči. . .

– . . . a zamislite što sam tek nedavno doznao! To su od mene sve do sada skrivali i tajili. A i pokojna je žena znala što se spremalo. Jedini ja nisam znao. Jedini sam ja bio nevažan. Nije ona pošla brati kukuruz. U tako je nešto mogao naivno povjerovati samo netko tko je bio u nju onoliko zaljubljen kao ja. Pošla je s nakanom da se više ne vrati. Namjeravala je s kolegom pobjeći preko granice . . . Zamislite, kakvo je to srce bilo! Da mene ostavi i ode u tuđi svijet. To je ona namjeravala. . . Tako nešto moj Vlatko nikad ne bi meni učinio . . .

Tresao se. Ne samo od slabosti.

– . . . da je nisam dobro poznavao, optužio bih onog mladića da ju je to on zaveo. Ali ja sam je dobro poznavao. To je bila njezina ideja. Uvjeren sam. Duboko sam uvjeren. Nitko nju ne bi bio kadar na tako nešto nagovoriti. Jer sve je uvijek moralo biti samo onako kako ona zamisli . . . A kakav je imala razlog da to učini? Nikakav . . . Vidite, moj Vlatko meni nikad ne bi tako nešto učinio . . . On ni danas ni korak iz kuće ne načini, a da ne dođe k meni i kaže: »Tata, možda ti što treba, idem ovamo ili onamo . . . « A nije više dijete. . . A ona onako . . .

Olivino ime nije nijednom spomenuo. Dosljedno ju je nazivao samo »ona«. Nije mi bilo jasno je li on svjestan kako se nekad prema svom Vlatku ponašao, ili se samo izjeda zbog strašnog razočaranja u svojoj Olivi.

IZGUBLJENO – NAĐENO

Onaj koji je na kišobrane – posebno ženske – pričvrstio privjesak kroz koji se proturi ruka, sigurno je znao da se kišobran, kad ga se bilo gdje »samo za trenutak« odloži, ondje i zaboravi. Ali ljudi mogu zaboraviti svašta. Ne samo kišobran. Može se izgubiti i psa. Pogotovu ako je plemenitije pasmine. Na selu gube i ždrebad i prasad, pa i kravu. A kakav privjesak da se njima prišije? Zato po gradovima postoje ustanove za »izgubljeno-nađeno«. Na selu taj problem rješavaju drukčije. Ili plate seoskom dobošaru da zađe selom i javno i glasno na ulicama zamoli »poštenog nalaznika«, ili se zamoli Župnika da to on u nedjelju objavi u crkvi s propovjedaonice.

Nikad nisam pristajao da s propovjedaonice oglasim da se izgubilo prase, ždrijebe i slično neko živinče, iako, dakako, i oni koji idu u crkvu baš u crkvi gube i krunice, i ručne torbe i kišobrane. Ali jednom sam ipak pristao da objavim »izgubljeno-nađeno«. Nije bila riječ ni o krunici, ni o kišobranu, ni o prasetu. Bilo je nađeno dijete.

Znam da je bio nekakav nezapovijedani blagdan. Dakle, onakav kakav se po »katoličkim« kalendarima ne označuje crvenom nego samo nešto masnijom crnom bojom. Ali je li bila Blagovijest, ili je bila Mala Gospa, dakle: je li bilo proljeće ili jesen, u to više nisam siguran, iako po nekim događajima naslućujem da je bila baš jesen. U crkvi nije bilo na toj svetoj misi mnogo svijeta. Pet-šest muškaraca i šezdesetak žena.

Pred sam početak svete mise, kad sam već bio obučen u obredno misno odijelo, došla je gospođa Veronika, mlada,

ne baš bogzna kako privlačna mlinarica, koja je, kako mom predšasniku tako i meni, redovito slala za hostije garantirano čisto bijelo pšenično brašno. Inače, ona u crkvu nije zalazila ni na blagdane u kalendarima označene crvenim slovima. Dolazila je jedino na spomen-dan svetoga Antuna Padovanskog. A to što je slala bijelo brašno za hostije, objasnila mi jasno i jednostavno ovim riječima: »Tako sam zatekla da je radila svekrva, pa tako radim i ja.« Dakle, ta mlinarica, gospođa Veronika, došla je u sakristiju pred sam početak svete mise i zamolila me da s oltara oglasim da je nađeno izgubljeno dijete, pa neka se javi onaj tko ga je izgubio. Bila je spremna dijete odmah ostaviti u sakristiji.

Nađeno-izgubljeno dijete je bilo žensko. Staro valjda nešto preko dvije godine. Curici je lijeva noga bila kraća. Inače, nikakovih posebnih znakova. Našla ju je to jutro pred svojim vratima kako spava. Mala je znala o sebi reći samo to da se zove Nina, da joj se mama zove Mama, a tata Čiko.

Gospođu Veroniku sam zamolio da dijete zadrži kod sebe, jer da će se roditelji sigurno brzo javiti. Oglasio sam stvar u crkvi, iako je teško bilo povjerovati da je dijete iz mjesta. Nitko se nije javio niti da je izgubio dijete, niti da znade čije je. No, zato je proradila seoska mašta.

Kolale su različite priče kako je dijete dospjelo baš u ono selo, i nađeno baš pred mlinaričinim vratima. Nevolja je bila što su upravo one noći kroz selo u dugačkoj koloni provedeni Židovi i odvedeni u nepoznatom pravcu. Možda je, dakle, curica židovsko dijete?. Doduše, u koloni su bili samo muškarci. U koloni nije bilo ni muške djece. Ali, tko bi sve znao . . .

Nevolja je bila i u tome što je dijete nađeno upravo pred vratima gospođe Veronike. Zašto kraj tolikih drugih seoskih kapija, baš pred njezinim vratima? Pa nije njezina kuća nakraj sela! Gospođa Veronika nije imala djece. A njezin muž, gospodin Franjo, bio je na glasu kao čovjek koji svoju suprugu, istu tu gospođu Veroniku, istina, cijeni ali čija bračna

vjernost nikad nije bila na osobitoj cijeni. Bilo je poznato da muževi nisu voljeli da im žene često odlaze u njegov mlin. Nije li, dakle, to dijete netko – ali tko? – noću donio i ostavio svom »ocu«?

I – kombinacija je bilo na pretek.

Nevjerojatno je kako u zagonetnim situacijama silovito proključa mašta primitivaca!

Nitko nije imao opipljivih dokaza, ali nakon svakojakih kombinacija, u selu je prevladalo uvjerenje da je curica dijete ljepuškaste Ane, koja je kao djevojka bila služavka kod Židova Morica trgovca u susjednom selu. Moric je bio nadaleko poznat i po tome što su se u njegovom dućanu mogle nabaviti i stvari koje se nigdje drugdje nisu nalazile, i po tome što je bio razrok, a još po tome što nikad nije brisao nos iz kojega je uvijek kapalo. Ana se kod Morica tako dobro osjećala da je kod njega ostala i nakon što mu je umrla žena. Ostala je kod njega kao jedino žensko čeljade u kući pored njega, jedinog muškarca. Nije bilo sasvim jasno što mu je zapravo Ana. Jer ona mu je kuhala, ali i u dućanu pomagala, a o svim se poslovima u vezi s njegovom zemljom moglo jedino s Anom dogovarati. Govorkalo se da Moricu muškarci dolaze ne samo zbog trgovačkih poslova, pa da je u Moricovu kuću češće k Ani u takvim poslovima dolazio i gospodin Franjo, zakoniti i vjenčani muž gospođe Veronike. No, sve su to bila samo seoska naklapanja u vrijeme dokolice.

Ono pak što je svima bilo s jedne strane jasno, a s druge strane u isto vrijeme zagonetno, dogodilo se tri godine nakon smrti Moricove supruge: Ana je rodila. Rodila je u Moricovoj kući, a Moric je nije otpustio iako je tvrdio da dijete nije njegovo. Govorio je: »Ono što Ana radi osim onoga za što joj plaćam, to su njezine stvari i u to se ja ne miješam. A što se tiče djeteta koje je Ana rodila, niti ću ja dospjeti na prosjački štap zbog onoga što će to dijete u mojoj kući pojesti, niti će zbog mene to dijete u mojoj kući umrijeti od gladi. »Bilo je, dakle, svima jasno da se ne zna tko je zapravo

djetetov otac. Jedni su uporni znatiželjnici tvrdili da je dijete Moricova slika i prilika, drugi opet da je djetetov otac ovaj ili onaj. Ana bi svaki put kad bi je zadirkivali, gnjevna vikala da je curicu ona rodila pa da je njezina. Dala ju je krstiti i u matici upisati kao »vanbračno«.

A onda je došla ona noć kad su pokupili sve Židove, pa muškarce odveli u jednom, a žene u drugom pravcu. Kuće su im zapečaćene. One noći je bez traga nestala i Ana. Nitko nije znao jesu li i nju odveli, kako su neki tvrdili, ili je ona, po Moricovom naputku, blagovremeno s dragocjenostima i curicom otišla na skrovito mjesto, kako su drugi tvrdili. Svakako, one je noći s Anom iz dućana i onog mjesta nestala i curica. Jedni su tvrdili, i to je nekako postalo opće mišljenje, da je Ana one noći ili gonjena, ili skrivajući se, da bar dijete spasi, curicu donijela pred mlinareva vrata vjerujući da ju je na taj način ostavila »ocu«.

No tko je djetetov otac, ostala je u stvari isto tako tajna kao što je ostala i tajna tko je curičina majka.

I mala je ostala u mlinarevoj kući. A ne zbog toga što ju je gospođa Veronika svesrdno prigrlila kao siroče, nego iz jednog jedinog razloga; što ju nije imala kome predati. Odvodila je ona curicu i u općinu, ali ondje su je lijepo molili da se neko vrijeme strpi dok se to pitanje ne riješi. A uvjeravali su je – neka bude bez brige – brzo će se riješiti. Jesu li ondje »pitanje« uopće riješavali ili nisu, svejedno je. Riješili ga nisu. I Nina je ostala u mlinarevoj kući.

Vrijeme je prolazilo. A kako je vrijeme prolazilo, Nina je starila i rasla. Starila je jednakomjerno kao i svi ostali, ali rasla je neobično brzo. Istezala se kao da iz vode raste. No, s rastom kostiju nije se jednakomjerno razvijala i pamet. Kad je došlo vrijeme za školu, pokazalo se da može korisno poslužiti u svim kućnim i izvankućnim poslovima, moglo se ju poslati u trgovinu ili apoteku, ali u školi joj nije išlo. Ipak, u školu nije išla baš sasvim uzalud. Naučila je bar čitati, pisati, kao i najjednostavnije računske poslove. A u mlinarevoj su

se kući na nju privikli kao na nužno, korisno zlo. Smatrali su je kućnom pomoćnicom.

A Nina je bila poslušna i neobično privržena, kao da je shvaćala da mora s ljubavlju zaslužiti svaki zalogaj koji pojede. Treba ipak odati priznanje i gospođi Veroniki. Oblačila ju je daleko bolje nego što bi bila dužna. Slala ju je redovito nedjeljom u crkvu, iako sama u crkvu nije išla. Naučila ju je i najosnovnije molitve. Vidjelo se da se trudi da joj nitko ne može predbaciti da malu zanemaruje. Ali intimniji odnos s malom nikad nije uspjela uspostaviti. To nije ni htjela.

A mlinar je Ninu neskriveno mrzio. Nije ju maltretirao ali teško ju je podnosio u svojoj blizini. Pogotovu u prisutnosti drugih. Možda zbog toga što je u selu prevladalo uvjerenje da je Nina njegovo vanbračno dijete. A možda i zbog toga jer je i sam pomišljao da bi to moglo biti istina. Svakako, u društvu je često glasno razmišljao o tome tko mu ju je mogao podvaliti. I svaki put bi se s ljudima posvađao tvrdeći da su dijete Židovi izgubili, ili da je mala u onoj panici koja je u židovskoj kući nastala, pobjegla u mrak i izgubila se, pa lutajući konačno umorna zaspala ondje gdje se zatekla. Ono što ga je najviše ljutilo bilo je to što su Ninu u selu svi nazivali »ona mlinareva Židovka«.

Pa ipak, Nina je za mlinarevu kuću bila pravi Božji blagoslov. Toliki blagoslov da su mnogi roditelji bili zavidni uspoređujući Ninino ponašanje prema mlinarevima sa ponašanjem svoje djece prema sebi, svojim roditeljima. S Ninom – osim što joj u školi zaista nikako nije išlo – nije bilo nikad nikakvih problema. Tu djevojčicu nikad nije trebalo buditi, nikada požurivati, nikad podsjećati, nikada joj dvaput nešto kazati. Iako je na to nisu tjerali, ona je redovito u kući prva ustajala. Kad bi oni ustali, u kuhinji je u štednjaku vatra već gorjela, na ulici ispred kuće pometeno, mlijeko doneseno od susjeda. Donesen je bio i od pekara svježi kruh. I još nešto: Nina je uvijek bila nasmijana. Kao da se – ne shvaćajući što se s njom događa – veselila životu. Nikad je nisam vidio da

trči, ali, onako s jednom kraćom nogom, ne trudeći se da to skriva, klimajući na jednu stranu, uvijek se žurila. Kao da se nije ni znala polako kretati. Jednom mi je gospođa Veronika u povjerenju rekla: »Kad bih znala da je zbilja Franjina kći, možda bih je mogla i zavoljeti, pa neka svijet brblja štogod hoće. Ali on tvrdoglavo tvrdi da nije.«

Kad se gospođa Veronika razboljela, Nina ju je dvorila s nevjerojatnom požrtvovnošću, za njezinih dvanaest godina. A kad je gospođa Veronika shvatila da joj se približava kraj, rekla je mužu: »Čuvaj to dijete. Svejedno čije je. Zlata će ti vrijediti.« I, zaista, kad je umrla, gospodin Franjo ju je i dalje zadržao. A i kud bi s njom? Uostalom, i on je danju kašljucao, a noću hripao. Nina je bezbroj puta u svako doba noći ustajala – i kad nije pozivana – kuhala mu čajeve i pripremala lijekove. A kad više nije mogao ni iz kreveta, Nina mu je rekla: »Meni ste uvijek bili jako dobri. Ali svijet govori da prema pokojnoj gospođi niste uvijek bili dobri. Mene se to ne tiče. Ja to i nisam primjetila. Kad Vi umrete, ja ću biti siroče. Ali Vi se morate ispovijedati.« Nije mirovala. I ono što nisu uspjeli ni susjedi, ni susjede, uspjela je Nina. Mlinar se ispovjedio i primio bolesničko pomazanje.

Kad je zaista i umro – Nina je imala tek četrnaest godina – dovršila je lijep nadgrobni spomenik koji je započeo mlinar. On joj je pred smrt oporukom ostavio sve kao jedinom nasljedniku. Nije mogao a da i u oporuci ne naglasi: »Iako ne znam ni čija je, ni otkuda je«. Bio je to posljednji pokušaj obrane. Možda zaista nije znao. Možda je stvarno nevin bio oklevetan. Ali njegova poštena oporuka dala je povod neopranim i mozgovima i jezicima da to uzmu kao »najsigurniji i nepobitni« dokaz da je Nina njegovo dijete, i da je sve to on i uredio tako da dijete, tobože slučajno, doluta i zaspi baš pred njegovim vratima.

Nina, dakle, nije završila kao prosjak. Svejedno čija je bila. Nečija je bila. Ali nije dugo uživala naslijeđeno. Umrla je prije nego što joj je općina uspjela službeno imenovati

staratelja (jer bila je još maloljetna). Umrla je oko četiri mjeseca poslije mlinareve smrti. Možda od iscrpljenosti, od dvorbe, prvo teško bolesne gospođe Veronike, a zatim teškog bolesnika gospodina Franje. Zaista, za onakav posao bila je i preslaba i još premlada. A zašto se nije moglo dogoditi i da je Bog uzme k sebi bez obzira na iscrpljenost? Za mlinareve je bila blagoslov. Što bi oni da nije bilo nje? Je li ih to Bog nagradio za brašno koje je njihova kuća decenijama davala za hostije? A i Nini je kod njih bilo dobro. Mnogo bolje nego što bi joj bilo u mnogim drugim kućama. A umrla je ubrzo poslije njih. Možda na svoju sreću. Jer tko zna kako bi u životu prošla – ona onako zaostale pameti – s onim ogromnim bogatstvom.

DUBOKA PROVALIJA

Svi mi volimo i avione, i autobuse, i vlakove, i brodove. Ali kad moramo iz jednih u druge, a veze nisu dobre, onda se ljutimo na sve. Na jedne što su zakasnili, na druge što su već otišli. Ili, obratno, na jedne što su prerano stigli, a na druge što prekasno kreću. I ja sam se mnogo puta zbog tih stvari ljutio. Ali kad sam jednom opet upao u takvu situaciju, doživio sam svašta. I nije mi bilo dosadno.

Sa dvotjednog putovanja autobusom po Evropi u Zagreb sam stigao navečer iza devet sati. A vlak sam za nastavak do kuće imao tek u pola jedan iza ponoći. Najnezgodnija mogućnost. Niti se isplatilo otići na spavanje, niti sam imao gdje biti. Umorno vukući i noge i ručnu torbu, pošao sam do Tomislavovog spomenika pa se ondje spustio stepenicama tražeći klupu. Bilo je oblačno i pirkao je prohladan vjetrić. Našao sam jednu u mraku. Prostro sam novine i sjeo. Cijeli dan sam prosjedio u autobusu. Tako rado bih se ispružio raskomoćen u ugodnom kerevetu, pa mi je i sama misao da ću kući stići tek ujutro oko pet sati bila vrlo neugodna. Noge su mi bile otečene.

Na nekim sam klupama vidio ispružene. Možda ne spavaju, ali i dremuckanje je ugodnije u ležećem položaju. Kad bih smio barem cipele skinuti. Na susjednoj je klupi nekoliko mladih galamilo. Pokušavali su i pjevati, ali neprestano su se prepirali. Svako je svima ostalima dokazivao da su glupi ko crna noć, da su ishlapljele, zarđale, stare kante, da nemaju pojma o pojmu.

Naišao je milicionar. U ogrtaču, s rukama u džepovima. Išao je polako, nemarno, tobože nezainteresirano, ali je – vidjelo se – pažljivo odmjeravao svakoga.

Malo kasnije je naišla i jedna žena. Vitka, u svijetlom lakom ogrtaču, jedino s torbicom pod pazuhom. Došla je, prošla, i otišla žurnim korakom. Tako se korača kad se zna kuda se ide i kad se ne smije zakasniti. Ali ubrzo se vraćala mnogo sporijim korakom. Prvo sam pomislio da ima ugovoreni sastanak pa se bojala da ne zakasni, ali, eto, stigla je prije vremena. A zatim mi se činilo da i ona traži klupu. Na nekima je bilo mjesta. Ali ni ja ne sjedam rado na klupu na kojoj već netko sjedi. Valjda je i ona jedna od sličnih. Možda traži klupu za sastanak s onim kojega očekuje. Prošla je, ali se brzo opet vraćala. Išla je još polaganije. Sad je torbicu držala vrlo otmjeno u ruci. Besposlen čovjek zapaža i najbeznačajnije sitnice. Gledala je u moju klupu. Odmjeravala me je. Očekivao sam da će se zaustaviti i pitati smije li sjesti. Ali nije se zaustavila. Odmah iza nje opet se pojavio milicionar. Nisam bio siguran je li to onaj isti od malo prije. Žena je otišla. Valjda je još jednom pokušavala provjeriti nije li koja klupa prazna. Prošlo je samo nekoliko minuta kad se ponovno vratila.

Prišla je i pozdravila.

Ja sam se pomakao. Torbu sam uklonio s klupe i stavio na zemlju pred noge. Ispružio sam noge i stavio ih na torbu. Za svaki slučaj, ako zadrijemam.

– Možda ću Vam smetati? – upitala je već sjedeći.

– Zašto?

Počela je zlovoljno:

– Noge mi otpadoše. Čovjek za koru kruha luta noću po parkovima ko pas kad njuškajući traži odbačene kosti. Možda Vam treba soba?

– Hvala. Putujem dalje. Čekam vlak.

– Kada kreće?

Kazao sam joj.

– Pa to je još daleko. Cijela noć. Zar ne biste željeli dočekati u krevetu? Ne stanujem daleko . . .

Opet je nailazio milicionar. Bio je onaj isti. Lijevom je nogom nekako kao zabacivao u stranu. Približavao se vrlo polagano. Nije baš buljio u mene, ali mi se sve činilo da sam mu baš ja sumnjiv. Zar se zbilja oko mene vrti? Istina, kaput mi je bio vrlo izgužvan. Za proteklih četrnaest dana nalazio se svugdje samo ne na vješalici: i u torbi, i zgnječen na autobusnim policama pod torbama. A ni hlače nisu bile ljepše. Cipele su mi bile prljave. A brijao sam se jučer ujutro. Ali zar on sve to i u mraku zapaža? Uostalom – spremao sam se na obranu – nigdje u ustavu ne piše da ni jedan čovjek, koji se vraća s dugog putovanja, ne smije biti izgužvan i neobrijan. Očekujući da će mi prići i zatražiti osobnu kartu, povukao sam noge s torbe i opipao lisnicu u stražnjem džepu hlača. Ali milicionar se nije zaustavio.

Moja nepoznata susjeda je ušutjela kad je milicionar naišao. Ni njoj njegova prisutnost nije bila ugodna. Zašto se i pošten čovjek pri susretu s milicijom osjeća ugrožen?

Kad se udaljio, opet je progovorila:

– Kojeg se vraga skiću noću ondje gdje ih nitko ne treba? Tamo gdje se provaljuje i krade nikad ih nema.

– To mu je kruh! – pokušao sam biti hrabriji.

– Ne tražim mnogo. Da imate mnogo ne biste sjedili na klupi. Krevet je čist. Imam i toplu vodu. Ponoć je još daleko. Skuhat ću Vam čaj. Ili, ako želite, kavu . . .

– Hvala.

– Oženjeni ste?

– Ako Vam je to baš važno, nisam.

Rekao sam to prilično osorno. Ne volim naš narodni običaj da po vlakovima i autobusima suputnike ispitujem o ženi, djeci, rodbini i osobnim primanjima.

– Zašto su svi muškarci, kad su na putovanju, neoženjeni i bez djece? – upitala je pakosno.

– Hja, valjda zato što je bez prtljage ugodnije – rekao sam još oštrije da je pokušam ušutkati.

– Oprostite, meni je to svejedno. Pitanje je bilo zaista glupo. Ali znam iz iskustva. Moje su mušterije gotovo bez iznimke svi i bez žene i bez djece. Tvrde to čak i onda kad vidim da kući nose igračke za djcu i stvari koje samo ženske upotrebljavaju. Vjeruje li Vaša supruga da niste nikada onako »uz put«?

Onaj je milicionar opet dolazio. Što mu je? Ili mu je rajon vrlo malen, ili nema hrabrosti, ili možda i on, siromah, traži klupu? Najzad, i milicionari putuju. Zašto ne bi i on smio čekati vlak? Kad se udaljio, svoju sam misao glasno izrekao. Ali ženska je srdito reagirala:

– Pojedite ih, kad su Vam dragi! Nego, ja sam se smrzla. Pedeset dinara i djeca nalaze na smetištu. Možete ostati do jutra. A, razumijem Vas, već ste dugo bez žene. Nisam još prababa. A slobodna sam kao ptica na grani. Da se ne uplašite: u tih pljesnivih pedeset dinara i to je uračunato. Vi ćete bolje spavati, a za mene, što da se prenemažem, to ne predstavlja nikakav trošak. Ajdemo dok ne naiđe opet onaj pajkan. Vidite da se uzvrtio ko jarac na ražnju.

Ustala je.

Ja se nisam pomakao.

Onaj se milicionar opet približavao. Kad ga je opazila, trgla se. Htjela je otići, pa zatim sjesti, ali bilo je prekasno. Milicionar ju je već primjetio. Došavši do nas, također je oklijevao. A onda se ipak odlučio.

– Dobro veče! – pozdravio je.

Ženska mu nije odgovorila.

– Molim ličnu kartu!

Nije bilo jasno od koga traži. Ja sam ustao, izvadio lisnicu i pružio mu kartu!

– Hvala! – rekao je vraćajući.

Ženska mu je ostala okrenuta leđima.

– A Vi? Što Vi radite tu? – pitao je nju.

– Zar kome smetam? – odgovorila mu je i dalje okrenuta leđima. Valjda je bar večernji zrak svačiji. Vidite da s gospodinom razgovaram.

Rekla je to tonom koji je odavao da je uvrijeđena.

– Pođite sa mnom! – naredio joj je.

– Zašto? – okrenula mu se licem spremna na otpor. Zar sam podmetnula bombu pod nečiju fotelju? Otkada je to zabranjeno razgovarati s ljudima na javnom mjestu?

– Bez objašnjenja! Pođite sa mnom! – ponovio je milicionar oštrije. Bilo je očito da se poznaju i da imaju nekih neraščišćenih računa.

– Neću! – odgovorila je grubo, ali glas joj nije bio baš čvrst. Ne pljačkam. Ne politiziram. Ne prosim. Svoj kruh zarađujem pošteno.

– Znam. Zato pođite sa mnom!

– Zašto ne gonite ni čistače cipela, ni čistače zahoda? Ni oni ne plaćaju porez. Ima ih dovoljno koji žive od pljačke i nerada, što njih ne gonite, već gnjavite mirne građane koji ni vrapcima ne smetaju.

– Kazao sam: bez objašnjenja!

– A ja sam Vam rekla: neću! Gospodin mi je pričao o svom putovanju, o svojoj obitelji. Kakav je to zločin?

Na susjednoj su klupi mladići prestali galamiti. Neki su prolaznici i zastajkivali, a svi se obazirali. Milicionar je neko vrijeme šutio, a onda tiho ali odlučno naredio:

– Da ste se smjesta izgubili! Odlazite!

Ženska je shvatila da je pobijedila, ali da će ipak biti najpametnije da se udalji. Otišla je. Milicionar je gledao za njom. Udaljavala se laganim korakom kao da je željela i

meni i njemu pokazati da baš i ne bi morala otići, ali, eto, za volju mira, odlazi.

– Kuda Vi putujete? – pitao je mene.

Rekao sam mu.

– Imate vlak iza ponoći.

– Znam.

– Tek je jučer puštena iz zatvora, a već je na terenu ... –rekao je, ne čekajući moje mišljenje, pozdravio i otišao u pravcu u kojem se i ženska udaljila.

Prolaznici su postali rjeđi. I onih je mladića nestalo. Kao da su i tramvaji postali umorniji: tiše su škripali. Nisam gledao na sat, ali nije prošlo ni deset minuta, ženska se opet vratila. Došla je sa suprotne strane. Došla i sjela.

– Odnio ga vrag! E baš sad ne idem. Neka me odvuče, ako smije. Ali prije nego me dodirne, razbit ću mu i nos i zube. Neće se vratiti. Znam. Dežurstvo mu je isteklo. Progoni me ko sjena. Nudi mi brak. Taman posla. Onda bi mi bilo bolje da skočim naglavce s tornja katedrale. Ne padam ja na uniforme. Kao da sam ja jedina koja izdajem sobe. Da sam stara babetina ne bi me dirao. A Vi, jeste li se odlučili?

– Zar se ne biste mogli zaposliti? Ovim poslom nećete zaraditi mirovinu. A što ćete kad se razbolite?

– Ma čujte! Ostavite se tih fraza! Ja Vama nudim toplu sobu, čisti krevet, čaj i svoje tijelo. Brinem se za Vas. Naravno, ne iz ljubavi. Od toga živim. Vi ćete mi dati pedeset dinara. Opet ne iz ljubavi. To je moja mirovina i moja socijala. Fućkam ja na ono osiguranje na papiru. Bez koverte dobiješ samo aspirin.

Ne odgovorivši joj ništa, namjerno sam izvadio krunicu i njome se zveckajući poigravao. Dakako, odmah ju je zapazila.

– Vi ste, vidim, pobožan čovjek. Jeste li katolik ili musliman? Ja do takvih stvari ne držim ništa. Igračka, ovakva ili onakva. Jedni miješaju karte, drugi bacaju kugle, treći premještaju figure, četvrti nižu brojanice, a peti očenaše. Svatko na svoj način troši vrijeme, svoju pamet i snagu. Ja zabavljam muškarce. A nisam protiv tih stvari; mislim: karata, brojanica, krunica, kugli i šaha. Šah ne znam. Kugle nisu za ženske ruke. A u karte se ne razumijem. Pokušala sam, ali dosadne su mi. A i zašto da trošim živce uzrujavanjem? A krunicu i brojanicu ne bih vrtjela. Oprostite, ne mislim Vas vrijeđati. Izgledate ozbiljan i pametan čovjek. Uostalom, molitva i ljubav su stvari koje mogu ići skupa, kao što i ljubav i šah mogu ići zajedno. Zašto ne? Ali Vi ste još premlad za brojanice. To kod muslimana rade stari muškarci, a kod katolika stare žene.

Nisam joj namjeravao odgovoriti. Zapravo, razmišljao sam što će milicionar i o meni misliti ako se ponovo vrati. Da s njom diskutiram o vjeri, bilo bi uzaludno bacanje biserja. Ta je žena – pomislio sam – ili veoma neiskusna pa ne shvaća da sa mnom neće ništa postići , ili je gladna pa joj je ovo očajnička borba za komad kruha. Da joj dadem pedeset dinara i zamolim da me ostavi na miru i pođe kući?

– U stvari imam i ja krunicu. Dobila sam je od kume na firmi. Bijela je. Mora da je negdje u ormaru. Ali nikad je nisam naučila. Život me naučio korisnijim stvarima. Ni majku nisam vidjela da je moli. Otac je bio bolji od majke. Majku nisam voljela. Uvijek je imala veliki trbuh. Majka je zbog toga pljuvala na mene. Otac je majku nogom i sprijeda i straga. Kad je majka umrla, otac je tražio da ja kuham i perem. Vraga ću ja tuđu djecu prati! Prodala sam očev zimski kaput i odmaglila. Za onaj jedan ukradeni, kupila sam mu kasnije već tri nova. Sva tri je zapio. Rakija i špriceri su mu bog i žena. Zar bi on prao moju djecu da mu ih ja rodim i ostavim? Toliko pameti imam. Abortuse sam sedmero i ostavim? Toliko pameti imam. Abortuse sam samo u početku pravila. Za prvi mi je novac dao otac. Njegovo je i bilo. Bilo me strah. Za druge sam imala već svoj novac. A onda sam stekla iskustvo. Što se može, ni u čemu nije lako biti šegrt. Zapravo, jedno bih željela roditi. Ali za sada još ne. Kad bude pri kraju. Sama ću izabrati muškarca i

odrediti vrijeme. Udati se neću. Vidjela sam na majci što znači imati muža. Glupost! Zašto bih se vezala? Čovjek je toliko vrijedan koliko je slobodan. Zar nije tako?

Uporno sam šutio. Razmišljao sam o riječima iz Svetoga pisma, koje kaže, da je bludnica duboka provalija.

– Zar ste zaspali? No, hoćemo li? Mora da ste ili neka velika kukavica ili još veća škrtica. Ili, možda i niste muško. Ima i toga. No, evo, da vidite da nisam gulikoža. U siromaštvu sam se rodila, pa u siromaštvu i živim. Hoće li Vam biti mnogo tri banke?

Niti sam odgovorio,niti sam se pomaknuo. Micao sam prstima u cipelama jer su me noge užasno pekle.

– Čovječe, pa da Vam je supruga ko filmska bomba od osamnaest godina, po ovoj hladnoj noći u mojoj bi Vam sobi bilo ugodno. (Uhvatila me za rukav i povlačila). Najzad, ako se budete razočarali bilo u sobi, bilo u meni, neću primiti ni dinar. Imam 32 godine i jedan razred gimnazije. Hoćete li bar sada zinuti?

– Da se pokušamo nagoditi ... – počeo sam.

Prekinula me ne dočekavši da čuje što predlažem:

– Ih, mora da Vam žena nosi poderane gaće. Poznam takve cicije. Natežu se za pedeset para ...

– Čujte! Dat ću Vam pedeset dinara uz uvjet da odete odmah na spavanje.

Gledala me iznenađeno.

– Zar me smatrate bistričkim bogcem? Ja ne prosim. Pošteno živim od izdavanja sobe prolaznim strancima. Ne može svako platiti sobu u hotelu. A najčešće u hotelima ni nema praznih soba.

Stas joj je bio privlačan. Ogrtač, haljina a i cipele – koliko se u onom mraku moglo prosuditi – nisu bile iznošene stvari. Kosa joj je bila uredno počešljana. Nešto jači parfem nije previše smetao.

Opet sam izvadio krunicu.

– A što to ne bacite? Zar time zveckate pod nosom i svojoj ženi noću u krevetu.

– Ponuda od pedeset dinara još stoji ...

– Ne primam milostinju. Živim od poštene zarade. Kad ne budem mogla zarađivati, ubit ću se. Na teret neću biti nikome.

– Zar je pošteni posao od muškarca izvlačiti novac koji pripada i ženi i djeci?

– Nemojte filozofirati! Zar novac koji muškarci popuše nije i ženin i dječji? Što tu motate! Ja novac primam jedino za krevet. Čaj i svoje tijelo nudim besplatno kao »cugeher« onima koji to žele. Sebe ne prodajem. Kakve to ima veze sa ženom i djecom? Valjda me ne smatrate prostitutkom?

A onda se najednom trgla i zagledala u mene:

– Nije vrag da ste svećenik?! Samo bi mi još to trebalo...

Prekrižila se.

Znala se pravilno prekrižiti.

– Praznovjerna sam. To jesam. Božićnu polnoćku ne propuštam. Na Svisvete idem na Mirogoj. Divno je gledati u mraku tisuće zapaljenih svijeća u moru cvijeća. I fantastično je slušati orgulje i pjevanje božićnih pjesama na polnoći u katedrali. I nikad ne prođem kroz Kamenita vrata, a da Majci Božjoj ne dadem hiljadarku. Što ja znam, možda je to dobro kad to rade i gospoda i sirotinja. Otac mi je jednom razbio usta kad je čuo da sam opsovala Majku Božju Bistričku. A inače je psovao svašta ko vrag. Kad noću sijeva i grmi, to ne volim. Onda se prekrižim. A opet znam, da kad čovjek otegne papke, onda je svejedno što je i kakav je bio. A možda i nije. Ako je netko stvorio cvijeće, to je mogao jedino Bog. A nije vrag, da bi baš crni đavao izmislio ljubav. Ako jeste, onda je to neki dobar vrag. A ako je ljubav izmislio Bog, griješe oni koji je ne iskorišćuju.

Sad sam šutio i iz želje da joj pružim priliku da što više kaže. Glumiti se može samo kratko vrijeme. Na milicionara

sam zaboravio, ali on se opet pojavio. Onaj isti. Ona ga je prva opazila. Šapnula je: »Vraga sam spomenula, vrag i dolazi!« A milicionar je već stajao pred nama. Neko ju je vrijeme šuteći promatrao, a onda tek kazao:

– Ti opet tu!

– Opet! Pa što? Ne sjedim na tvojoj glavi. Sjedim na državnom. Moje je ko i svačije.

– Sjediš na državnom, vidim. I što radiš?

Pomakao sam se i rekao:

– Meni ne bi smetalo ako biste i Vi sjeli. Nemojte to shvatiti kao ruganje. Gospođica interesantno priča. Nadam se da će nastaviti.

Milicionar je stajao i jednom nogom tapkao.

– Izvolite! ponovio sam.

Milicionar je šutio. Valjda je razmišljao o meni.

– Da znam da će otići, sjeo bih.

– Kao da se ja plašim. Da me je strah, ne bih se vratila. Milicionar je bio neodlučan, a onda je zaista sjeo.

– E, pa da čujem o kakvoj se priči radi – reče držeći obje ruke u džepovima ogrtača.

Ženska je bila među nama, u sredini.

– No, da čujem! – nutkao ju je. Ili sam možda ipak strašilo?

Ona je ustala i ne rekavši ništa, otišla. Kad je već bila odmakla, gadno je opsovala. Kome? Meni ili milicionaru, ili obojici? Milicionar mi je tumačio:

– Teško ju je shvatiti. I čovjek ne zna što bi o njoj trebao misliti. Privlačna je. Ima lijepo uređen jednosobni stan. Pokušavali smo je zaposliti. Nudili smo joj razna namještenja. Neće nijedno. Našli smo joj mjesto čistačice, zapravo da kuha kavu. Nije htjela. Našli smo joj mjesto raznosača dopisa. Dnevno je trebala raznijeti desetak dopisa po gradu. Mislili smo: to će joj odgovarati, kretat će se. Plaća bi bila lijepa.

Odbila je. A ima tek 32 godine. A kad se nekoga uhvati – dosadna je kao pijavica. Živi – kako kaže – od izdavanja kreveta, a ima samo jednu sobu, i samo jedan krevet, i jedan odulji naslonjač. Takve obično znaju mušterije potkradati i pljačkati, pa i ucjenjivati. O njoj se to nije čulo. Lovi samo ozbiljne, bolje muškarce. I nije skupa. Ženske nikad ne traži i ne prima na prenoćište. Sa ženama se uopće ne druži. Ima u njoj nekog zagonetnog ponosa. Ne znam zašto se ne uda-de. Kaže, da neće ničiji prljavi veš prati. A radi još prljavije stvari. Teško je s tim svijetom. Ne koriste ni savjeti ni kazne. Dokle god ima muškaraca koji ih hoće, sve je uzalud ... – reče i ustane.

– Otišla je doma. Znam je. Kad vidi da sam nepopustljiv, onda se pokupi i ode kući. Sad možete biti mirni. Neće se vratiti.

Milicionar je otišao. Nije se više vraćao.

A, zaista, ni ženska se nije vratila.

I SIN JE DOBIO USPOMENU

Već sam znao da je stara Teja umrla. Bio je njen sin i javio mi. Ugovoreno je bilo već i vrijeme sahrane. Pa kad je u kancelariju ušla nepoznata žena, stara preko 40 godina, sva u crnini, pomislio sam da je još netko umro. A namjeravao sam sutradan otputovati. Nervozno sam pomislio: skoro tri tjedna nije umro nitko, a sad kad sam se želio maknuti iz mjesta, navališe umirati kao za inat. Ali nije bila riječ o novom mrtvacu. Žena je bila kćerka pokojne Teje. Nisam je poznavao jer je iz mjesta davno otišla, a rijetko je dolazila.

Došla je da kupi krunicu. Tražila je lijepu. Crnu. Bez obzira koliko košta. Želi tu krunicu pokojnoj majci staviti mrtvoj u ruke kao svoj posljednji poklon. Znao sam za taj običaj. Ipak sam se iznenadio, jer pokojnu sam staru Teju dobro poznavao. Išla je redovito na svetu misu i ostale pobožnosti. Nijednu svibanjsku ni listopadsku pobožnost nije propuštala. I uvijek je u rukama nosila krunicu. Molila ju je i putem do crkve, kao i kad se vraćala iz crkve kući. Pomislio sam da su tu pokojničinu krunicu zametnuli.

Nije se zagubila.

– Znate – tumačila mi je kćerka – s braćom sam se već odavno nagodila o ostavštini. Ja sam svoje dobila. A i što će mi kojekave krpe. Ne bi mi to bila nikakva uspomena. Za uspomenu sam si uzela majčinu krunicu. Otkako znam za nju, upamtila sam je s krunicom u rukama. Izlazila je, ali meni će biti najdraža uspomena. Izlizali su je majčini prsti. Uvit ću je u svilu i staviti u kutijicu. Imat ću je uvijek kraj sebe u torbici.

I zato je kupovala drugu krunicu, da mrtvoj majci u ruke stavi ipak ono što joj je živoj bilo najmilije.

Gospođa je bila u dubokoj crnini. Ali usne su joj bile upravo nakazno namazane blijedocrvenom bojom. Obrve pak debelim namazom crno. Primjetio sam to čim se pojavila na vratima. Tko ne bi primjetio rogove na glavi?! Nije teško ni u najotmjenijem društvu prepoznati »rođenog« seljaka. Ili je zaliven neukusnim mirisom, ili je namazana neprirodnim bojama.

Mnogo je govorila o svojoj pokojnoj majci. Hvalila ju je. O svojim se pokojnima – barem u prvo vrijeme – uvijek govori najljepše. Kćerka je nikoliko puta ponovila da takve majke, kao što je njezina bila, nigdje nema. Šutio sam. Pokojnica je bila, koliko je meni poznato, zaista uzorna u mnogim stvarima. A kad mi je već četvrti-peti put ponavljala kako je njezina majka uvijek imala krunicu u rukama, nisam izdržao a da je ne upitam, da li i ona moli krunicu. Povjerovao sam, naime, da mi to toliko ponavlja da bih zaključio, kako to isto radi i ona njezina kći, pa sam joj želio pružiti priliku da to jasno kaže. Ispostavilo se da je, doduše, i ona krunicu molila, ali dok je još bila mala. »Kasnije je došao posao – i znate kako je – brige i drugo... « Ukratko, ona ne moli krunicu. I nema je. Ona koju je kao dijete imala, nestala je. Ne zna ni kada, ni gdje, ni kako. I zaboravila je kako se krunica moli. »Jer – znate kako je – muž, djeca, posao, obaveze, ovo, ono i čovjek ne dospije ... « Dakako da više ni na ispovijed ne ide. S prvim je mužem bila vjenčana. S njim je imala dijete. Rastali su se. I s ovim, s kojim sada živi, ima jedno dijete. Ono s prvim mužem je ostalo kod muža. Zapravo, kod njegovih roditelja.

– A što će Vaš sin, kad Vi umrete, uzeti od Vas sebi za uspomenu? – upitao sam.

Nije očekivala takvo pitanje. Ali se brzo snašla.

– Dala sam mu kruh u ruke. Bit će svoj čovjek.

Išao sam do kraja:

– Možda će sačuvati za uspomenu Vašu posudicu za puder i ruž! – rekao sam i odmah se pokajao što sam to kazao.

Ovakvi moji nezgodni ispadi su mi mnogo puta neočekivano koristili. Ali mnogo češće su bili uzrok neugodnosti. Međutim, nikako da se te svoje mane oslobodim.

Gospođa se smrkla. Očekivao sam protunapad. Shvatila je. Vjerojatno se uvrijedila. No bolje se uspjela svladati nego ja. Uzevši krunicu, platila je i brzo otišla. A ja sam, sam sebe izgrizao što sam opet ispao bezobrazan. Razmišljao sam kako bi je, ako uspijem, na groblju zamolio za oproštenje. Nije mi se za to pružila prilika.

Samo dva mjeseca kasnije, prelazila je preko poširoke ulice kad je nailazio tramvaj. Primjetivši tramvaj skoro pokraj sebe, odskočila je i pala. Tramvaj se zaustavio. Činilo se da ju je tramvaj odbacio. Ustanovilo se da se uspio zaustaviti samo milimetar do nje. Nije ju ni dodirnuo. Odvezena je u bolnicu ali nije dolazila k potpunoj svijesti. Umrla je već nakon pola sata. Bila je tažak srčani bolesnik.

U torbici su joj, pored osobne karte i nešto novaca, našli i zatvoreno pismo adresirano na mene. Koverta je bila zalijepljena. I poštanska je marka bila nalijepljena. To je pismo trebao muž ponijeti na poštu ujutro kad je polazio na posao, ali je zaboravio. Ponijela ga je ona kad je sama krenula poslije podne na posao.

To mi je njezin muž pisao.

Muž je kovertu otvorio i pročitao pismo. Pisala mi je kako joj ne izlazi iz glave moja primjedba, da će njezin sin sebi za uspomenu od nje mrtve sačuvati njezinu kutijicu za puder i ruž. Htjela bi se ispovjediti ali – pitala me – kako će, kad kraj živog vjenčanog muža živi nevjenčano s drugim. Pismu je priložila i novac moleći me da odslužim još jednu svetu misu za njenu pokojnu majku.

Muž je to njezino pismo prepisao i prepis poslao meni, a – tako mi je pisao – sin je orginal zadržao sebi za uspomenu: kao majčino posljednje pismo.

Dakle, zaista je i sin imao uspomenu . . .

Živi žive prisiljavaju ili na smijeh ili na bijes. Mrtvi žive prisiljavaju na razmišljanje. Ni ja se nisam mogao dugo otresti nekih pitanja. Ta su me pitanja i prisilila da ovaj doživljaj zapišem. Njezina je majka imala osmoro djece. Sedmoro muških i nju žensku. Ona je imala samo jedno dijete. Njezina je majka živjela s mužem od obrađivanja zemlje, što znači da je izbivala po cijele dane iz kuće od ranog jutra do kasne večeri. Imala je krave koje je morala musti. Morala je kuhati, prati, plesti čarape, krpati košulje – dospijevala je izmoliti i krunicu. Ona, njezina kći, imala je frižider, u kući vodovod, električni štednjak, jela iz konzerve, nije plela čarape, nije tkala platno, i – nije dospijevala nikad da izmoli krunicu. Kako to?

No – »ali znate kako je« – što da Vam pripovijedam!

Posljednje misao koju sam prigodom tog razmišljanja zapisao zaista je nezgodna. I dugo sam se borio, da li bih je za javnost prepisao. Glasi: »A što će ova današnja, najmlađa generacija moći od svojih majki sačuvati sebi za uspomenu? Zar preparate protiv začeća?. . . «

JALOVICA

Anka Vukova se rodila u dijelu sela poznatom po prastarom nadimku »Kreketuša«. To je izduženi okrajak sela u kojem su živjeli ljudi istih prezimena i iste krvi kao i u drugim, ali je »Kreketuša« bila i u samom selu nekako ako ne manje vrijedna al' nešto što je nerazdvojno povezano s nečim neuhvatljivo smiješnim. U Kreketuši se – ako nigdje – uvijek događalo ponešto o čemu se moglo pripovijedati. U samom tom dijelu nema žaba, barem ne više negoli u ostalim dijelovima sela, ali u blizini Kreketuše je Jama. Ta je Jama nastala u vrijeme kad je rijeka zbog visokog vodostaja provalila nasip i u kovitlacu iskopala preko deset metara duboku rupu u obliku lijevka. Jama je puna žaba, pa kad uvečer zakrekeću u tisuću različitih glasova, glasnijeg koncerta nije moguće poželjeti. Svinjari se u toj Jami za vrućih ljetnjih dana i kupaju. Inače, Jama služi kao napajalište za svinje.

Anka Vukova se, dakle, u Kreketuši rodila. U Kreketuši je odrasla. Tu se i udala. Udala se desetak kuća dalje od svoje rodne.

Oca joj nisam poznavao. A i ona ga se jedva sjećala. Ubio ga je konj kad ga je češagijom čistio. Naime, drugi konj je ugrizao ovoga. Ugriženi je vrisnuo, zadnjim nogama odskočio i jendom nogom udario Ankinog oca u slabine. Čovjek je poslije nekoliko tjedana od toga i umro. A majku sam joj poznavao. Imala je pet kćeri. Sve su bile udate. Anka je bila najmlađa i posljednja se udala. Udala se za seljaka zemljoradnika, kakva je i ona bila ; za Marka Kovačeva. Imućno stanje je bilo nekako podjednako. No, Marko je bio jedinak.

To jest, imao je još samo jednu sestru, koja je bila udata u susjedno selo.

Ljepotani nisu bili ni Marko, ni Anka. Anka je bila vitka, prilično pjegava, ali zdrava djevojka, koja je mogla bez velikih teškoća cijeli dan mahati motikom. Marko je bio slabunjav. Rastom niži od nje. U vojsku nije bio primljen. Ali izgledao je zdrav.

Brak je dobro počeo i dobro je nastavljen. Ljubav je bila obostrana, iako ni s jedne strane upadno velika. Svekrva je sa snahom bila zadovoljna. Zadovoljna prve dvije godine. A onda su počela prigovaranja, zabadanja, pa trzavice i na koncu svađe i vrijeđanja. Snaha je s raznih strana doznala da je svekrva naziva »jalovicom«, da je čak u susjedstvu, za vrijeme čijanja perja, javno pred svima rekla: »Mora da je kao djevojka bila svačija kad sad ne može imati djece!« Uostalom, Anka je primjetila da je i Marko postao hladniji. Da se na nju zbog bilo kakve sitnice izdere. Da je, kad mu se približi, srdito i nemilosrdno laktom od sebe odgurne.

Kad je Anka svekrvu pozvala na red zbog onoga što o njoj po selu priča, svekrva se u početku neprestano pokušala izvlačiti, ali videći da je dokazima pritisnuta uza zid, prešla je iz obrane u navalu. Rekla je: »A čiji će biti grunt? Za koga smo se mi, ja i moj muž mučili da ovo skupimo?!« To je značilo: kad si jalova seli otkud si i došla, mi trebamo unuke! Anka je to tako i shvatila.

Majka je Anki savjetovala da pođe liječniku. I drugi su joj to savjetovali. Liječnik joj je rekao da je kod nje sve u redu. Anka je bila i kod drugog ginekologa. I taj joj je rekao isto. Nagovarala je muža – ne rekavši mu da je ona već bila na pregledu – da pođu oboje liječniku. Marko nije htio. Rekao joj je: »Jalovicama ni Bog ne pomaže!«

Svekrva je prestala sa snahom razgovarati. Svekar se u svađe nije vidljivo miješao, ali i on je sa snahom govorio skoro samo službeno, kad je baš morao. Svekrva je od Marka zahtijevala ili neka Anku otjera iz kuće, ili neka i on s

njom ode, a ona će dovesti u kuću kćer i zeta. Marko niti je htio iz kuće, niti je Anku tjerao, ali prema njoj je postajao sve grublji. Jednoga dana je otišla k majci. Otišla je jer kad se odnekud vratila kući, našla je sve zaključano. Bez nje su ručali i sve pozaključavali. Otišla je majci u namjeri da se više ne vrati. No Marko je poslije dva dana otišao po nju i poveo je natrag. Svekrva je zaključala ulična vrata i nije ih puštala u kuću. Marko je otišao u susjedovo dvorište, pa odande preko vrtnog plota ušao u svoje dvorište te otvorio vrata. Došlo je do guranja s majkom. Majka mu je rekla da je papučar i da on s njom više neće sjesti za stol.

Podijelili su se. Stanovali su pod istim krovom. Kroz ista su vrata ulazili u sobe. Na istom su štednjaku kuhali. Iz istog su drvarnika nosili drva. Ali svekrva je kuhala za sebe i svojega muža, a Anka je kuhala za sebe i svojega muža. Na posao su išli zajedno. Marko je kočijašio. Anka je sjedila kraj njega, a otac je sjedio pozadi. Anka je i dalje muzla krave i mlijeko odnosila u mljekaru, a svekrva je i dalje skupljala kokošja jaja i prodavala ih. Nekad je svekrva otišla i podigla sav novac za mlijeko i zadržala sav novac za sebe. U kući su razgovarali samo otac i sin. Susjedi su uvijek imali dovoljno svježih priča o tome na koji način svekrva zagorčava život snahi, a na koji snaha pakosti svekrvi.

Brak je i postojao i nije postojao. A onda se jednog dana vidjelo da će Anka imati dijete. Marko je prema njoj postao pažljiviji. Svekar ju je štedio ne dopuštajući joj teže poslove. Čak je sam pruzeo i nošenje velike kante mlijeka u mljekaru. Svekrva je muža napadala da će razmaziti tu i inače beskorisnu lijenčinu. Svekar je ženu išćuškao, a ona se pokupila i otišla kćeri. Muž je nije išao zvati natrag, pa se treći dan vratila sama.

Anka je rodila zdravu djevojčicu. Na krštenu je bio i Marko. Bio je sretan i vidljivo ponosan što je otac. Opio se časteći prijatelje i susjede. Skinta je s njega sramota!

U kući odnosi nisu postali idealni, ali opet su svi jeli za istim stolom. Progovorile su i njih dvije, iako su na riječima obje škrtarile kad su međusobno razgovarale. Nastojale su što manje jedna drugu iza leđa ocrnjivati.

Poslije dvije godine Anka je rodila muško dijete. Marko je sjao od ponosa. Unuku je svekrva vodila javno sa sobom. Činilo se da su konačno Ankine muke prestale. Pogotovu od kako je svekrvina kći, uvrijeđena što joj ne daju kao miraz onaj dio zemlje koji je ona zahtijevala, prestala majci dolaziti u kuću. Činilo se da će u kući konačno prevladati pamet i zavladati ljubav. Ali tada su započele Ankine nove, još neugodnije i još veće muke. Sada ne više od svekrve nego od susjeda Joze Mršavog. I to zato što Anka ima djecu.

Stvar je na javu izbijala postepeno, i to ovako.

U vrijeme branja kukuruza Marko je iz zaprežnih kola odnosio na tavan klipove u velikoj košari opletenoj od šiblja. Košaru je natovarenu do vrha nosio na ramenu. Uspinjući se na tavan drvenim strmim stepenica izgubio je ravnotežu, prevrnuo se i naglavce se skotrljao sa vrha visokih stepenica, a košara puna teških, sirovih, velikih klipova, koja se za njim kotrljala, udarala ga po glavi i licu. Ogulio je nos razbio je glavu, izlomio je rebra, polomio ruke i noge. Dobro se sav izudarao, ali liječnik je odmah pretpostavio da će ostati na životu. I, zaista, Marko nije umro, ali je dugo ležao u krevetu.

Onakvog, svega uvijenog, često ga je posjećivao Joza Mršavi. Nikoga, osim Anke to nije smetalo. Marko i Joza su bili ne samo susjedi nego i najboli prijatelji, iako je Joza bio od Marka nekoliko godina stariji. Joza je u njihovu kuću i prije često zalazio. Uostalom, isto tako i Marko u Jozinu. I njihove su se žene dobro slagale. Nikome zato nije bilo jasno zašto Anka sad najednom Jozu više ne trpi. Istina, Joza je bio vrlo zgodan, a u isto vrijeme i neozbiljan. Znao je svašta reći, pa svašta neočekivano i učiniti. Ali on je isti takav i prije bio. Sada kad je Marko ležao u krevetu nepokretan i umotan,

Marko je mnogo češće dolazio. U onoj dosadi ležeći u krevetu, Marku su Jozini posjeti bili dragi. Ali Anka je postajala sve nervoznija. Nije skrivala da Jozu ne trpi. Tjerala ga je iz kuće i nije htjela s njime razgovarati. Ne shvaćajući njezin postupak, govorili su da je ljubomorna na Jozu, jer da Marko s Jozom više razgovara nego s njom. Anka je međutim samo sijevala očima i škripala zubima kad su Jozu u kući svi branili a njoj prigovarali.

Jozin brak nije bio sretan. Imao je troje djece. Nije bio baš osobito vrijedan radnik. A takva mu je bila i žena. Jozin se otac sa sinom često svađao. Žena je Jozu često ostavljala i odlazila k majci ne vraćajući se po tjedan dana. A jedno je veče pokupivši djecu i definitivno otišla. Joza je, naime, sve više pio. I svi njegovi pokušaji da ženu opet dozove, ostali su bezuspješni.

U takvoj je sitauciji doša k meni Ankina tetka, visoka koštunjava žena, inače dobro poznata seoska mešetarka. Raspitivala se za jedan stan u crkvenoj zgradi. Stan se tih dana bio ispraznio. Pitala me, bi li Anka, ako bi se s mužem rastala, mogla dobiti taj stan. Ništa nisam shvaćao. Koliko sam znao, nekadašnje su svađe između svekrve i snahe prestale. Tetka Fanika mi je u povjerenju objasnila da su obadva Ankina djeteta zapravo Jozina djeca. To, naravno, osim Anke, Joze i nje, tetke Fanike, nitko ne zna. Da su Anku u kući toliko kinjili, da se Anka, sirota, u muci prevarila i odlučila na taj korak. Joza da se onda zakleo da to neće, osim Boga, nitko nikada doznati. Ali kad je Anka, nakon što je s njim po drugi put ostala u drugom stanju, takve veze s njim prekinula, on da ju je sve opasnije napastovao. Trči za njom i danju i noću. Više se sama ne usuđuje ni u kući ostati, ni na posao krenuti. A otkako je Jozu žena ostavila, Joza da je sasvim poludio i zahtijeva od Anke da ostavi Marka i pređe k njemu, jer da će, ako to ne učini, tajnu iznijeti na javu. A Anka o Jozi da neće ni da čuje. S mužem se dobro slaže. I svekrva se smirila. Ali ako Joza zbilja izbrblja, svekrva da će Anku

zajedno s djecom sigurno izbaviti iz kuće. A Marko bi je mogao i ubiti. Pa da je zato ona, tetka Fanika, došla k meni, da se raspita za prazan stan. Anka, jadnica, da se želi, ne daj Bože, al' za svaki slučaj osigurati. Anka da ju je poslala, da me pita za stan. Ako ga još nisam nikome izdao, da ga ne izdam. Neka stan ostane prazan. Ona će plaćati stanarinu.

Stan je zaista bio prazan, ali sam ga već bio obećao drugome. I ljudi s tim mojim obećanjem računaju kao sigurnim.

Slušajući tetku Faniku, razmišljao sam: nije li baš ona, tetka Fanika, ta poznata seoska mutkaša, i nagovorila Anku na tu avanturu koja bi se sad mogla u krvi završiti. I bio sam sto posto uvjeren, da se to nije dogodilo ni bez njezine pameti, ni bez njezinog jezika.

– A zašto je ne biste na stan primili Vi u svoju kuću? Imate dovoljno prostora! – upitao sam je.

– Pa ja bih al', mislim, ne bi bilo zgodno. I ovako je za sve vika na mene. Znate kakav je svijet. Uvijek vodi tuđu brigu. Kazat će da sam sve to ja smislila.

– A niste? – upitao sam smrknut.

– Ja? Zašto ja? Vi ste pametan čovjek, Vi ćete razumjeti da je sirotica toliko prepatila da je skoro sišla s pameti. I ako je pogriješila, zar je sad treba kamenovati? Što bi druga snaha kraj onakve svekrve načinila? Zar da ju je ubila? Zar bi to bio manji grijeh?

Nisam htio s tetkom Fanikom raspravljati.

Bilo bi to besmisleno.

A stvar se, dakako, sve više zapetljavala.

Kad je Joza opet došao u kuću Marku, Anka je Jozu tjerala van. Izgurala ga je iz sobe. On ju je uhvatio za ruku i vukao za sobom. Svekrva ju je pokušala oteti. Kad to nije uspjela, uhvatila je metlu i tukla Jozu po ruci sve dok nije pustio Anku. Ali pustivši Anku, Joza je od dvorišne ograde otkinuo letvu pa s njom izudarao svekrvu.

Svekrva je Jozu tužila sudu. Anka se pržila kao da je na ražnju. Neće li Joza, neprestano pijan, i izvan suda, a pogotovu na sudu iz osvete iznijeti tajnu? Na Ankino olakšanje do suđenja nije došlo. Još prije nego što je bio pozvan na sud, Joza je porazbijao sve prozore na kući svoje punice. A nakon toga je – posve pijan – otišao na groblje i raskopao grob Ankinog oca. Bio je pritvoren. U pritvoru je napao stražara rugajući mu se, tvrdeći da je stražareva žena njegova ljubavnica. Na sva je usta vikao da su i sva djeca u njegovoj – Jozinoj – ulici njegova, a da tu kopilad hrane rogonje nesposobni da si i hlače svežu. Poslali su ga na promatranje.

Kad je za to čula Anka, požurila se i Marku, tobože, kao uz put, rekla: »Zamisli, Joza je poremetio pameću. A ja sam već neko vrijeme od njega bježala. Nekako sam se zbog nečega njega plašila. Bojala sam se da će te, tako umotanog, zagušiti. Ne znam zašto me to uhvatilo. A sad je sasvim poludio. Govori da su sva djeca u Kreketuši kopilad, da su njegova djeca. Mogu zamisliti što će mu poželjeti Ivina Kata kad za to čuje. Nisam ti još ni pričala kako ju je neki dan usred bijela dana na ulici pograbio i počeo ljubiti . . . «

To je Anka spremala svog muža Marka – »za svaki slučaj«. No Jozu su odveli na liječenje. Govorilo se: neće odande tako brzo izići, jer da je postao opasan.

Anki je bar privremeno odlanulo.

Kad sam organizirao hodočašće autobusom, došla je i Anka. Htjela je uplatiti za četiri mjesta: za sebe, za muža i za obadva djeteta. Rekao sam joj da ne primam tako malu djecu. Skoro me plačući molila da ipak primim i djecu, jer da se zavjetovala Majci Božjoj, da će sa mužem i djecom na hodočašće Majci Božjoj. Nije rekla zašto se zavjetovala. Ja je nisam pitao. Samo sam uzdahnuo i rekao: »Dobro!« Primio sam i djecu, iako sam znao da ću imati neprilike jer će i drugi htjeti povesti djecu. A mala djeca nisu za daleki put autobusom.

Ni danas ne znam da li zna da mi je tetka Fanika rekla kako stoji stvar s djecom.

NJEGOVA MAJKA

Bilo je to neposredno prije drugog svjetskog rata.

U mjesto sam stigao tek prije dva dana. Prvi su mi poznanici bili učenici trećeg razreda pučke škole. Kao i obično, pri prvom sam se susretu upoznavao s djecom, i uz put provjeravao što su sve pozaboravljala od prošle školske godine. U razredu je nastao buran smijeh kad je Mato – raščupani buco – na moje pitanje: »Zna li tko: gdje je Isusova Majka boravila poslije Isusovog povratka na nebo?« skočio i s uzdignutom rukom kao iz topa izvalio: »U Mariji Bistrici!« Odgovor nismo uspjeli razjasniti jer je, prije nego što se stišala bura smijeha, o vrata učionice izvana nešto tresnulo. U razredu je naglo nastala tišina.. Nakon nekog mrmljanja i šuma, vrata su se otvorila i u učionicu je ušla starija pogrbljena žena u tamnom uprljanom odijelu. Prosijeda duga kosa joj je poispadala ispod crne marame, koja je svezana pod bradom visjela na ušima. Podigla je glavu da pogleda po učionici, ali kad je pustivši vrata htjela zakoračiti, zateturala je i poletjevši prema katedri, skljokala se na pod. Priskočio sam da je podignem. Opsovala je nešto, čak i za najprostačkija muška usta, vrlo ružno. Kad sam se sagnuo da je podignem, zapuhnuo me zadah kao iz starog otčepljenog bureta rakije.

Djeca su povikala: ». . . Verka . . . baba Verka . . .!« »Što biste željeli, bako?« upitao sam držeći je za ruku da se ne sruši. Ljuljajući se, podigla je glavu da vidi s kime to razgovara. Promatrala me je umornim očima. I, kao da je u prvi tren bila zbunjena susretom nepoznate osobe. A onda je, pokuša-

vajući ponovo podići glavu, promrmljala: » ... svinja ... ona svinja ... nezahvalna svinja ...« – »Na koga to mislite?« pokušavao sam doznati koga traži. Djeca su se, međutim razgalamila: »... gospodina Ivu ... gospon velečasni, gospodina Ivu...!« – »... nezahvalna svinja ... svinja ...« brundala je baba Verka ljuljajući se i dalje kraj mene – »... To je naš gospodin učitelj ...« tumačila su mi djeca.

U razred je ušla školska čistačica i pokušavala pijanu staricu odvesti iz razreda. »Uvijek imamo s njom muke ...!« Čistačica ju je pokušpavala odvući. starica se žestoko opirala, dijeleći obilato pri tom svakojake titule i »onoj nezahvalnoj svinji«, i »onoj debeloj beštiji«, a dakako, i čistačici. Uz pomoć najsnažnije djece – a iz kupa su istračali gotovo svi dječaci – čistačica je uspjela staricu odvući iz razreda.

Djeca su mi objašnjavala kako baba Verka često tako provaljuje u njihov razred, da od učitelja svoga sina zatraži novac. Prekinuo sam mučnu situaciju pokušavajući nastaviti prijašnji razgovor, ali je školsko zvono dalo znak da je »sat« završen.

Popodne toga istog dana imao sam sahranu. U dvorištu seoske kuće iz koje se ispraćao mrtvac, ponovo sam se sreo s Baba Verkom. Noge je još uvijek nisu dobro služile. Za vrijeme dok sam, stojeći u dvorištu kraj zatvorenog lijesa, pjevao uobičajeni psalam, u prazni krug je ušla baba Verka. Prišla je čaši blagoslovljene vode koja se nalazila na lijesu, te šimširovom grančicom poškropila lijes. I onda, ne obazirući se na tišinu koja je vladala, ni na moje pjevanje psalma, započela je svoj »oproštajni govor«. Pijano naričući, mljela je nešto iz čega se moglo razabrati da od pokojnice traži da joj pozdravi mrtvu majku. Pri tom je raširila obje ruke – valjda je htjela zagrliti lijes – i izgubivši ravnotežu pala je na lijes... Sa lijesa je srušila čašu blagoslovljene vode, zapaljenu svijeću i raspelo. A pod njezinom težinom prevrnuli su se i klimavi stolci na kojemu se nalazio lijes, te se i lijes prevrnuo. Žene su kriknule, a muškarci priskočili, jedni da uklone staricu, a drugi da podignu lijes i pokupe popadale stvari. Baba Verka se otimala i, nastavljajući naricanje, šakama udarala one koji su je pokušavali skloniti u stranu.

Iz pozadine se progurao mlađi vrlo ukusno obučeni muškarac pokušavajući je smiriti i nagovoriti da s njim pođe kući. Baba Verka je i njega udarala, i pljujući mu u lice dijelila mu u sav glas tako birane sočne pogrde, kao da se na nekom podužem tečaju posebno specijalizirala za prostačke izraze. A neprestano mu je ponavljala: »Svinja ... nezahvalna svinja ... Dok se ona tvoja debela krmača raspada od sala, tvoja majka crkava od gladi ... svinja ... beštija ...«

Kad sam malo kasnije na groblju, kraj otvorenog groba u koji je lijes već bio spušten, izmolio zadnje molitve, baba Verka se ponovo pojavila. Gurajući sve ispred sebe, popela se na humak iskopane zemlje i sagnula da dohvati grumen. Naravno, opet je izgubila ravnotežu i, da je grobar nije u zadnji tren uspio dohvatiti, naglavce bi pala u raku. Neko je prilično glasno rekao: »Ma gurni je u jamu i zakopaj ...!« Dok se grobar s njom mučio, iz pozadine se opet progurao onaj mladi čovjek i, sav rumen u licu prišao pijanoj starici pokušavajući je smiriti. Ponavljao je zbunjeno: »Mama, hajdemo kući ... Mama, hajdemo kući ...!« Bit će da ju je prihvatio vrlo snažno i nosio, jer su joj s nogu skliznule cipele. Odnio ju je od groba.

Vraćajući se s groblja išao sam iza mladoga čovjeka, koji je, čvrsto držeći pod rukom svoj neugodni teret, šuteći koračao ulicom doboko pognute glave, dok je ona vičući kolikogod joj grlo moglo, užasno proklinjala najgadnijim kletvama i njega, i njegovu ženu, i njegovu djecu – i »onoga ko te je napravio«, i »onoga ko te je dao«. Čovjek nije reagirao. Šutio je i, ne izgovorivši ni jednu jedinu riječ, koračao ulicom dok su se prolaznici obazirali klimajući glavama. Odnio ju je kući. Cipele su ostale na groblju.

Bila je to – doznao sam kasnije – nekad vrlo vrijedna žena. Rodom iz dobre kuće, i udata u dobru kuću. Muž joj je

nestao u prvom svjetskom ratu. Poslije muževljevog odlaska u rat, ostala je u velikoj kući s prilično zemlje sama s malin djetetom i teško bolesnim svekrom, koji je već nekoliko godina bio prikovan uz krevet. U kući su bili: konji, krave, svinje. Radnika se teško dobivalo. Ona je i kočijašila, i orala, i kosila. Svekru je sva tri obroka morala u točno vrijeme svak dan donositi u krevet. Dijete nije imala kod koga ostavljati jer su joj roditelji stanovali u drugom mjestu. Ostavljala ga je u kolijevci, u zaključanoj sobi. A svekar, valjda i po naravi zanovijetalo, a sigurno i dugom bolešću iscrpljen, krv joj je ispijao. Dnevno ju je znao po nekoliko puta natjerati na gorak plač, a vrlo često skoro i u očaj otjerati.

U takvim joj se okolnostima nametnuo neki propalica – Mika. Kažu da ju je i danju i noću opsjedao. Ulazio joj je nepozivan u svako doba u kuću. Dugo mu se opirala, ali on je bio uporniji. Najzad je ipak popustila, i Mika se uselio u kuću. Postao joj je – »muž«. Možda je u trenucima slabosti pomišljala da će joj biti – makar kakav bio – ipak neka pomoć i zaštita. On je zahtijevao da se vjenčaju. Ona je oklijevala. Bila je neodlučna. Kao da je sumnjala u razboritost svojeg koraka. A svekar ju je od toga dana još više gnjavio. Nije ju više ni nazivao drukčije nego – bludnicom i krmačom. A Miku živa nije mogao gledati.

Ubrzo nakon Mikinog dolaska u kuću, svekra su jedno jutro našli u krevetu mrtva. Sahraniše ga bez komplikacija, ali se po mjestu odmah počelo šaputati da su ga Verka i Mika ugušili. Kad je na sudu, pritisnut neoborivim sumnjama, izgubio svaku nadu da će se izvući, Mika je priznao da ga je zaista on ugušio. Opravadavao se da je to učinio u nastupu nesavladivog bijesa. Pokojnik da ga je toliko uzrujao uvredljivim riječima, da je izgubio vlast nad sobom, te ga uvatio za gušu i stisnuo govoreći: »Umukni, zmijo!« Kad se sabrao i ruke opustio, čovjek je ležao nepomičan. Da se je i sam uplašio, te odmah svašta pokušavao da ga privede k svijesti. ali da je bilo prekasno.

Mika je morao u zatvor. Verka je ostala sama s djetetom. Umjesto da dvori svekra, sad je Miki spremala i slala pakete.

Oni koji misle da znaju više od drugih, tvrdili su, da joj se i otac znao češće opijati, pa da je i Verka od njega naslijedila tu sklonost. U stvari, ni u mjestu njezinog rođenja, ni u mjestu u koje se udala, nema kuće u kojoj se ne bi svake godine ispeklo barem po 100 litara rakije. Verka se, kao i svi ostali, zarana privikla na rakiju. A kako je nekima, čini se, lakše ne piti ništa nego piti umjereno, to je i Verka, po svoj prilici, spadala među njih. Ipak, alkoholičarka vjerojatno ne bi postala nikada, da nije bilo rata, i da nije bilo neprilika koje su je pritisle.

Bila je vrlo uredna, vrlo marljiva i vrlo brižna. Možda ju je i uništila upravo njezina pretjerana brižnost. Tvrdoglavo je pokušavala i kućanstvo voditi i cijelo imanje obrađivati onako kako se radilo dok joj je muž bio kod kuće, dok je svekrva bila živa, i dok je svekar bio zdrav. A za to nije bila dorasla. Upravo se mrcvarila radeći plugom, i kosom, noseći vreće. A muke sa čangrizavim bolesnim svekrom, pa zatim sramota i grižnja savjesti nakon svekrove smrti, konačno ju je slomilo. Možda je previše i pila. Ali tjelesno je sve više propadala pa je i rakija bivala sve jača. A kako je bivala sve slabija, tako je i sve više pila. Kako je sve više pila, tako je poslove sve više zapuštala. I poslove i samu sebe. Očito – malaksala je pod teretom koji je za nju postao nepodnošljiv.

Sina je upisala prvo u građansku školu, a zatim u učiteljsku. I dok je mali išao u školu, još se nekako i držala. Ali kad je on školu završio i dobio namještenje – a dobio ga je u svom rodnom jestu – njegova je majka potpuno klonula. Konje i krave je rasprodala. Zemlju je jednostavno prestala obrađivati. I u roku od 7–8 godina, od nekadašnje žene ostala je samo – ruina, sprdnja, karikatura. Njezin sin, učitelj, »gospodin Ivo« – kako su ga u mjestu nazivali i stari i mladi – naučen još kao dijete da kraj prezaposlene majke i suđe pere pa i kuha, i kao učitelj je pored majke alkoholičarke i

sobu meo, i rublje prao, i ručak kuhao. Ona više nije ništa radila. Jedina joj je briga bila: gdje će i na koji način doći do rakije.

Dakako, ni za sina majčini skandali nisu bili ni užitak ni poslastica. Ali prave su nevolje za njega nastale tek kad se oženio. A oženio se učiteljicom, i ženu doveo u kuću. Snaha svekrvine ispade nije htjela podnositi. Sa svekrvom se svađala – pa i tukla – kadgod bi se s njom sastala. A kako su živjele pod istim krovom i za istim stolom, svađale su se svaki dan od jutra do mraka. Svađa se redovito završavala tako, da su obje raščupane i oznojene grdile i proklinjale – njega. Žena: i što ga je ikad upoznala, i što drži majci stranu, a majka i što ga je rodila, i što drži ženi stranu.

Tako je to trajalo punih pet godina. Dalje snaha nije htjela. Od muža je zahtijevala da traže premještaj. On to nije htio. Tražila je: ili da se oni presele u drugi stan, ili da majku izbaci iz kuće. On ni to nije htio. Odgovorio joj je: »Majka mi je. Da leži teško bolesna, bilo bi nečovječno da je napustim. A i ovo je bolest. Gora i teža od bilo koje druge bolesti...« Žena nije popuštala: »Zar ne vidiš da ti uništava ugled?« – »Vidim«, odgovarao je, »ali sad svi osuđuju nju. Ako je napustim, ona se neće popraviti, a svijet će nas osuđivati. I mene. I tebe.« Žena je zatražila premještaj sama. Kad ga je dobila, pokupila je djecu i otišla u drugo mjesto ostavivši muža samoga da se dalje kinji sa svojom majkom. Nije to bila rastava braka. Ona se, doduše, u mjesto nikad nije vraćala, ali on je redovito odlazio k njoj i k djeci.

A baba Verka se, dakako, nije popravila. Dok je snaha bila u kući, sina je izjedala tvrdeći da živi jedino zbog »te debele beštije«. Da drugo ništa i ne radi nego samo u njezinu suknju bulji. A kad se snaha odselila, baba Verka je sinu zagorčavala život kradući mu cipele i košulje koje zatim prodavala po kolnim selima za rakiju. Kao da je uživala da sina sramoti. Provaljivala mu je u razred. Tražila ga kad bi negdje bio u društvu. I, našavši ga, napadala bi ga pred svima

prisutnima najpogrdnijim izrazima, da sav svoj novac daje »onoj debeloj krmači i njezinoj kopiladi«, dok ona, njegova majka, »crkava od gladi«. Uvijek je pred ljudima tražila novac da kupi »barem zalogaj suhoga kruha«, a sav bi dobiveni navac, naravno, odmah utrošila na rakiju. Pravila je dugove kod svih koji je nisu poznavali, ili koji se je nisu uspjeli otresti. Gospodin Ivo je majčine dugove isplaćivao, i navečer, ako je nije bilo kod kuće, kretao mjestom u potragu za njom. Obično bi je našao gdjegod kako na ulici leži sva zamazana na zemlji. Dizao ju je i odnosio kući.

A toga dana – kad ju je onako pijanu sa groblja odnio kući – spremio ju je u krevet i prisilio da u kevetu ostane. Ostao je kraj nje u sobi sve dok se nije smirila. A kad se smirila, na prstima je – tiho, da je ne probudi – izišao iz sobe i za sobom zaključao ulična vrata. Kad se kasno navečer vratio kući i proverio u njezinu sobu – krevet je bio prazan. Kako iz kuće nije mogla izići, tražio ju je po kući. S ručnom električnom svjetiljkom išao je na tavan, hodao po vrtu, tražio po dvorištu.

Našao ju je iza bunara. Ondje je bila oveća jama puna vode. Nekad je služila patkama, guskama i svinjama. Jama nije bila dubok, ali ipak dovoljno duboka da se pijana osoba i u njoj može utopiti. Našao ju je u toj jami. Glava u vodi, noge na suhom. Ležala je na prsima. Licem okrenuta prema dnu bare. Kraj nje su bile željezne vile. Bila je mrtva. Nitko nije vidio kako se nesreća dogodila. I nitko nije znao protumačiti što je sa željeznim vilama u onoj bari tražila. Svakako, pala je u jamu, i kako se onako potpuno pijana nije mogla podići, u vodi se ugušila. Čini se da se ona, kad ju je sin spremio u krevet, dok se on nalazio u sobi, samo pritajila. Jer liječnik je tvrdio da je smrt nastupila još prije nekoliko sati.

Kad je gospodin Ivo došao k meni da prijavi smrt, htio se i predstaviti jer još se nismo poznavali, i reći zašto je došao. Ali nije mogao ni jedno ni drugo. Provalila je bujica

suza. A grlo se steglo. Trebalo je vremena da skupi snagu i kaže: »Znam da nije zaslužila da je svećenik otprati na groblje i da joj zvona zvone, ali ako je to po crkvenim propisima moguće, ja Vas molim ... jer ... znate ... bila mi je majka ...«

Potrebno je herojstvo da se iz dana u dan, iz godine u godinu podnose slabosti onih s kojima smo neraskidivo povezani. A prava je tragedija za onu djecu čiji su roditelji sve drugo nego idealni ljudi. A koliko je roditelja uništeno ratovima ili izvanrednim životnim neprilikama! Koliko je roditelja koji nisu uzorni ljudi samo zato jer su bili preslabi da podnesu teško breme života! Koliko je roditelja koje su neprilike toliko tukle da su ih i potpuno dotukle, pa su od nekad uzornih ljudi postali nakaza i ruglo. A djeca ne znaju kako su im roditelji nekad izgledali. I, ne znajući iz vlastitog iskustva o svojim roditeljima ništa ni dobro ni lijepo, a znajući o njima mnogo ružnog i rđavog, djeca ih se stide, preziru ih, pa čak ih i – mrze. I onda: djeca se muče što im roditelji nisu dobri, a roditelji pate što ih djeca ne poštuju. Zar treba veće tragedije?!

Na sahranu svoje svekrve došla je i snaha s djecom. Čim je uzmogla i posve se preselila k mužu. Čak je muža nagovarala da pokojnoj majci podigne mramorni spomenik. Tumačila mu je: »Svijet je svijet. Mi smo ipak učitelji. Danas i običan čovjek podiže mramorne spomenike. Svašta će o nama govoriti.« gospodin Ivo nije htio. Odgovarao je: »Svi znaju kakva je bila. Mramorni bi spomenik nad njezinim grobom bio ruglo. Bila mi je majka. Kakva bila da bila, ja joj se mrtvoj ne želim rugati.« Na grob joj je stavio najobičniji drveni križ. Zapravo dvije daske. Nije na tim daskama bili ispisano čak ni ono što svi običavaju: ime, prezime, datum rođenja i smrti. Kazao je: »Stariji bi djeci, došavši do njezina groba, pripovijedali o njoj samo ružne stvari. A ona nije uvijek bila takva. Učinila je ona i mnogo dobra. I mnogo je prepatila. Neka je svi barem čim prije zaborave.« Na daskama je ispisao samo prvo slovo njezinog imena i prvo slovo njezinog prezimena.

A vrijeme je – dosta brzo – izbrisalo i ta slova, pa i križ srušilo. Gospodin Ivo drugi nije postavljao. A jednom mi je – kad smo razgovarali o posve drugim stvarima – rekao: »Nije lako biti sin loših roditelja ...«

BRINULA SE ZA SVOJE STARE DANE

I te sam godine – kao i svake – na početku mjeseca svibnja, između onih koje sam spremao za prvu pričest, izabrao nekoliko koji će biti novi ministranti. Među onima koje sam te godine spremao za prvu pričest bio je i mali Perica. Jedno vrlo skromno, milo, tiho i bistro dijete. Rado bih i njega izabrao. Pa razmišljao sam o njemu, ali nisam ga izabrao. A vidio sam da bi i on želio biti ministrant. Kad sam na satu vjeronauka objavio koji će biti novi ministranti, Perica se zagledao u mene. A kad je shvatio da njega nisam izabrao, spustio je glavu , rastužio se i samo što nije zaplakao. Bilo mi ga je žao. Jer, neka djeca već kao mala pokazuju da će postati u životu laktaši: guraju se u sve aktivnosti. Guraju se i u ministrante, ali ministriraju samo dva-tri puta i više ih nema. To su oni koji kroz cio život svagdje traže prva mjesta. Perica nije bio takav.

Perica je bio skroman, iako vrlo bistar. Nakon što sam im govorio o Majci Isusovoj, više puta sam ga vidio kako sam kleči pred Gospinim kipom. A kad sam im govorio o sakramentima, pa im tumačio ko može biti časna sestra, a ko svećenik, nekoliko je curica smijući se reklo da će one biti časne sestre. Perica je pak vrlo ozbiljno upitao, da li bi on mogao biti svećenik. Imao sam, dakle, o njemu najbolje mišljenje.

Ipak ga, kako rekoh, nisam izabrao za ministranta. Nisam, jer sam se plašio njegove majke. A ne toliko stoga što se o njoj koješta pripovijedalo, nego zato što sam znao da ima predugačak jezik pa nisam želio imati s njom posla.

Uostalom, nije mi se sviđao ni njezin odnos prema djetetu. Njezina mi se majčinska ljubav čnila nekako otrovnom ljubavlju. I drugu su djecu stariji dovodili na vjeronauk kad bi dijete prvi put dolazilo, ali ona je svog Pericu dovodila svaki put i dočekivala ga nakon vjeronauka. Jedino je ona tako radila. A on je imao već više od osam godina.

Nisam ga, dakle, izabrao za ministranta, ali nakon nekoliko dana, kad sam navečer došao u sakristiju da se obučem za svibanjsku pobožnost, među ostalom djecom zatekao sam i Pericu obučenog u ministrantsko odijelo. Stajao je kao ukočen, prestrašen, očiju uprtih u mene, čekajući neću li ga otjerati. Prišao sam mu, nasmiješio sam mu se i pogladio ga po kosi, ali nisam rekao ništa. Stari zvonar mi je objasnio da je mali došao moleći da i on želi biti ministrant, i dodao je: »Znate, s njegovom majkom ne govorim, pa maloga nisam htio odbiti jer bi mi ona oči iskopala.« Rekao sam: »Dobro!« Kad je vidio da može ostati, mali je živnuo.

I dolazio je nekoliko dana svako veče. A onda, jedno veče, dok su se za vrijeme svibanjske pobožnosti pjevale litanije Gospine, a ja s ministrantima klečao pred oltarom, iza leđa mi je došla Peričina majka, Pericu je uhvatila za ruku, podigla ga i odvukla u sakristiju.

Nisam vidio što se prije toga dogodilo, pa sam pomislio da je malom pozlilo. Došavši poslije pobožnosti u sakristiju, upitao sam staroga zvonara što je bilo s Pericom. Odgovorio je da ne zna, da je malog dovukla u sakristiju, s malog da je ljutito svukla ministrantsko odijelo, sve pobacala i odvukla ga van. Pitao sam je što se dogodilo. Nije mi odgovorila ništa.

Djeca su također znatiželjno slušala. Povjerovao sam da su ga za vrijeme pobožnosti zadirkivala, gurkala, povlačila za kosu ili nešto slično, pa da je ona vidjevši to uvrijeđena, onako nagla kakva je, demonstrativno odvela maloga iz crkve. Djeca su odlučno tvrdila da ga nisu dirala.

Sutradan Perica nije došao ministrirati. Nije ga bilo ni na svibanjskoj pobožnosti. I nije više nikada došao. Na vjeronauk je dolazio, ali ja ga nisam htio pitati što se dogodilo, predosjećao sam da je posrijedi, na neki način, jačina sebična ljubav, ali nisam se mogao domisliti u čemu i zašto. Naime, iz iskustva sam već onda znao da neke majke onu vlast koju imaju nad djecom – onu koju bi se moglo nazvati tremenda potestas – zloupotrebljavaju. Perica je bio na prvoj pričesti. Njegova je majka bila kod mene i prije prve pričesti interesirajući se smije li mali imati u jednoj ruci zapaljenu svijeću a u drugoj rascvjetani ljiljan, a i poslije pričesti da mi se zahvali na trudu, ali niti je ona što o ministriranju spominjala, niti sam je ja što pitao. Upitao sam jednom njezinu sestru, čiji je mali također bio ministrant. Odgovorila mi je neodređeno: »A, znate nju . . .«

Perica je poslije prve pričesti dolazio nekoliko puta u crkvu. Stajao je sasvim pozadi, kraj vrata. Kadgod sam ga sreo na ulici, oborio bi glavu i ispod obrva me tužno gledao. Ako se dobro sjećam, poslije prve pričesti nije više nijednom bio na pričesti. Barem dok sam ja bio u onom mjestu. A prestao je i u crkvu dolaziti. Kad sam ga jednom na ulici upitao zašto ne dolazi nedjeljom na misu, odgovorio je preplašeno: »Mama mi ne da . . .« Osim što sam opet pomislio da je zasigurno posrijedi neka kriva računica, nisam ništa shvaćao. Jer ona je redovito dolazila u crkvu. Zagonetka mi je bila tim veća što joj je Perica jedinak.

Tek sam kasnije doznao da je govorila, da je malom zabranila da bude ministrant. Da joj je mali govorio da bi želio biti. Da mu ona nije dopustila, ali da je on i protiv njezine volje i bez njezinog znanja došao u sakristiju i molio staroga zvonara da mu dopusti da ministrira. A ona da je doznavši za to, došla u crkvu i odvukla ga ispred oltara, i istukla ga. Učinila je to – govorila je – zato, jer da je mali neprestano brundao da želi biti svećenik, a ona da to ne može dopustiti jer da se mora brinuti za svoje stare dane. Ko će se za nju

brinuti kad ona ostari?! Kad joj je rođena sestra to prigovorila, rekla je svojoj sestri da se ona može razbacivati sa svojom djecom, kad ih ima petero, a ona da mora misliti dalje od nosa jer da ima samo jedno.

– Pa zašto imaš samo jedno? – predbacila joj sestra.

– Zato što nisam glupača i guska pa da za svojom suknjom vodim čopor . . .

Posvađale su se i od onda niti ne razgovaraju.

Oni koji ne poznaju, znaju da kad iz nekog mjesta odem onamo više nikada ni slučajno ne svratim. Prekidam sve veze. Tako i nakon što sam otišao iz onoga mjesta, nisam onamo više nikada odlazio. Nju sam jednom sreo u vlaku. Vidio sam da je u crnini. Rekla je da joj je muž umro. Za Pericu je rekla da je, hvala Bogu, zdrav, da se nalazi u vojsci na odsluženju vojne dužnosti. I to je bilo sve što sam znao o njoj i njemu.

Osamnaest godina poslije mog odlaska iz onog mjesta dobio sam za Božić čestitku iz Novog Zelanda. Čestitka je bila potpisana sa: »Vaš nekadašnji ministrant Perica.« Nikog u toj dalekoj zemlji nisam poznavao. A tek sam se nakon dužeg razmišljanja domislio da bi to mogao biti jedino onaj mali Perica, jer nikakvog se dugog Perice nisam mogao sjetiti. Ali što bi on radio u Novom Zelandu? Počelo me kopkati. I po običaju nisam se smirio dok nisam sve doznao. A doznao sam ovo.

Kad je Perica imao jedva sedamnaest godina mati ga je silom htjela oženiti. On se opirao. Ali ona navalila ko zima na golog čovjeka. Jedva se nekako uspio osloboditi napasti. Ali ona, misleći da on nije bio zadovoljan njezinim izborom, odmah pronašla drugu. Uzalud joj je tumačio da se prije vojske ne želi ženiti pa neka ostavi na miru i njega i djevojke. Ipak je uspio da u vojsku ode neoženjen.

Spremajući mu stvari za vojsku, mozak mu je osušila ponavljajući želju da joj piše svakog ponedjeljka i četvrtka.

Ona će mu pisati svake srijede i subote. Kako se on toga nije pridržavao, slala je brzojave s plašenim odgovorima. On nije odgovarao. Pozivala ga na telefonski razgovor. On se nije odazivao. Posjećivala ga je svake druge nedjelje, to jest, jedne je nedjelje slala paket, a druge osobno odlazila. Molio ju je i usmeno i pismeno da mu pakete ne šalje. Nije ga slušala. A njezini prečesti posjeti postali su mu neugodni. Kolege su mu se rugali. Kad bi je ugledali, govorili su mu: »Eno ti došla cura!« On se sakrivao. Kolegama govorio nek joj slažu bilo što da ga nema.

A ona, još dok je on bio u vojsci, plela ženidbene veze, pa čim se vratio iz vojske odmah navalila da se ženi. Dovodila mu djevojke u kuću. Ugovarala sastanke s djevojkama. Postala mu je nepodnosiva. Perica nije bio šeprtlja da bi mu trebalo tražiti djevojku. Nije bio nikakva zakrpa kojoj bi preko novina trebalo tražiti djevojku. Ali on je želio i misliti i raditi po svojoj glavi. To mu ona nije dopuštala. Jer – govorila mu je – valjda ona, majka koja ga je rodila zna što je za njega najbolje. Plakala je što ne cijeni njezinu ljubav. Perica ju je dobro poznavao, znao je da je nepopravljiva pa ju je podnosio sve dok se moglo podnositi. Ali jednoga dana je prevršila sve podnosivo. Našavši opet neku djevojku smotala ju je, pa ugovorila već i dan zaruka. Bila i kod župnika ugovorivši dan kad će doći na zapis. A sve bez njegovog znanja, odnosno, protiv njegove volje.

I u njemu je prekipjelo. Iskoristio je priliku dok je bila kod svoje majke, koja je bila na umoru. Skupio je nešto svojih stvari i pobjegao od kuće. Neko se vrijeme zadržao u Ljubljani, a onda je otišao u Francusku. Iz Francuske je otišao čak u Novi Zeland. Da je trebalo još dalje pobjeći, pobjegao bi još dalje.

Za nju je njegov odlazak bio smrtni udarac. Kažu da se ponašala kao da je sišla s uma. Vrtjela se kao velika muha u svijetloj zatvorenoj prostoriji. Upoznala je sve ambasadore u Beogradu, na glavu se popela župniku tražeći da piše u novine pozive da se vrati. Tjelesno je propala. A onda jednog se dana u svom dvorištu ozlijedila. Bila je bosa i odbila je nokat na desnom nožnom palcu. To se nekako zagadilo i došlo je dotle da su joj morali odrezati nogu.

A ni Perica nije dobro prošao. U Francuskoj mu se o vrat objesila neka istrošena Francuskinja s vanbračnim djetetom od tri godine. Ona ga je i nagovorila da idu u Novi Zeland. a kad su onamo stigli, poslije tri mjeseca, nestala je bez traga ostavivši mu svoje dijete.

I tako je sada stanje. On u Novom Zelandu sam s tuđim djetetom. A ona sama sa štakama.

TKO JE ODGOVORAN

Kratko vrijeme poslije moje »mlade« mise zamolila me majka bolesnog mladića da ga posjetim. Leži – reče – teško bolestan. Na umoru. Od sušice. A neće da se ispovijedi. Uvjeravala me da je dobar »ko komad friškog kruha«. Nekad je i na misu išao. Ali da je, otkako ga je župnik išćuškao, zamrzio i vjeru i svećenike. O meni da ima dobro mišljenje. Da često pripovijeda kako smo zajedno brali šumske kupine. To da je spomenuo i sada kad je čuo da sam postao svećenik. Zato me molila da ga posjetim, da mu dadem mladomisnički blagoslov, te da ga nagovorim da se ispovjedi. Mene da neće odbiti. Leži kod kuće.

Ono, da smo se prije nekoliko godina slučajno sreli u šumi, to je istina. On je brao krupne plave kupine koje će majka sutradan odnijeti u grad na tržnicu, a ja naišao, zastao, pa ubravši nekoliko i pojeo. A onda smo razvezali beznačajni razgovor te pri tom i ja brao kupine i stavljao u njegovu posudu. Majka veli da on priča da sam mu onda u razgovoru rekao, da ima oči krupne i plave kao kupine, a obraze crvene kao jagode. Ja se tih riječi ne sjećam. No sjetio sam se da je malo govorio, i da sam imao osjećaj da mu zbog nečeg nisam drag. A niti smo se poznavali, niti smo se do onda ikad igdje sreli.

Da me je on pozvao, otišao bih vrlo rado. Ali on me nije pozvao. Majčina ponavljanja i uvjeravanja da me neće ni istjerati, ni odbiti, a da odbija sve druge svećenike, dalo je naslutiti da on ne želi nijednog svećenika. Ali njegova je majka uporno molila i moju majku i župnika da me nagovore, i ja

sam konačno ipak pošao. Sa mnom je išao i kapelan i još jedan stariji svećenik.

Zatekli smo ga kako leži u krevetu. Ispijena lica. Jako upalih očiju. Teški ga je kašalj iscrpljivao. Veliko iznenađenje na njegovom licu kad smo ušli, pokazalo je da nas nije ni zvao, ni očekivao, ni želio. Ugledavši nas, sklopio je oči i tako žmureći šutio. Nije odgovorio ni na pozdrav, ni na pitanja. Majka se uzvrtila oko njega tumačeći mu da sam došao i da ga posjetim kao stari znanac i da ga blagoslovim. Da će mu moj mladomisnički blagoslov pomoći da ozdravim. Govorila mu je o kupinama. Nije reagirao. Nije otvarao oči. Ležao je nepomično kao klada. Svećenici su mu govorili o Božjoj ljubavi. Pustio sam da govore oni koji su bili iskusniji od mene. On nam je bez riječi okrenuo leđa i pokrio se plahtom preko glave. Ja sam šutio. Ni sam nisam znao što bih rekao. Dva svećenika su pokušavala na razne načine. Kako ništa nije koristilo, što dalje, sve su više gubili strpljenje. Počeli su govoriti o sudu Božjem i o paklu. Meni je postalo neugodno. Jer ja sam zapravo bio pozvan, a ja nisam znao ni kako bih započeo, ni što bih rekao. Majka se, međutim neprestano uplitala u razgovor ponavljajući kako da ga je župnik išćuškao, a nije bio ništa kriv, i kako je mene često spominjao. Valjda je htjela reći, neka ja nešto kažem.

Morao sam nešto reći. Počeo sam vrlo nesigurno:

»Bog poštuje svačiju slobodu. Tu slobodu moramo poštovati i mi ljudi. Ako se tko želi ispovijedati, može se koristiti svojom slobodom. Uostalom, bilo bi bezobrazno ruganje Bogu kad bi se netko ispovjedio bez pokajanja i bez ozbiljne nakane – eto, recimo, samo zato da nekome ugodi. Svako će sam i osamljen pred Boga. Svako o svojoj sudbini mora sam donijeti odluku. Tako to želi Bog... Stipa, molim te, vjeruj mi, žao mi je što smo se ovako sreli. Više bih volio da si zdrav, pa makar i kupine brali među komarcima. Sjećam se da si onda bio bos. I da sam ti rekao da ja ne bih mogao bos po šumi. Za vrijeme cijelog ondašnjeg našeg razgovora izgovo-

rio si svega nekoliko riječi. Neprestano sam govorio samo ja. Onda sam imao utisak da bi mi ti želio nešto reći, ali da nisi imao hrabrosti da kažeš. Možda si mi onda želio reći da bi volio da te ostavim samoga. Ali moje kupine, nadam se, nisi bacio. Nasmijao si se kad sam odlazeći rekao: Ako ti je krivo što sam ti pomogao brati, ti proberi u loncu one koje sam ja nabrao, pa ih pobacaj. Svoje ipak nemoj baciti. – Nadam se da nisi bacio ni moje ni svoje. Sad si opet bos. Ali u krevetu. Opet šutiš, a ja govorim. Došao sam da ti u dušu unesem Božje sunce. Okrenuo si mi leđa. Kupine sam brao i ubacivao u tvoj lonac, iako je možda bilo i protiv tvoje volje. Blagoslov ti neću protiv tvoje volje dati. Otići ću, ali otići ću opet s uvjerenjem da mi ti želiš nešto reći, ali da opet nemaš hrabrosti. Možda si ono u šumi, kad sam odlazio, za mnom u sebi rekao: Idi do vraga! Možda to i sada želiš reći. Blagoslov ti neću dati, ali učinit ću nešto što mi ne možeš zabraniti ni ti, niti itko: molit ću se za tebe. Otići ću žalostan jer mi, eto, netko ne dopušta da mu učinim nešto dobro. Bilo bi mi drago kad bi mi na rastanku barem ruku pružio. Ali ja to ne tražim. Možda bi je pružio preko volje. Ne trebam ničiji pozdrav ako nije od srca. Zbogom, Stipa!«

Okrenuo sam se i izašao. Oči su mi bile pune suza. To je bio moj prvi svećenički pastoralni pokušaj. I prvi neuspjeh. Za mnom su bez riječi pošla i ona dva svećenika. Ispratila nas je Stipina majka. Molila nas je da se molimo za njega. Putem su dva svećenika komentirala događaj. Osuđivali su župnika koji je ispljuskao dijete i, evo, do čega je došlo.

A posrijedi su bili zeleni orasi u crkvenom dvorištu. Djeca su se koječim nabacivala na stabla pokušavajući smlatiti orah. Župnik im je došao iza leđa. Razbježaše se oni koji su se na orah nabacivali. Stipa je stajao po strani. Vidio je gdje župnik dolazi, ali niti je drugove upozorio na njegov dolazak, niti je pobjegao kad su oni bježali. Nije bio kriv pa je smatrao da nema potrebe da i on pobjegne. Župnik je vjerovao da je i Stipa sudjelovao, pa mu je prišao, uhvatio ga za kosu

i udario mu dva šamara. I to je, eto, bio razlog, kako je Stipa tvrdio svojoj majci i kako je njegova majka uvjeravala nas i svakoga drugoga, zašto njezin Stipa više ne ide u crkvu, i zašto odbija ispovijed. A to je – tvrdila je Stipina majka – ujedno i razlog zašto su ga neki uspjeli navesti da zamrzi i svećenike, i crkvu, i Boga.

Nekoliko dana poslije onog mog posjeta, Stipina prva susjeda, koja je išla redovito na svetu misu i radnim danom, posjetila me je i prenijela mi majčinu poruku, da Stipa želi da ga posjetim, ali da dođem sam. Nisam joj ništa odgovorio, ali nisam ni otišao. Nisam vjerovao da me želi. Dan-dva kasnije na ulici me zaustavila Stipina majka moleći me da svakako dođem, jer da Stipa to želi. Malko mu je bolje. Izvode ga u dvorište pa ondje leži. Naglasila mi je nekoliko puta da je Stipa rekao, da želi da nitko ne bude sa mnom. Obećao sam joj da ću doći odmah toga dana po podne.

Našao sam ga u dvrištu. Zatekao sam ga u smiješnom položalju. Ležao je u velikom drvenom koritu, u kakvom seljaci početkom zime zaklane utovljene velike svinje u vreloj vodi čiste od dlaka. U koritu je bila perina. Na perini na jednom kraju korita dva jastuka puna gušćjeg perja. Na tome je ležao Stipa. Nisam se usudio nasmijati. Dočekao me s vidljivom nelagodnošću, ali je prvi progovorio.

– Ovo još niste vidjeli! – reče.

– Nisam, Ali što zato, samo ako ti je ugodno.

– Ma daleko od toga da bi mi bilo ugodno. Ali na zemlji mi je hladno pa da pod mene stave ne znam što. A iz ovoga ne mogu ispasti i kad zaspim. I mačka dođe pa kraj mene spava.

Majka je čula razgovor pa je došla iz vrta. Iznijela mi je stolac te nas je poslije nekoliko rečenica ostavila same.

– Rekli su mi da si me želio vidjeti. Je li to istina?

– Oprostite za ono neki dan. Ja nemam ništa protiv Vas.

– Lako za mene. Nas dvojica nismo imali nikad nikakav sukob. Skoro se niti ne poznajemo. Zašto bismo jedan dru-

goga mrzili? Ti se ne želiš ispovjediti. Ja tu tvoju odluku poštujem. Mene su pokušavali prisiliti da ne budem svećenik. Nisam ih poslušao. Ako Bog ostavlja čovjeku slobodu, s kojim pravom tu slobodu ne bi poštovao čovjek? Samo, dakako, svako mora preuzeti i odgovornost za ono što radi ili što ne radi. Nego, da ti kažem nešto što mi smeta kod tebe. Pa zar je ono što te je župnik, dok si bio dijete, išćuškao tako strašna stvar? Nije trebao ono učiniti. Pogotovu kad si bio nevin. Ali zar ti nisi nikada baš nikoga uvrijedio? Zar se kao dijete nisi potukao, iako si bio kriv? Dobro, dok si bio dijete nepravdu nisi mogao oprostiti, ali danas, kad znaš razmišljati, i kad znaš da si i ti ponekad načinio nepravdu nevinom, zar i danas na dječji način razmišljaš?

Duboko je uzdahnuo i šutio, šutio.

A onda je rekao:

– Nije to... Želio sam da dođete. Vi ste rekli da ste vidjeli da bih htio nešto reći, ali da nemam hrabrosti ... To je ... Umrijet ću možda već sutra. Ili za koji dan ... Ali, prvo, recite Vi meni što Vi znadete o mojim roditeljima.

Gledao sam ga. Što ja znam o njegovim roditeljima? Gotovo ništa. Kad se doznalo kako nas je ono prije nekoliko dana primio – svijet je stvar napuhao i govorio da nas je istejrao – doznao sam da mu se otac prije nešto više od godinu dana objesio; da je volio piti; da ni na Božić nije išao u crkvu; da je bio veliki psovač; da je i na Veliki petak jeo šunku. I koješta drugo, za što nisam zano je li sve to istina, ili je to proradila mašta onih koji žele pokazati da znaju. Jedino to, da se objesio, i da ga župnik nije htio sahraniti, to je bilo sigurno. Što sam, dakle, trebao Stipi kazati da znam o njegovim roditeljima? Šutio sam.

– Znate da se moj otac objesio? – upitao je.

– Čuo sam. Ali ne znam zašto. Možda je bio toliko pijan da nije ni znao što radi.

– Znao je! – rekao je Stipa hladno. Ali ja ne osuđujem župnika ni u toj stvari. Ono što ja znam, to nitko ne zna. On

je, kad bi se napio, mene tukao. Često me tukao. Tukao me otkako znam za sebe. Kako sam bivao stariji postajalo mi je sve zagonetnije zašto me tuče za bilo kakvu sitnicu, a često i bez ikakvog vidljivog razloga. Nazivao me: »kopile«. To mi je bila još veća zagonetka. I majku je često tukao. Sram me je bilo pitati starije. Majka je pak ocu predbacivala da ju je on upropastio. Koješta nisam shvaćao. A majka mi nije nikad ništa tumačila. I ona mi je u srdžbi, kad bih nešto skivio, znala reći, da sam joj ja upropastio život. U kući sam se osjećao kao krivac, kao nametnik i tuđinac. Najljepši su mi bili dani dok sam kao dijete bio svinjar na tuđem salašu. Ondje sam spavao u štali. Ondje se za mene nitko nije brinuo. Jednu te istu košulju, ne svlačeći je, nosio sam i po pola godine. Ali ondje u štali, pgotovu noću, osjećao sam se u svojem. Slušao sam kako konji dišu, kako krave preživaju. Pijetlovi su me budili. Oni najraniji. I volio sam noću slušati kad kiša pada, i kako škripe grane kad vjetar puše. Ondje sam noću u sav glas pjevao. Ali kad sam odrastao, morao sam natrag kući jer sam kao nadničar zaslužio više nego kao tuđi svinjar...

Došla je majka. Donijela je rane jabuke, petrovače. Stipa je naglo ušutio. I sve dok nije otišla, nije progovorio ni riječ. Nije skrivao da mu smeta. Valjda je i ona to primijetila jer je brzo otišla. Kad smo opet ostali sami, nastavio je:

– Majka je u svađi ocu tvrdila da mi je on otac. Ja ne znam jesam li ili nisam njegov sin. Nekad sam to pokušavao otkriti pomoću ogledala. Promatrao sam oca, a onda, kad bih ostao sam, sebe u ogledalu. Jednom mi se činilo da zaista nemam s njime nikakve sličnosti. Drugi put mi se opet činilo da sam mu sasvim sličan... A to kako sam se razbolio, to danas ne zna nitko. Znao je samo otac. Ja nisam nikad nikome kazao. Svi samo znaju da sam u mraku pao u kanal, i tako se prehladio. Istina je da sam bio u kanalu i da sam se od toga prehladio, ali nisam u kanal pao. Otac me je namjerno gurnuo u kanal...

Ušutio je. Ja sam se sa obadvije svoje ruke naslonio na svoja koljena, te obraze držao dlanovima. Šutio sam i pažljivo slušao. Osjećao sam da sam prisutan bolnom razotkrivanju jedne životne drame.

– . . .Onih smo dana razvađali đubre na salašu – nastavio je Stipa. Kočijaši su razvozili, a nas smo ih dvojica na salašu dočekivali i đubre vilama tovarili u kola. Na salašu smo i spavali. Otac je tih dana bio vrlo nervozan: neprestano ko napeta puška. Mnogo je pušio. Svađao se s kočijašima ako su kola daleko ostavili. Vikao je na mene. Prošlo je rijeme kad me je tukao. Samo je prijetio da će me zaklati. Ja sam ga već dobro poznavao pa se nikad nisam s njime upuštao u rasprave. Bila je subota. Nas smo se dvaojica kasno vraćali kući u selo, pješice. . .

Stipa je opet ušutio.

Kao da se bori da li da nastavi.

– Ako te pričanje umara, ostavi to! – rekao sam.

– Ne. Moram to izbaciti iz sebe. Moram to prije smrti nekom reći. Majci ne mogu . . . Otac mi se onaj tjedan na salašu, kad bismo noću ostajali sami, pokušavao približiti. Prvi put u životu mi je pokušao lijepo govoriti. Tumačio mi je da žali majku. Da majka pati, a on da joj ne može pomoći. Da bi joj ja mogao pomoći. On da više ne može. Ne može otkako ga je prije nekoliko godina udarila među noge krava dok je stajao kraj majke koja je muzla kravu, koja je uvijek bila vrlo nemirna i znala nogama proliti sve mlijeko. A majka opet ne može bez toga. Da se ona na to navikla. I da su zato među njima svađe. Nagovarao me da ja spavam s majkom. Da on to želi, da se dogovorio s majkom, ali da je nju to stid kazati. A i da je bolje da ja s njom, nego da se ona upusti sa susjedom. . . Ja sam šutio. Bilo mi je neugodno. Pa kad smo se one subote kasno navečer po mraku vraćali kući, idući uz kanal, on je opet počeo o tome. I posvađali smo se. Rekao sam da neću. A on me neočekivano pograbio i gurnuo s visokog nasipa u duboki kanal. I otišao. Izvukao sam se iz kanala. Bio sam skroz naskroz mokar. I umjesto da nastavim za njim kući u selo, okrenuo sam se i vratio na salaš. Ondje se nisam imao u što presvući. Nisam se imao gdje osušiti. Umotao sam se u konjske pokrivače i legao u štali na sijeno. Na meni je bilo sve mokro. Tako mokar tek sam sutradan navečer po mraku otišao kući. On majci nije rekao gdje sam. Ja sam joj kazao da sam pao u kanal. Ništa joj nisam objasnio. . . .Dobio sam upalu pluća. Nisam umro, ali sam zapamtio tuberkulozu od koje, eto, umirem. Otac se poslije nekoliko dana objesio. Jedna je udovica tvrdila da je s njim ostala u drugom stanju. Prijetila mu se sudom jer da joj nije dao onoliko koliko je zahtijevala. Je li se objesio zato što se plašio suda, ili što ga je grizla savjest što je mene pokušao ubiti? Mene i majku je možda htio uprljati da bi mogao sebe opravdati.

Ušutio je.

I ja sam šutio.

Počeo se spuštati mrak. Pretpostavljao sam da će mu biti hladno. Ponudio sam mu se da mu pomognem da pođe u sobu. Pozvao sam majku. Odnijeli smo ga u sobu i smjestili u krevet. Kad sam odlazio, pružio sam mu ruku. Prihvatio ju je i dugo je držao među svojim rukama. Je li želio još nešto reći?

– Želiš li da te blagoslovim?

– Blagoslovite me . . . Ali ono nemojte reći majci. Možda je ona zaista jednom pogriješila. Možda to ja ispaštam. . . Možda ću se i ispovijediti. Ali drugi put. . .

Ovo zadnje čula je i majka. Baš je ulazila u sobu. Možda je to samo zbog nje rekao. Kad me je ona ipratila, rekla mi je u dvorištu:

– Ispovjedit će se on.

Ali nije se ispovjedio. Oni koji su ga zaveli – kako je tvrdila njegova majka – vidjeli su da sam bio kod njega. Posjetili su ga čim sam ja otišao. Rugali su mu se. Doduše, istjerao

ih je iz sobe, ali je za njima viknuo: »Neću se ispovjediti ...« i okrenuo lice zidu. Umro je četiri dana poslije razgovora sa mnom. Ja više nisam bio u onom mjestu.

Kad sam se poslije dužeg vremena sreo s njegovom majkom, odmah je povela razgovor o Stipi. Tvrdila je da bi se on ispovjedio da ga nisu zaveli »oni tatuši« – kako ih je nazvala. »Oni su mi upropastili dijete. A on je bio dobar ko vruće suze. Oni su ga zaveli.« Tako je govorila meni. Drugima je govorila, da je svemu kriv župnik koji je Stipu ispljuskao. Ja sam, međutim, povjerovao da znam ono što ni ona ne zna. Ali pokazalo se da nikad nije dovoljno opreznosti kad se o nekome donosi sud. Kao i u mnogim drugim slučajevima, i u Stpinom sam slučaju skupljao kamenčić po kamenčić i te kamenčiće strpljivo slagao dok konačno nisam dobio zaokruženu sliku događaja.

Bilo je prošlo nekoliko godina od Stipine smrti kad sam se slučajno sreo sa Stipinom tetkom, sestrom njegovog oca. Oboje smo čekali na željezničkoj stanici isti vlak. Čekaonica željezničke stanice je jedno od onih mjesta gdje se u slučajnim susretima, u razgovoru koji se vodi iz čiste dosade, doznaju mnoge životne pojedinosti i onih osoba koje nas inače ne interesiraju. Ali da se kraj poznatoga ne sjedi kao nijemi kraj nijemoga, razgovara se o svačemu. I ja sam tetu Maricu ispitivao o koječemu, više da o nečemu razgovaramo nego da bih što doznao. Za vrijeme tog razgovora teta Marica mi je ispripovjedila jedan detalj, koji prije nisam znao.

Tetka Marica mi je tumačila:

Ivka (Stipina majka) se kao djevojka kolebala između dva mladića. Između Stipinog oca, koji je bio siromah, roditelji su mu stanovali u tuđoj kući i nekog – također već pokojnog – Antuna, koji je bio imućan. Obojica su je htjeli, ali Antunovi roditelji sinu nisu dopuštali da nju uzme. A ona se sa Stipinim ocem upustila u seksualne odnose da bi ga za svaki slučaj zadržala, a u isto vrijeme pojavljivala se i s Antunom. Da bi svoje roditelje stavio pred gotov čin, Antun ju

je jedno veče jednostavno doveo kući. Ondje je međutim ostala samo dvije noći i dva dana. Antunovi je roditelji nisu puštali za svoj stol i nisu htjeli s njom razgovarati. Tjerali su je iz kuće. I ona je, videći da u toj kući kruha neće biti, treće veče, ostavivši Antuna, otišla na salaš gdje je Stipin otac radio. I on ju je »mazgov magareći« – rekla je srdito Ivka – primio. Ubrzo su se zatim i vjenčali. Ali dijete se još nije ni rodilo, on je počeo tvrditi da dijete nije njegovo. Ona je pak tvrdila da je u drugom stanju s njim ostala još i prije nego što je otišla Antunu. Tvrdila je da mu je to kazala, a da je k Antunu otišla samo zato što je on sa ženidbom odugovlačio, a njoj da je gorjelo pod nogama. Nagovarao ju je da načini abortus. Pokušala je kod neke žene u selu, ali nije uspjelo. I tako je rodila. Nikad u braku nisu dobro živjeli. Nije joj mogao oprostiti što je kod onoga provela dvije noći. Prijetio joj se da će joj vratiti milo za drago. I nije imao mira dok to nije učinio. Na svoju nesreću, jer kad je to napravio, uplašio se i objesio.

Teta Marica nije spominjala kanal. Vjerojatno ni ona za tu pojedinost nije znala. Ja joj nisam spominjao.

A Stipina majka i dalje svakome tumači da se njezin Stipa nije ispovjedio ni pred smrt samo zato što ga je župnik iščuškao. U to su povjerovali i drugi. Tako su protiv svećenika napose ustrajno govorili oni koji su mislili da su ga oni odvukli od crkve. U to je povjerovao čak i župnik pa se zbog toga silno grizao i izjedao.

Zaista je svaki čovjek svakome čovjeku zagonetka.

ANICA STANKOVA

Kad su mi pripovijedali da je Iva Stankov željeznim vilama »ubio« svog oca Nikolu Stankova, nisam odmah znao o kome je to riječ. U onom je selu gotovo trećina ljudi s prezimenom »Stankov«, a ja sam odande davno otišao. Tek kad su mi, mučeći se da mi objasne o kome je riječ, rekli da je taj Iva sin one Anice, koja je umrla od posljedica neuspjelog abortusa u vrijeme kad sam kod njih bio, tek tada sam shvatio i povezao sve niti. Jer, kad sam ja iz onoga mjesta odlazio, Iva je imao samo tri godine.

Do svađe je došlo u očevom dvorištu. Kraj sjenika. Nikola je traktorom dovezao kući voz sijena. Kad je iza sebe zatvarao ulična vrata, na vratima se pojavio njegov mlađi sin od prve žene, pokojne Anice – Iva. Nikola je odmah znao zašto dolazi, pa je pokušao sinu pred nosom zatvoriti kapiju iznutra. Iva je pustio kapiju te u dvorište ušao kroz vrata udaljena tri koraka.

– Što si došao? – upitao je Nikola sina srdito.

– Znaš! – odgovorio je srdito Iva.

– Ne dam, pa idi i bogu tuži, ako hoćeš!

– Posljednji ti put lijepo kažem – daj!

– A ja tebi poslednji put odgovaram: ne dam. I čisti mi se ispred očiju i iz mog dvorišta.

– Ovo je dovrište više moje nego tvoje. To je kuća moje majke.

– Kuća tvoje majke je na groblju, štene smrdljivo!

I pograbio je sina za prsa da ga izbaci iz dvorišta. Nastalo je rvanje. Nisu jedan drugome govorili lijepe riječi. A ni Boga nisu slavili. Najprljavijim su riječima vrijeđali i Majku božju. Iva se ocu prijetio da ća zapaliti kuću. Da će ga živa ispržiti na plamenu zapaljene kuće. Otac je sinu, stenjući u rvanju, govorio da će mu živom oguliti kožu i odnijeti je na groblje i zakopati u majčin grob.

Na njihovu galamu ljudi su izlazili iz svojih kuća i prisluškivali. Nitko se, međutim, nije htio miješati u svađu, za koju se vidjelo da bi mogla loše završiti. Jedan se ipak odvažio. Ušao je kovač Marko, ljudeskara odako konja oboriti, ali teško sa zemlje dohvatiti čekić kad mu ispadne iz ruke. Ušao je i pokušao ih rastaviti. I rastavio ih je. A možda bi bolje bilo da nije. Dok ih je rastavljao, Nikola je pao, a Iva otrčao prema sjeniku. Došavši do traktorske prikolice natovarene visokim tovarom sijena, izvadio je iz džepa benzinski upaljač za cigarete i pokušao na nekoliko mjesta potpaliti. Nije išlo. Ostavio je sijeno i skočio u štalu pa u njoj zapalio oko krava prostrtu slamu, pa iz štale istrčao držeći u rukama željezne vile. Shvativši što pokušava, do traktora je dotrčao i otac. Iva ga je udario vilama po glavi jednom, pa odmah i drugi put. Drugim je udarcem ocu odvalio desno uho i ogulio sav obraz. Prvim mu je udarcem rasjekao glavu. Nikola je već od prvog udarca zateturao, a od drugoga je pao. Iva ga je pokušao željeznim vilama probosti. Uto je do njih stigao i debeli kovač Marko i Ivi oteo vile. Nikola se dizao, Bio je već obliven krvlju. Viknuo je: »Ubojico. . .!«

Ne obazirući se više na oca, Iva je psujući napustio očevo dvorište.

Kovač Marko je prišao okrvavljenom Nikoli. Uto je stigla i Nikolina druga žena. Vidjela je kako Iva odlazi. Ona je bila s mužem na livadi. S mužem se i vozila kući. No, došavši do kuće svojega brata, sišla je da zamoli brata da dođe i pomogne Nikoli sijeno baciti na tavan iznad štale. Videći kako kovač vodi krvavog muža, kriknula je i poletjela prema nji-

ma. Vikala je iz svega glasa: »U pomoć! U pomoć!« Oprezni seljaci nisu potrčali u pomoć. Tek polako, kao nećkajući se, približavali su se i zavirivali kroz vrata, pa tek zatim ušli. Okupili su se oko Nikole ubrzo svi susjedi. Trebalo ga je odmah voziti u ambulantu, pa s njim u bolnicu. Nikola je počeo gubiti svijest. Htio je ispripovjediti što se dogodilo ali nije mogao. Svi su bili zabavljeni s njime. Kovač je tumačio ono što je vidio. Nitko nije obraćao pažnju na štalu. Traktor je pred štalom još uvijek brektao. Kad je kovač pošao da traktor ugasi opazio je kroz rastvorena vrata u štali dim i vatru. Popeo se na traktor te odvezao sijeno u vrt. vikao je: »Vatra! Vatra«. Nisu ga čuli od buke traktora. A kad se vratio i htio ući u štalu, vidio je da je strop u plamenu. Na tavanu je već bio jedan voz sijena. U štalu se nije moglo jer je sve bilo u plamenu i dimu. Privezane krave su rikale. Dok su se susjedi prihvatili kanta, i dok su se sakupili vatrogasci, moglo se još jedino pokušati kuću spasiti. Štala je izgorjela. U štali su bile dvije krave i tele. Krave su izgorjele. Tele je uspjelo samo pobjeći van. Ali i tele je bilo toliko opaljeno da su ga morali zaklati.

Nikola je ostao živ, ali bez desnoga uha. Nije mogao dobro izgovarati riječi. I tužio se da bez štapa nije siguran na nogama.

Iva se sam prijavio miliciji. I sjedi u istražnom zatvoru. Valjda bi ga do suđenja i pustili na slobodu, ali on neprestano ponavlja da će, čim zakorači na slobodu, kuću zapaliti. Ponavlja, a to je i u zapisniku potpisao, da je od kuće krenuo s namjerom da oca ubije a kuću zapali. A takve mu izjave, naravno, na suđenju neće biti olakšavajuće okolnosti.

Tog sam, dakle, Nikolu ja poznavao. Poznavao sam i njegovu prvu, pokojnu ženu Anicu. Prije rata je bila kao djevojka jedna od najangažiranijih djevojaka u seoskoj katoličkoj djevojačkoj organizaciji. Bila je okretna, dobar organizator i dobar pjevač. Kad sam ja u ono selo došao, bila je već udata

i imala je dvoje male djece. Starijeg sina Nikolu, starog u ono vrijeme oko pet godina. I mladog Ivu, starog oko tri godine.

Nekoliko mjeseci nakon mog dolaska u ono selo, došla mi je u kancelariju. Željela je svetu misu u čast svete Obitelji. Rekla mi je da je u velikoj stisci i muci. Noseća je. Muž zahtijeva da napravi abortus. Ona to odbija. Da nevolja bude veća, Nikola, njezin muž se u gostionici potukao. Porazbijao je sve do čega je došao. Gostioničaru je pivskom bocom razbio glavu i povrijedio oko. Morat će u zatvor barem nekoliko mjeseci, ako ne i više. Nije bio pijan. S gostioničarom se posvađao zbog utovljene svinje koju mu je prošle jeseni prodao. Pogodba je bila, da će mu gostioničar polovicu isplatiti odmah, a polovcu prije Uskrsa. Približavalo se i Petrovo, a on još nije platio ništa. Zbog toga je došlo do one svađe i razbijanja. Pokušavao sam je ohrabriti. No bila je slomljena i neodlučna. Zaplakala je i rekla: »A takvu sam želju imala biti časna sestra. Ali moja majka ni da čuje. Ja sam u roditelja jedino žensko dijete. Imam tri brata...«

Oko deset dana poslije tog razgovora čuo sam da je Nikola dobio poziv na sud. Još nisam znao kako je suđenje završilo kad sam čuo da je Anica u bolnici. Hitno su je odvezli. Ima opasno krvarenje i visoku temperaturu. Odmah sam pomislio na najgore. Istoga dana kad sam to čuo, došao mi je njezin brat. Anica se željela ispovjediti. Da dođem u bolnicu. Pošao sam odmah. On me i odvezao.

Iako sam naslućivao o čemu je riječ, ipak sam upitao medicinsku sestru. Rekla je kratko: »Upala nakon nestručno obavljenog abortusa.«

Ležala je do prozora. U sobi je ležalo još pet bolesnica. Nijedna nije mogla iz kreveta. Ispovijed je u takvim okolnostima teška. Anica je imala visoku temperaturu. Bila je u vatri. U licu crvena kao ispržena. Čelo, obrazi, uši, vrat – sve, sve je to gorjelo. Teško je disala. Gubila je dah.

Bila je svjesna da je teško vjerovati da bi mogla preživjeti. Plašila se Božjega suda. »A djeca – rekla je – znam djeca neće dobro proći. Ali sad je sve kasno. Ja im više ne mogu pomoći.«

Te noći je umrla.

Muž Nikola je ostao sa dvoje male djece. Oženio se po drugi put. S drugom je ženom imao također dvoje djece. Sad ga nije bilo strah ni od četiri djeteta! A prije se plašio trećeg. Bojao se – »tko će toliku djecu prehraniti!«

Kad je druga žena rodila prvo dijete, djeca od prve žene su otišla baki, majci pokojne majke. Kod bake su i ostala. Govorilo se da maćeha ne trpi pastorčad; Nikola je djecu često tukao jer da maćehu ne slušaju. Možda je bilo najtočnije mišljenje da je baka djecu bunila i primamila k sebi. Naime, Nikolina je kuća bila sagrađena na zemljištu koje je Anica od oca dobila kao miraz. Ali, kad je kuća bila sagrađena, Nikola ju je prepisao na sebe. Anica je na to bila pristala, iako se baka već onda tome protivila. Domamivši djecu k sebi, baka je željela da se ta kuća ne dijeli sa djecom druge Nikoline žene.

Stariji Aničin sin se priženio, pa mu kuća nije bila potrebna. Mlađi sin, Iva, se namjeravao ženiti pa je od oca tražio svoj dio. Tražio je, ili da mu otac sagradi kuću, ili da mu prepusti kuću sagrađenu na zemljištu pokojne majke. Nikola nije htio ni jedno ni drugo. Odgovarao je, da za života neće nikome ništa dijeliti. A kad umre, da će svi dobiti jednake dijelove, kao oni od prve, tako i ovi od druge žene. Iva se nije mogao ženiti jer ženu nije imao kuda dovesti. K baki nije mogao, jer baka je svoje razdijelila sinovima. U njezinoj je kući bio njezin oženjen najstariji sin sa svojom djecom. Bilo je krajnje vrijeme da Iva nekuda ode. Baka je Ivu podjarivala. I tako je dolazilo do sve češćih i žešćih svađa. Dok konačno nije završilo tragično.

A kad se tragedija dogodila, jedni su osuđivali oca Nikolu, drugi sina Ivu, treći baku. Aničin abortus nije nitko osuđivao. Nisu ga ni spominjali iako su ga se jako dobro sjećali. Teško je javno osuđivati kod drugoga ono ako znaš da ljudi znaju da si i sam na sličan način uprljan.

I, ŠTO SAD ČOVJEK DA KAŽE?!

U mjestu je bilo bezbroj ženskoga svijeta s imenom Ana, Anka, Anica i Ankica. A ipak, kadgod se u tom mjestu reklo »Ankica«, nije trebalo ništa pobliže tumačiti. Svatko je znao da je riječ o »malerovoj Ankici«. A i »malera« je u mjestu bilo nekoliko. Ipak, kad se reklo »maler«, odmah se znalo da je riječ o »Ankičinom maleru«. Jer ostali su maleri bili soboslikari i ličioci, a Ankičin je muž bio pravi maler, to jest – slikar. Doduše, i on je imao samo pučku školu, i on je zanat soboslikara i ličioca izučio kod mjesnog soboslikara, ali se s vremenom iz njega razvio »umjetnik« koji je uglavnom živio od toga što je za mlade bračne parove preslikavao sa »svetih« sličica velike slike, koje su se postavljale iznad bračnih kreveta. Najčešće su naručivali sliku Majke Božje s malim Isusom i svetim Josipom, ili s Isusom kako sjedi na Maslinskoj gori i plače nad Jeruzalemom.

Imao je dara za risanje, no upotrebljavao je uvijek vrlo izrazite, kontrastne boje... Istina, to se njegovim naručiocima – zapravo: naručiteljkama – sviđalo, ali za istančanije ukuse, slike su bile teško podnosive. No, s jedne strane, naručiteljkama su se baš takve slike dopadale, a s druge strane, on je bio samouk. A radio je, zaista, jedino zbog novca.

Imao sam dosta neprilika s njegovom plemenitom željom da mi na oltare naslika nove, originalne slike. Nagovarali su me na to mnogi župljani hvaleći njegovo umijeće. Teško mi je bilo i njima, a pogotovu njemu objasniti zašto na to ne pristajem. Pravo svoje mišljenje, dakako, nisam mogao kazati. On bi se uvrijedio, a oni bi pomislili da nemam ukusa.

No, ja želim zapravo propovijedati o njegovoj supruzi Ankici. I ona je bila seljačko dijete. Već se u prvim razredima osnovne škole zapazilo da ima izvanredno brze noge. Nijedan se njezin vršnjak nije mogao s njome takmičiti. Iz zavisti su govorili da je to vrag nosi. Oni pak, koji su ipak birali izraze, govorili su da je to vjetar nosi. U četvrtom razredu osnovne škole bila je apsolutni prvak u cijeloj školi u trčanju. A i u svim međumjesnim nadmetanjima Ankica je pobjeđivala kao od šale. Uvijek pobjednica, uvijek pohvaljivana, uvijek nagrađivana barem pljeskom, a često i kojekakvim odlikovanjima.

Učitelji su nagovorili roditelje da je pošalju dalje u škole pa da se posveti gimnastici. Otac je to uporno odbijao kratkim obrazloženjem – za njega nepobitnim –: »Od trčanja nema kruha!«

No Ankica je ipak trčala. Preskakivala i vežbala na raznim sportskim spravama. I kao odrasla djevojka. Roditelji nisu bili oduševljeni, ali i na njih su djelovale pohvale kojima je bila obasipana. A kad su u nekoliko navrata njezino ime i njezinu fotografiju vidjeli i u novinama, pustili su je da radi što joj je volja.

Udala se za Marka – malera. Ili – tko bi to mogao znati –Marko maler se s njom oženio. Svakako, u okolnostima u kojima su živjeli njih dvoje, iako nisu postali »gospoda«, prestali su biti »seljaci«. A i u braku ona je nastavila s nadmetanjima, a on nastavio slikati.

Imali su jedno dijete. Sina. Poslije završene osnovne škole, poslali su ga u srednju. Bio je na prvoj pričesti i primio je sakramenat potvrde. Kad je bio kod kuće, dolazio je redovno na nedjeljnu svetu misu, a kad nije bilo ni ministranata ni crkvenih starješina, on je dolazio k oltaru, ministrirao i pokupio po crkvi milodare. Bio je odličan učenik. S njim roditelji nisu imali nikakvih problema. Ali bio je za svoje godine previše ozbiljan. Ja sam pomišljao čak i na bolest. Tek kasnije sam shvatio da se varam.

I maler je dolazio u crkvu. Ne baš redovito, ali kapkao je. Znalo se dogoditi da se i po dvije-tri godine ne ispovjedi, a onda bi se opet pojavio za Božić ili za Uskrs. Ankica je, međutim, kad je bila kod kuće, redovito bila na nedjeljnoj svetoj misi. I često se pričešćivala.

A svijet je imao o njoj oprečno mišljenje. Ponosili su se njome kad bi negdje na takmičenjima pobjeđivala, ali voljeli je nisu. Kad je pak prvi puta došla u crkvu u dugačkim hlačama boje slonove kosti i tako išla na pričest, žene su me skoro kamenovale što je na pričesnoj klupi nisam preskočio. A kad sam ja, bez namjere da na vatru dolije ulja, nespretno rekao: »pa dobro joj stoje hlače!«, vjerojatno su o meni mislile i ono što mi se nisu usudile u lice i reći a što su možda i govorile, samo do mojih ušiju iz istih razloga nije doprlo. A činjenica je bila da su joj hlače dobro pristajale. Bila je ne previsoka, ali vitka, znala se obući, i znala je hodati.

Bukete cvijeća, naročito karanfile, koje je dobijala, redovito je ili slala ili sama donosila u crkvu i stavljala pred kip svetoga Josipa. Uvijek je cvijeće stavljala na pod. Tako je i govorila: »Pred noge svetom Josipu«. Svetom Josipu u čast, i njemu u zahvalu, često je naručivala svete mise.

Jednog proljeća, pred blagdan svetoga Josipa – poslednje godine njezinoga života – kad je ponovo došla da naruči svetu misu kao zahvalu svetom Josipu, ponudio sam joj da sjedne. Želio sam s njom razgovarati. O Mladenu, njezinom sinu. I rekao sam joj da me zabrinjava njegova čudna, neprirodna ozbiljnost. A dirnuo sam, ni ne znajući, u osinjak. U najbolnije njezino mjesto. Istisnula je iz sebe sav zrak, i kao da ju je grč uhvatio, duboko se savila.

Trgnuo sam se. Daljnja mi je riječ zapela u grlu.

Zbunjen, pitao sam se: što sam to učinio.

– Ne mogu više izdržati ... – počela je. Moram sav svoj teret istresti iz sebe...

Tužila se na svog sina:

– Izbivam i po desetak dana. A kad se vratim, najviše što će reći, ako će uopće nešto reći, bit će: »Mama, stigla si? ...Ćao! « I ode. Osjećam da bježi od mene. A ja se uopće ne sjećam jesam li ga ikada kaznila. Nikad nisam primijetila da se raduje što sam se vratila... A muž... za njega sam kao i svaki drugi kućni predmet: ormar, stol. Hladan kao led ledeni... Nikad on meni ništa ne predbacuje. Nema ništa protiv sporta, iako ga sport ne interesira. Dobar je prema meni. I pažljiv. Ali led ledeni. A to me boli. I sad zamislite moj položaj u kući: vraćam se svom domu a znam da mi se u njemu nitko ne raduje. Znam da me s veseljem nitko neće dočekati. Kad mi čestitaju na kakvom uspjehu, i muž i sin, vidim i osjećam da se prisiljavaju da to učine. A dobri su i sin i muž. I, što sad čovjek da kaže...?

Nisam znao što bih rekao, jer sam uvijek vjerovao da se izvrsno slažu. Nikad nisam ništa nezgodno čuo ni o njoj ni o njezinom mužu.

Osim, kasnije njezine ispovijedi pred smrt, to mi je bio posljednji razgovor s njom. Za vrijeme jednog takmičenja se prehladila. Puhao je vrlo hladan vjetar, ali sunce je sjalo. Ona je vježbala. Ugrijala se i oznojila. Ušla je pod vrlo topli tuš. A zatim sportski vrlo lako obučena izišla na sunce i legla na ležaljku. Vjerovala je da je toliko otporna da joj ne može ništa škoditi. Nikad ona nije bila prehlađena. Nikad kihala i nikad kašljala. Tako mi je sama tumačila. A tako su i drugi objašnjavali njezinu bolest i smrt. Je li posrijedi bio i kakav drugi uzrok, nije mi poznato.

Na groblju je bilo nekoliko pročitanih govora. Bilo je mnogo vijenaca. Bila je svirka. Bilo je mnogo svijeta. Kraj lijesa sam, kao i obično na sahrani, stajao sučelice njezinom mužu i sinu. U crnini, oborenih glava, obješenih ruku, stajali su nijemi. Ozbiljni, duboko zamišljeni – ali bez suza.

Poslije sahrane muž je došao u župnu kancelariju. Sjetio se da je pokojnica neobično štovala svetoga Josipa, pa je želio naručiti svetu misu za nju u čast svetom Josipu. Objasnio

mi je: »Vjerujem da će je to najviše obradovati. A to je i sve što još mogu za nju učiniti.«

U tom je razgovoru o pokojnici rekao:

– Bila je izvanredno uredna. Skoro bolesno je zahtijevala i čistoću i da se svaka stvar odmah stavi na svoje mjesto. Ne znam jesam li je više volio ili više cijenio. Sad mi se čini, da sam bio nepravedan prema njoj, da sam je više cijenio nego volio. Ali...

Prekinuo je započetu misao i zastao. Kao da mu je nešto nekontrolirano naletjelo pa je još blagovremeno zaustavio. Ipak je poslije kratke stanke nastavio:

–... Čudno! Vidite, mi se nikad nismo posvađali. Ne sjećam se da smo ikad i porječkali, iako niti sam ja bio oduševljen njezinim sportom, niti je ona imala razumijevanja za moj posao. Ipak, kako da kažem, ja je nisam mogao podnositi. A i sin ju je, kako je bivao stariji, izbjegavao. Ona nije znala razgovarati ni o čem drugom osim o sportu. Kad bi se vratila s nadmetanja, dane i noći je opširno pripovijedala i o najbeznačajnijim sitnicama koje su se ondje dogodile. A nikad me nije upitala kako ja sa svojim radom. Nije kontrolirala ni koliko ja zaradim, ni koliko potrošim. Ali, hajd, moj posao! Ali ona nikad nije, ni kad bi se poslije duljeg izbivanja vratila, ni sina upitala kako on, kako u školi. Uvijek ga je vrlo lijepo oblačila. Imala je smisla za te stvari. Ali uvijek sam imao osjećaj, da ona to radi samo zato da bi sebe istakla, da svijet vidi da je to njezin sin. Kod jela, u krevetu, po cio dan je govorila o sebi, o svom sportu, o svojim u takmičenjima takmacima, o svojim planovima. Mi, ja i sin, uopće nismo imali mogućnost da u njezinoj prisutnosti kažemo nešto o sebi, o svojim brigama i željama. Sin i ja smo o svojim stvarima mogli razgovarati samo kad bi ona bila odsutna. Ona nam se na koncu tako nametnula, da smo se mi povukli u sebe i pokraj nje uvijek šutjeli. Teško smo to podnosili. Ali nas je jednostavno dotukla, pritisla, začepila nam usta. Ali i – uši... Slušali smo je, ali nismo čuli ono što pripovijeda.

Ako smo ikako mogli, pobjegli smo bilo kud. Ponašala se tako u razgovoru kao da živi jedino zbog sebe i za sebe, a da smo i mi tu samo zbog nje... A, vidite, ja sam uvjeren, i uvijek sam u to bio uvjeren, ona nas je voljela. Da smo umrli prije nje, ja ili sin, ona bi izgubila smisao svojega života i potpuno zapustila ne samo sport nego i sebe... I, što sad čovjek da kaže o njoj...?

Zaista: što sad čovjek da kaže?!

Ankica je postizala uspjehe. Bila je voljena. Voljela je. A ipak je bila nesretna.

SAVICA

I.

Svatko tko je išao u bilo kakvu školu zna da u svakom razredu postoji ponetko tko uvijek vodi glavnu riječ. To redovito nisu najbolji učenici. Isto tako u svakom razredu postoje i neki s kojima svi zbijaju šale. Ne moraju to biti loši učenici, ali nekako su takvi da sve to strpljivo podnose.

Upravo je takva bila Elizabeta Klett, koju su u školi službeno vodili kao Jelisavetu, a koju smo svi mi nazivali jednostavno – Savica. Ta naša Savica po ocjenama nije bila na vrhu, ali nikad nije imala ni slabih ocjena. Imala je rumene masne obraze, široka leđa, na leđima dva dugačka i debela repa spletene izrazito crne kose. Teško je hodala. Na nogama je imala – zapamtio sam – uvijek polucipele tamnosmeđe boje. Oči su joj bile bezizražajne pa se, ne znam zbog čega, dobijao utisak da je uvijek nasmiješena. Nije bila nikakav čudak. Nije imala ni tjelesnih niti ikakvih drugih mana. Nikad je nisam vidio zabrinutu ni srditu. Nikad ni s kim nije bila u zavadi. Imala je izvanredan sluh i vrlo ugodan glas. Ne znam objasniti zašto smo je svi smatrali nekako kao općim razrednim dobrom kojim svatko smije raspolagati kako mu padne na pamet. Je li možda sudbina dobrih i nevinih da budu smatrani manje vrijednima?!

Svaki dan je ujutro vlakom dolazila iz svog sela u školu, a poslije podne odlazila na isti način kući. Kao i ja. Samo što je ona putovala jednim u jednom, a ja drugim u drugom pracu. Vlakovi su nam redovito stajali jedan pored drugog, a i stizali su i odlazili u isto vrijeme. Zato smo kroz dvije školske godine mnogo puta i išli zajedno u školu, iz škole, a

često smo zajedno i sjedili do polaska vlaka u lijepom parku pored željezničke stanice, pa ondje ili učili, izrađivali domaće zadatke, ogovarali profesore, ili bezvezno pripovijedali o svemu i svačemu. Nije bila baš razgovorljiva, a i ja sam bio po naravi šutljiv, ali moglo se s njom ugodno popričati. Nekih – da se kaže – posebnih veza, nismo imali.

Jedno popodne u šestom razredu gimnazije, kad je kraj školske godine bio na domaku, pa učenici i profesori, i zbog iscrpljenosti a i zbog toga što je sve ozelenjelo i prolistalo, postajali sve nervozniji, prišla mi je do klupe u parku, u blizini arteškog bunara, očiju crvenih i punih suza. Bacila je torbu sa školskim knjigama na klupu, izvadila rupčić i s objema rukama brisala oči.

– Što se dogodilo? – upitao sam iznenađen.

– Ti si jedini koji mi se ne rugaš! – rekla je kroz jecaj.

Ustao sam i ponovio pitanje:

– Što se dogodilo?

– Svi od mene prave budalu!

Sjela je. I ja sam sjeo. Plakala je vrlo bolno. Tresla se. A ja sam se zamislio. Nikad je prije nisam vidio ni tužnu ni žalosnu. Nisam se mogao sjetiti da sam joj se i ja bilo kada narugao, ali mnogo puta sam se slatko smijao dok su drugi s njom komedijali. I nikad do tog trenutka nisam o tom postupku razmišljao. Nekako mi se činilo da u tim šalama na njezin račun i ona uživa. Svakako, nikad nisam opazio da je zabadanja smetaju. A, evo, sad najednom otkriva – i to tako bolno – da su je ta ismijavanja ipak ponižavala.

Nije rekla zašto plače, ali ja sam se i sam brzo dosjetio. Štefan je jutros zaista pretjerao. Iz istog su mjesta i putuju u školu istim vlakom. Štefan je išao s nama u isti razred. Čak su bili, čini mi se, i nekakva daljnja rodbina. Štefan je bio dobar nogometaš i veliki brbljavac. Kad su to jutro dolazili u školu i prolazili kroz park, Štefan je veliku zelenu koprivu neopazice objesio Savici za pojas na leđima. I ona je tako za-

kićena, idući pored njega, prošla kroz cijeli grad. Tek kad je ušla u predvorje školske zgrade, netko joj je u buri raspojasanog smijeha velikog broja učenika i učenica rekao što na leđima nosi. Ne rekavši ništa pokunjeno je ušla u razred i snuždeno sjela na svoje mjesto. A Štefan je ušavši slavodobitno s tom koprivom u razred, držeći koprivu visoko u zraku vičući iz sveg glasa da nadglasa žamor, tumačio svoje herojsko djelo. Cijeli razred se smijao. Štefan je opet bio u centru pažnje. I ja sam stajao u skupini koja se smijala, ali sam glasno rekao:

– To nije smiješno! To je bezobrazno divljaštvo!

– Gle, molim te! A kakvih li ti to veza imaš s njom? – pokušao je Štefan biti duhovit i na moj račun.

Odvratio sam mu hladno odlazeći na svoje mjesto:

– Imam s njom jednake veze kao i s tvojom majkom. Što bi ti rekao da netko tvojoj majci objesi takvu koprivu na leđa pa da je nosi kroz cijeli grad?

Svi su se razilazili na svoja mjesta. Smijeh je prestao i zbog toga jer je školsko zvono upozorilo da su profesori s prozivnicima krenuli iz zbornice. Profesor Simić je na satu opet napravio nekoliko svojih neukusnih ispada, pa su na koprivu svi zaboravili. Među njima i ja. Zaboravili su svi – osim Savice. Događaja sam se sjetio tek kad sam je promatrao kako kraj mene u parku sjedi i gorko plače.

Nikako se nije mogla smiriti. Tad je iz nje izbilo kao vulkan ono što se u njoj godinama taložilo, a što je ona prigušivala sve dok je mogla. Tad se sjetila i jedne sitnice još iz prošle godine. Sat gimnastike smo imali odvojeno muškarci, a odvojeno ženske. Jednoga smo dana u gimnastičku dvoranu ponijeli sve svoje stvari, jer smo poslije sata gimnastike trebali ići pogledati neku izložbu, gdje će biti razlaz. U gimnastičkoj smo dvorani ostavili stvari i mi muškarci i one ženske. Zatim smo svi izišli u školsko dvorište. Izlazeći u dvorište, djevojčice su Savičinu torbu krišom iznijele i sakrile iza dvorišnog zida. Poslije sata gimnastike ja sam već sa

svojim stvarima izlazio iz dovrane kad je Savica tek ulazila da uzme svoje. Pri prolazu sam joj šapnuo gdje joj je torba. Pogledala me je, ali ne shvativši, produžila je do mjesta gdje ju je ostavila. Tek, ne našavši je ondje, ukopčala je što sam joj rekao. Sad se i te sitnice sjetila pa je ponovila: »Ti si jedini koji mi se ne rugaš...« Uvjeravao sam je da postupci prema njoj mogu značti i da je svi vole. Nisam je uvjerio ali se ipak malo smirila pa smo razgovarali o drugim stvarima. Smirila se, ali mi se činilo da je duhom ostala odsutna.

Kad smo ustali da krenemo na stanicu, rekla je:

– Nešto bih te pitala, a neugodno mi je.

Šutio sam.

– Štefan kaže da ćeš biti svećenik. Je li to istina?

To nisam očekivao i vrlo sam se iznenadio. Bio sam, naime, duboko uvjeren da za moje planove u razredu nitko ne zna. O mojoj nakani ništa nije znao ni vjeroučitelj. Zato me njezino neočekivano pitanje zbunilo. Pokušavajući skriti zbunjenost, rekao sam:

– Žao bi ti bilo? Tješi se: Štefan će ti svakako ostati!

Odgovor ju je vjerojatno upozorio da sam i zbunjen, ali i ljut i na nju i na Štefana. Ubrzao sam i produljio korake ostavljajući je iza sebe... Ali ona nije popuštala. Pristizavala me je skoro trčeći za mnom. Prestigavši me, ispriječila mi se na put pitanjem:

– Je li to istina?

Pokušao sam je zaobići i ostaviti bez odgovora, ali mi ona, krećući se natraške i gledajući u mene, nije dopuštala.

Rekao sam srdito:

– Kažem da zabadaš nos i onamo kud ne spada. I ukloni mi se s puta. Smiju nam se.

Nisam htio o tome razgovarati. U željezničku smo stanicu ušli šuteći. Oko nas je bila velika gužva. Bio je sajmeni dan. Kad smo se razilazili ulazeći svatko u svoj vlak, rekla je:

– Oprosti!

Nisam joj ništa odgovorio.

Moj je vlak krenuo prvi. Sjedio sam na svom najdražem mjestu: u kutu do otvorenog prozora okrenut u pravcu kretanja vlaka. Kroz prozor je doletjela grančica cvijeta otrgnutog u parku s grma kraj kojeg smo sjedili. Pretpostavljao sam da stoji kraj otvorenog prozora i očekuje da provirim. Nisam se micao, a grančica je izletila istim putem van. Razbijao sam si glavu kako je Štefan mogao doznati za moje tajne planove.

Sutradan ujutro Savica me čekala na peronu željezničke stanice. Ispričavala se zbog jučerašnje nametljivosti. A kako joj ja nisam ni na šta odgovarao, niti je išta pitao, i ona je ušutila. Tako smo šuteći stigli do župne crkve. U crkvu sam ušao ja, a za mnom je ušla i ona. Kad smo izišli, upitala me:

– Što si sad molio?

– Da se opametiš! – rekao sam osorno.

Smetala mi je, a u isto sam se vrijeme morao nadvladavati da je ne upitam od koga je Štefan ono doznao. Ona, međutim, Štefana nije više spominjala, a na moju grubost je odgovorila ozbiljno:

– Onda: hvala! Dobru si nakanu izabrao. (Rekla je to kao da je baš tako nešto i očekivala.) Ja sam se molila za tebe. Dat ću ti jedno pismo, ako mi tvrdo obećaš da ga nećeš otvoriti dok navečer ne stigneš kući. Hoćeš mi obećati?

– Neću!

– Ali lijepo te molim. Hoćeš?

– Kazao sam.

– Riječ je o meni.

– Nisam znatiželjan.

– Ali nešto je vrlo važno!

Išao sam i šutio. A ona je – vidjelo se – bila neodlučna.

– Ipak ću ti ga dati. Hoćeš li ga primiti?

– Pruži pa ćeš vidjeti.

– A ako ga odbiješ, ili potereš prije nego što ga pročitaš?

– Riskiraj.

– Dobro. Izvoli!

Omotnica je bila manjeg formata, ljubičasto-zelenkaste boje. Išla je pored mene ispruženom rukom u kojoj je držala pismo. Skanjivao sam se... Pobijedila je znatiželja. Prihvatio sam list i turio ga u džep.

– Za tri te stvari molim. Nemoj list nikom pokazati, nemoj o njemu nikome govoriti, i nemoj mi se rugati. Kad ćeš ga otvoriti?

– Čim stignem u razred.

– A preda mnom ćeš ga pročitati.

– Kako hoćeš.

Dopratila me je do klupe. U omotnici je bila plava, sprešana, osušena ljubičica. List je bio ispisan njezinom rukom. Glasio je:

»Ja ću biti časna sestra. Idem u Afriku među Crnce. Ondje mi je i teta. To za sada znate: teta, mama i ti. Neobično se veselim što ćeš biti svećenik. Ljubičicu ti poklanjam u znak vjernosti. Hajde i ti za misionara.«

Polako savijajući list i turajući ga natrag u omotnicu razmšljao sam o neočekivanom saopćenju. Nikad nisam pomislio da se u njoj krije takova želja. Otvarajući pismo očekivao sam koješta, ali to ne.

– Što kažeš? pitala je pokušavajući mi odgovor pročitati i na licu.

– Neću biti misionar.

– A za mene?

– To si sinoć odlučila zbog one koprive?

Gledala mi je u oči čvrstim, ponosnim i sretnim pogledom.

– Ma ne! Još lanjske godine.

Promatrao sam je.

Izdržala je moj pogled.

– I još uvijek to želiš?

– To mi je neopoziva odluka. Sve je već uređeno. Čim završim sedmi razred odlazim u Zagreb da ondje dovršim što treba, a onda odlazim u Afriku. Samo se tate bojim. On još ništa ne zna. Ali već ću ja s njim... Znam jednu crnačku pjesmu. Jednom ću ti je otpjevati. Je li ti drago?

Malo sam podigao ramena. Nisam znao što bih joj odgovorio. Vratio sam joj list, molio je da ga preda mnom izdere, i savjetovao joj da o svojim planovima ne govori ništa u razredu.

Na kraju te školske godine molila me da jedno drugom obećamo da ćemo do smrt ostati povezani molitvama i pismima. Dala mi je svoju adresu. Dao sam i ja njoj svoju. Ubrzo poslije početka ljetnog raspusta poslala mi je dugačko pismo. Oduševljeno je pisala o svom radu kao misionarke u Africi. Pozivala me na »krivaj« u susjedno selo na dan svetog Lovre, »da se prije rastanka za navijek« još jednom vidimo. Nisam namjeravao ići. Ali prije nego što sam joj i dospio odgovoriti, dobio sam drugo ekspresno pismo u kojemu mi je nervoznom rukom napisala da joj ništa ne pišem na adresu koju mi je dala (roditeljsku kuću), nego mi je označila drugu adresu. Dodala je, da mora sa mnom bezuvjetno odmah razgovarati, pa da će mi usmeno sve objasniti. List je završila dramatičnim pozivom: »Moja sudbina ovisi o tebi. Sve ovisi o tebi. Nemoj me ostaviti na cjedilu. Neprestano mislim samo na tebe. Do najskorijeg viđenja!«

Bilo je očito da se nešto važno dogodilo. Nisam se mogao odlučiti da joj pišem na adresu meni nepoznate osobe. A nisam vidio ni opravdanje da se sastajemo. Ja se spremam u sjemenište, ona u samostan, o čemu bismo, dakle, trebali raspravljati? Ali, istina, bio sam znatiželjan što se to dogodilo.

Pred kraj ljeta dobio sam od nje razglednicu iz Beča. Na njoj je napisala samo: »Nemoj me zaboraviti. Ja mislim na tebe. – Tvoja Savica.«

Na jesen sam otišao u sjemenište u Travnik, u Bosnu, odakle se, po ondašnjem običaju, nisam vratio sve do kraja školske godine slijedećeg ljeta. Vrativši se kući, u razgovoru sa zemljakom koji je išao u isti razred i nastavio školovanje u gimnaziji, doznao sam da se ni Savica nije vratila u gimnaziju. A Štefan da mu je kazao za nju da je u Beču. Za mene mu je Štefan rekao da je znao da ću u sjemenište jer da se i on prijavio, ali da nije bio primljen. Zaključio sam da je Savica u nekom bečkom misionarskom zavodu.

II.

Kao svećenik sam dospio u jedno hrvatsko selo u kojem je bilo i mnogo Nijemaca. Hitler je već drmao Evropom. Uskomešali su se i Nijemci u našim krajevima. Malobrojni Hitlerovi pristaše među našim Nijemcima terorizirali su svoje sugrađane. Prisiljavali su ih da se učlane u Kulturbund. Većina se – napose starijih – opirala, ali su im palili noću plastove slame i kukuruzovine po dvorištima, pa i kuće nad glavama.

Došavši za kapelana u novo mjesto, sutradan pred veče šetao sam po vrtu župnog dvora. Stajao sam pod razgranatom krupnom trešnjom i tražio je li koja već sazrela. Nisam primijetio da me iz susjednog vrta promatra žena, pa sam se trgnuo kad sam čuo pitanje:

– Šetate, gospodine?

Okrenuo sam se u pravcu odakle je došao glas. Na niskoj drvenoj ogradi bila je naslonjena žena. Držala je nekoliko listova peršina u rukama.

– Vračam da trešnje čim prije sazriju! – odgovorio sam.

– Rodne su! – rekla je žena. Samo bi im kiša trebala. Bože, kako je sva zemlja suha! Te znadu biti zdravo slatke. A, nemojte se uvridit što ću Vas pitat: »kako Vam se dopada kod nas?«

– Hm! Rano je da odgovorim. Al, vidim, kod vas je kanda uvijek veselo. Kad sam jučer dolazio, svirala je glazba. Jutros me već rano probudila muzika.

Žena se uozbiljila.

– Ta kurtala ih već! – rekla je. Znate, gospodine, baš sam toič s prija-Katom divanila. Di je to prije bilo?! A sad, eto, kanda je cili svit pobenavio. A sve je to napravila ona vištica – Bože, mi prosti! – da moram grišiti. Ona Lizika! Nije se ni čulo za Bund dok ona nije došla u selo. A sad svi onamo trču ko ćoravi. Cilo selo zavela. Ne triba im više ni crkva ni Isus. Hitler im je sad i Bog – Bože, mi prosti!

– A tko je ta Lizika?

– Ta nikaka muškara. Ni vridno ni divanit od nje. Udala se ovamo. Nije iz našeg sela. Bolje da ju nikad ni upoznali nismo. Švabi su se prije uvik s nama lipo slagali. A sad ne mož od njih ni sokakom mirno proć...

Hito sam reći: da nije došla Lizika, došla bi Resika, Vavika ili kakav Hans ili Franc, kao i u drugim mjestima, gdje Lizike nikad nije bilo. Ali bio sam oprezan. Progutao sam misao. Političke su prilike bile veoma zatrovane. Upitao sam:

– A kako Šokci?

– A šta će? Svađu se. Šta možu drugo? Nas će izgurat od svakud. Švaba je i prije bio općinski blagajnik. Sad tražu da Švaba bude i knez. A ovo je naša didovina.

– Zar nisu Šokci većina u selu?

– Većina? Pa da šta su? Al' ko danas za to pita? Ne bi Švabi ništa mogli, da ni uz njih Joca, beležnik. A on ima svagdi veliko prijateljstvo. Sreski načelnik mu vinčani kum, a ban stari svat. Pa što on oće, to je tako. A on je radikal. I Švabi su radikali. A Šokci su mačekovci. Pa onda i sami znate koliko je sati. Joca kaže da su Šokci protiv države, a Švabi su radikali pa nisu protiv države.

Znao sam i prije za protuhrvatsku politiku seoskih »beležnika«, pa mi o Josi nije trebalo mnogo tumačiti. Više me interesirala Lizika. Nijemci su u onom mjestu bili katolici. A Nijemci su se nekada sa Hrvatima dobro slagali. Tu su mi Liziku od prvog trenutka svi spominjali. Tvrdili su da cijelo selo vuče za nos. Da je i bilježnik Joca često na večeri kod nje. Nije mi odmah bilo jasno tko pokušava koga zaulariti i iskoristiti: Joca Liziku, ili Lizika Jocu, ali da je to kratkovidna politička igra mačke i miša na štetu Šokaca, to mi je, dakako, bilo jasno.

Liziku sam prvi put vidio na sahrani mlade Njemice. U uniformi hitlerovske ženske organizacije Lizika je stupala pored odreda djevojaka koje su išle – sve u uniformi – da pokojnicu isprate do groba. Lizika se na grobiju oprostila govorom od pokojne članice.

Dok je govorila, stjala je na hrpi iskopane zemlje, s druge strane groba, meni sučelice. Govorila je odlučno, odrešito i jezgrovito. Bile su to poznate fraze, ali riječi su joj tekle kao bujica. Vidjelo se da joj to nije prvi nastup. Držanje joj je bilo neobično samosvjesno. Kad je počela govoriti, Šokci koji su svoju pokojnu susjedu dopratili reda radi, okrenuli su se i otišli. Nijemci su je slušali piljeći u nju kao skamenjeni. I ja sam u nju zurio. Nije me interesiralo ono što govori. Zanimala me ona. Bila je neobično slična nekadašnjoj našoj Savici. Istina, Lizika je bila znatno mršavija od Savice. Imala je i mnogo tvrđi pogled od Savice. Ali boja glasa, crte lica, pokreti ruku – kao da su blizankinje. I što sam dulje slušao boju njezinom glasa i promatrao njezine kretnje, sve sam se više gubio. Pitanje, koje mi se nametalo, činilo mi se besmisleno. Savica i ova hitlerovka! Nisam vjerovao ni svojim očima ni svojim ušima. Konačno, vjerovao sam da znam gdje je Savica. Ali ipak, sličnost je bila prevelika a da bih mogao

ostati posve miran. Bio sam iznenađen i zbunjen. Više zbunjen nego iznenađen. A Lizika je svoj podulji govor završila podignutom i ispruženom rukom i trokratnim uzvikom:

– Sieg heil!

Nijemci su prihvatili i složno ponovili:

– Sieg heil!

Tek kad sam počeo sa sebe svlačiti obrednu uniformu, počeo sam razmišljati: nisam li trebao i ja, kao i svi Šokci, kad je bio završen obred, okrenuti se i otići. Doduše, nije kazala ništa uvredljivo ni u vjerskom ni u nacionalnom pogledu. Hvalila je pokojnicu kao dobru članicu, uzornu Njemicu. A stajala je u stavu mirno sa cijelim svojim odredom za cijelo vrijeme dok sam ja molio. Pristojnost je, dakle, tražila da i ja mirno saslušam njezin govor. Uostalom, tih je misli brzo nestalo. Nametljivo se vraćalo pitanje prevelike sličnosti između Savice i Lizike.

Kad sam krenuo sa groblja, nakon što sam se malko zaustavio pred velikim raspelom da se pomolim za pokojne svećenike, Lizika je sa svojim odredom djevojaka već prilično odmakla. Pred njima je išla limena glazba. Čulo se kako sviraju, a djevojke jednoglasno pjevaju u taktu marša: »Denn wir fahren, denn wir fahren gegen Engeland...« Prodoran zvuk truba kao da je lipao o zidove kuća. Preda mnom su polako išli ministranti, a kraj mene kantor. Kantor mi je rekao da joj je muž »neki ništkoristi Mihl«, koji da je koješta učio al' ništa izučio. No da je imućan, pa da mu škole ni ne trebaju.

– A ona je iz Mravićeva? – upitao sam prekidajući ga.

– Da! Poznajete ju?

Opet sam ušutio. Kantor je pripovijedao o drugim stvarima, a ja sam u sebi sve nemirnije ponavljao: to je nemoguće, ali to ipak može biti samo ona. Ali otkuda i kako, na koji način? Uostalom, što se zapravo s njom dogodilo nakon našeg rastanka? I što je željela reći s onim dramatičnim zadnjim

pismima?... Al', opet, ako je to Savica, nije moguće da nije čula da sam u mjestu! Savica bi me sigurno posjetila...

– Ima li ona kakvih škola? – upitao sam kantora pri rastanku.

– A vrag bi je znao! – odvratio je kantor nemarno kao da ne želi o njoj trošiti mnogo riječi. Glupa nije. Teško da nema barem četiri razreda gimnazije. Možda i više. Ali ne znam. Čuo sam da se pripovijeda da je dvije godine bila u Beču. Ondje se i upoznala s tim svojim klipanom Mihlom, koji je baš toliko umišljen koliko i glup.

– U Beču?! – izletilo mi čuđenje.

– Tako sam čuo. Navodno je u jednom svom govoru rekla da se ponosi što je u Beču, ondje gdje je i Hitler polazio škole, i ona naučila ljubiti svoj narod.

Više mi nije trebalo.

Vrativši se u svoju sobu, trebao sam misliti na svoj posao. Pokušao sam moliti časoslov, ali umjesto Davidovih psalama ja sam vidio sad Savicu, sad Liziku, sad i jednu i drugu. Odložio sam časoslov i skoro glasno sam sebi rekao: »ma to je ona...« Ali tek tada nisam ništa shvaćao. Jer, zar je moguće takva promjena?! Razmišljao sam o naivnim učeničkim obećanjima, o »vječnom prijateljstvu«.

Nisam tražio zgodu da se sastanemo, iako sam razmišljao: ne bih li ja trebao prvi posjetiti nju, jer ja sam došao u mjesto? Možda ona to očekuje. Ali nisam se mogao na to odlučiti. Ona u crkvu nije dolazila. Očekivao sam kakav će biti slučajni susret, do kojeg je prije ili kasnije moralo doći u onom malom selu.

Sreli smo se u školi. Došla je u prvi razred njemačke pučke škole u vrijeme dok sam ondje držao vjeronauk. Zatekla me je sasvim pozadi. Ušavši, pogledala je po razredu, pa opazivši me, krenula je prema meni. I ja sam se zaputio prema njoj. Prije sam odlučio da ću se držati hladno, ali uzbuđenje me je nadvladalo. Gotovo razdragan ispružio sam prema njoj obadvije ruke na podrav i rekao:

– Savice! Tko bi mogao prorokovati da ćemo se ovdje sresti! Sanjati se zaista može svašta, ali ja ovo ni sanjao nisam. Očekivao sam te, a ti se ušančila pa ni makac.

Rekla je:

– Čula sam da ste ovdje. Pripovijedaju o Vama da ste postali divlji Rac, mrzitelj svega što je istinski njemačko. No to su Vaše osobne stvari. Došla sam jer mi se mala tuži da ste je premjestili u zadnju klupu.

Govorila je njemački, iako sam je ja dočekao hrvatskim jezikom. Osmijeh mi se na usnama sledio. Shvatio sam da preda mnom ne stoji Savica, nego Ortsgruppenführer Lisi. Prihvatio sam hladni ton, ali sam nastavio hrvatski:

– Nisam znao da je mala Vaša. Zločesta je. Ometa rad cijelom razredu. Morao sam je ukloniti u zadnju klupu.

– Mala mi je rekla da je uvijek mirna i pažljiva. Ja joj vjerujem. Navikla sam je da uvijek govori istinu.

Okrenuo sam se razredu:

– Djeco, zašto sam Efiku stavio u zadnju klupu?

Cio razred je ustao i vikao:

– Bacala je komade kruha... Kruh s pekmezom je bacila na Vaviku... Bila je zločesta... Uvijek pod satom svašta baca na druge... i na gospodina učitelja je danas bacila olovku...

– Efi, je li to istina? – upitala je svoju curicu.

– Bila sam mirna! – odgovorila je mala iz zadnje klupe piskutljivim glasićem ne ustajući i držeći ruke na leđima.

– Ja joj vjerujem! – rekla mi je odrezano Lizika.

– Želite li reći da cio razred laže?

– Nije o tome riječ. Došla sam da Vam kažem da uzmete na znanje, da nisam sebi rodila dijete zato da bude svačija metla. Ne dopuštam da je kažnjavate. I vratite je na njezino mjesto.

Okrenuo sam joj naglo demonstrativno leđa i ne obazirući se dalje na nju, nastavio sam s djecom prekinuti rad. Lizika je neko vrijeme stajala, a onda se okrenula i bez pozdrava izišla. Dugo se nisam mogao smiriti. Ono da sam »mrzitelj svega što je istinski njemačko« valjda je smišljeno rekla da bi mi stavila do znanja, da je razdaljina između nje i mene nepremostiva. Ali ono »svačija metla« – to je tako naglasila – zaista me pogodilo, jer taj je izraz mogao značiti jedino da me mrzi. Nisam bio u stanju da to shvatim. Zagonetka je bila prevelika. I ja sam ponovo razmišljao o onim njezinim posljednjim, dramatičnim pozivim u pismima. Što se to dogodilo? »nemoj me ostaviti na cjedilu!« pisala je onda. Ako sam je ostavio na cjedilu, pa me zbog toga toliko mrzi, kako sam to i na koji način učinio? Odgovora nije bilo. Uzalud su bila sva naprezanja.

Sretali smo se pri mimoilaženju na ulici. Pozdravljala me hrvatski sa »Hvaljen Isus!« Istina, vrlo tiho, ali ipak dovoljno razumljivo. Koraci su joj pri nadolascima nesigurni. Očima je lutala. Možda ju je neshvatljiva drskost, koju je pokazala u školi, ipak pekla. Razgovarali nikad više nismo.

III

Po svršetku drugog svjetskog rata biskup me poslao u župu koju je neposredno pred početak rata kaznio najstržijom kaznom: svećenik je morao napustiti župu, zvona nisu smjela zvoniti, i tako dalje. Kad su poslije rata na vlast došli komunisti, biskup se pobojao da bi komunisti mogli iskoristiti situaciju pa ljude pobuniti protiv svećenika, Crkve i vjere. Trebao sam ljude smiriti i obnoviti redoviti crkveni i vjerski život. Nije mi bilo lako. No, komunisti nisu zlorabili svoj povlašteni položaj, a i u ljudima je bilo dosta nerazumne nepopustljivosti. Uostalom, tim je imućnim zemljoradnicima agrarna reforma, koja se provodila, davala dovoljno materijala za razmišljanje.

I tako je došla zima.

Snijega je bilo mnogo. Ogrjeva malo, a obuća i odijela su se dijelili na »točkice«, što znači: veoma, veoma štedljivo. Ni soli nije bilo.

Jednog dana poslije Nove godine puhao je ledeni vjetar –sjevernjak. Fijukao je. Pred prozorima župnoga dvora grane su se savijale i bolno škripale. Krupne pahuljice snijega letjele su na sve strane. Kroz prozor sam primijetio da se župnom dvoru približava neko zgrbljeno čeljade. Pomislio sam: »Kakvo je zlo istjeralo ovu na tu mećavu?!«

U kancelariju je ušlo bijedno obučeno žensko čeljade. Na bosim joj nogama klopotale poderane bakandže privezane uz noge kudeljnim vrpcama. Suknja joj bila pohabana. A činilo se da joj je ta prljava krpa – privezana oko pojasa –jedino što joj je pokrivalo golotinju. Krpa se prilijepila uz tijelo kao uz drvo. Na ramenima je imala poderani dio žute vreće. Ruke je turila pod pazuh da ih zgrije toplinom vlastitog tijela koje se od hladnoće naježilo. Upale ispijene obraze ni ledeni vjetar nije mogao porumeniti. Kao da u njima nije ni bilo krvi. Nos, zašiljen, nekako je neugodno stršio, kao da je nakalemljen. Ispod marame, koja nije imala nikakav oblik, virila je na sve strane prosijede neuredna kosa.

Završavao sam jedan službeni podulji dopis, pa da mi ne pobjegne započeta misao, zamolio sam došljakinju da se uz peć zgrije, da ću ja brzo biti gotov. Žena se prislonila leđima uz visoku peć od glinenih pločica, a odmah se zatim okrenula i prislonivši prsa uz peć, rukama zagrlila peć. Završivši dopis ustao sam i prišao ženi.

Bilo mi je jasno s kim imam posla čim je ušla u kancelariju. U obližnjem, nekada malom njemačkom selu, bio je sabirni logor za Nijemce. U tom mjestu, u kojemu je prije rata bilo oko 1500 duša, sabrano je oko 20.000 Nijemaca logoraša. Uglavnom staraca, žena i djece. U logoru je harala pošast od koje se masovno umiralo. U cijeloj se državi jako osjećala nestašica svega, pa su to, naravno, posebno osjećali oni u logoru, kojima je sve oduzeto. Zato je svatko, koji god je mogao iz logora pobjeći, bježao. Pomislio sam da je i ova došla tražiti hrane i odijela.

– Došla sam da prijavim mrtvaca! – počela je promuklim glasom.

– Gdje je mrtvac?

– Leži pred kućom. Donijela sam da je sahranite, ako...

Došljakinja je najednom zastala. Kao da ju je neka prevelika riječ ugušila. Oborila je glavu i počela drhtati. Činilo se da će se srušiti. Prihvatio sam je i posadio na stolicu. Nemoćno se skljokala. Gubila je svijest. Trebalo je dosta vremena dok se okrijepila.

– Je li Vam bolje?

Kimnula je ne dižući glavu.

– Tko Vam je umro?

– Efika... – šapnula je jedva čujno.

Riječ je jedva protisnula kroz usne.

Gušila se.

I ja sam se skamenio. Gledao sam je. Tek sam je tada pažljivije pogledao. I ja sam izgubio riječ. Ona je mene prepoznala prije nego ja nju. Zbunio sam se. Prije svega, nisam znao kako da je oslovim. Nijedno njezino ime nije odgovaralo situaciji. Nekad tako dragoj gimnazijalki nije odgovaralo ime Lisi. A ime Savica u ovim bi okolnostima bilo ruganje. Nisam pronalazio riječ kojom bih započeo. Bila je propala. Lice potamnjelo. Izgladnjela. Promrznuta. U prnjama. Ostarjela je za četrdeset godina.

Oboje smo zanijemili.

Oboje oborenih glava.

Ustala je.

– ...pobjegla sam iz logora... s Efikom, ...da mi... u onom paklu ne umre... od gladi i tifusa i dijete... Skrivale smo se po praznim salašima... Ipak je umrla...

Nije više htjela sjesti. Odbijala je sve što sam joj nudio. Imala je samo jednu želju, da ako mogu i smijem, odmah pođem s njom i sahranim Efiku. Svoju sam kućanicu poslao da pozove grobara. Dok smo ga čekali i dok smo čekali da iskopa raku, Savica je od vremena na vrijeme prekidala šutnju i pričala:

– . . .Nisu mi dopustili da postanem časna sestra. . . Jedinica sam. . . Moram sačuvati zemlju. . . i krv. . . Prkosno sam im se zaprijetila da ću se udati za. . . Otac je pobjesnio i rekao, da je njegova zemlja švapska zemlja, i da će ostati švapska. . . da me radije želi vidjeti mrtvu nego u kući zeta Raca. . . A ja nisam bila ni. . . dovoljno odlučna. . . ni dovoljno hrabra. . . ni dovoljno dosljedna. . . Poslali su me u Beč. . . Otjerali su me onamo. . . da sve zaboravim. Smjela sam trošiti koliko sam htjela i ostati ondje koliko mi se bude dopadalo. . . Pisala sam Vam, ali. . . ono što sam željela. . . nisam Vam se usudila napisati. . . (tako je duboko udahnula, kao da želi uvući sav zrak i sve oko sebe, a zatim odmah sve to iz sebe istisnula, kao da sa zrakom želi i dušu iz sebe istisnuti). . . Beč!. . . I supjeli su. . . Ali nije ipak bilo sve kako su oni planirali. . . Kad je otac, koji je mrzio Hitlera, jer su mu hitlerovci zapalili štalu, vidio da sam postala vatrena hitlerovka, htio me je zaklati, ali. . . ja više nisam dopuštala da sa mnom mijese. Željela sam dokazati da sam sposobna važne odluke donositi sama. . . .Poludjela sam!. . .

Kuharica je donijela topao čaj.

Nije ga htjela ni pogledati. Nije ni slušala što joj govorim. Ponašala se kao da ni ne zapaža nikoga oko sebe. Govorila je kao da se samoj sebi ispovijeda.

– . . .A onda. . . onda su oca odvukli u rat Mađari. Nije se više ni javio. Dobili smo službenu obavijest da je poginuo. Ne znam ni gdje, ni kako. . . Zatim je poginuo Mihl. . . Onda su nam sve oduzeli. . . strpali su nas u logor gdje su mi mamu mrtvu zatrpali u jamu sa osamdeset drugih mrtvaca. . . Gledala sam kako ih posipavaju ugašenim vapnom i

prekrivaju tankim slojem zemlje. . . na njih je došao drugi red mrtvaca. . . Sad Efika. . .

Nisu joj tekle suze. Možda onaj kostur, koji je sam sebi šaptao, i nije imao što suziti.

– . . .i onda sam opet srela Vas. . .

Krenula je prema vratima. Ogrnuo sam se i krenuo za njom. Obukao sam obredno odijelo, uzeo raspelo, molitvenik i blagoslovljenu vodu. Padao je vrlo gusti snijeg, ali vjetar se gotovo posve stišao. Groblje je odmah uz župni dvor i crkvu – na maloj uzvisini. Kad smo izišli iz župnog dvora, Savica se počela uznemireno okretati. Tražila je mrtvaca. Bila ga je – reče – ostavila uz stepenice, pod krov. Odmah sam joj rekao, da ga je vjerojatno grobar odnio na groblje. I, zaista, Efikino je tijelo ležalo pokraj rake koju je grobar upravo dovršavao. Bila je umotana u stari prljavi pokrovac kakvim seljaci pokrivaju konje. Iz pokrovca su na jednom kraju virile žućkaste efikine bose noge.

Dok sam ja molio, Savica je stajala pokraj mene kao drveni kip. Bez glasa. Zurila je u raku kao da je duhom odsutna. Grobar je ušao u raku, dohvatio mrtvaca i spustio ga kraj svojih nogu. zatim je iskočio. uzeo motiku i pogledao u mene. Kimnuo sam glavom, i on je prekoračivši raku motkom vukao zemlju zajedno sa snijegom i zatrpavao. Savica se trzala. Bojao sam se da će se srušiti. Pred našim je očima pod zemljom izmiješanom sa snijegom nestajao konjski pokrivač u kojemu je bilo umotano mrtvo Efikino tijelo. Sahranjena je bez lijesa, bez cvijeća i bez majčinih suza.

Vraćajući se sa groblja, pokušavao sam je nagovoriti da ostane kod mene. Uvjeravao sam je da se ne treba nikoga i ničega plašiti. Govorio sam joj da su u općini dobri ljudi, objasnit ću im da mi je kolegica iz škole, i neće joj praviti neprilika. Nije htjela. Uzalud sam je molio da uđe, da bar prespava, da ću joj skupiti rublja, obuću, haljine, namirnice. Nudio sam joj novac. Na sve je vrtjela glavom da odbija. Pokušao sam joj silom utpati novac. Nije dopuštala.

– Hvala! ...Moje ćete držanje, znam, krivo protumačiti. Ali... kad sam Vas u kancelariji prepoznala, preda mnom se rastvorio pakao... zaboravila sam i na Efiku... Ne... ne... ne mogu... Uspomene su grozne... u svakoj bih se od Vas primljenoj stvari osjećala... kao u užarenim lancima... okovana... Vi ne znate sve... Ne bih podnijela... poludjela bih... Znam, svakako bih umrla, ali smrt bi mi bila lakša da Vas i opet nisam srela...

Dvaput se toliko zateturala da je morala stati. Naslonila se na stablo. Bit će da joj se pred očima maglilo, mračilo.

– ...Nešto će Vam ipak ostati za navijek nepoznato... Sad mi je to čak i utjeha... U Beču sam Vam u početku pisala dugačka pisma... Ali dobro što ih nisam imala hrabrosti poslati... A možda bi sve drukčije danas bilo da ste znali što sam željela... za čim sam čeznula... Kasnije sam Vas prežalila... Ali Vi to ne biste shvatili... Dobro je da ne znate sve... Uvijek sam bila kukavica... slabić... Ja sam samo fantazirala, a drugi su sa mnom dirigirali... I samo je moj kukavičuk iz mene napravio tvrdoglavu budalu... A budala... i ne može drukčije završiti...

Ušutjela je i nije se micala. Gledala je pred sebe u snijeg koji joj je padajući prekrio bakandže. Imao sam osjećaj da u sebi nosi nešto što je guši, davi, što bi htjelo van iz nje, ali da se ona bori da zadrži to za sebe.

– U mojim ćeš uspomenama – rekao sam vrlo potišten – uvijek ostati samo Savica. Ne mogu mijenjati prošlost, ali prouzrokovat ćeš mi strahovitu bol, ako ne ostaneš kod mene dok ti ne osiguram neki smještaj i – ako želiš – ne odeš u Njemačku. Molim te, Savice, dođi! Savice...

Izgubio sam glas.

Podigla je glavu.

Zagledala se u mene. Niz obraz joj se skotrljala jedna suza. Možda zadnja u životu. A onda se u njoj pokrenula neka snaga, rekla je: »Hvala! Uvijek sam vjerovala da bi me ti jedini razumio. Zbogom!« Naglo se okrenula i otišla.

Pobjegla je. Skoro je trčala.

Je li pobjegla od mene, ili od sebe?

Stara joj se suknja zaplitala i lijepila oko mršavih nogu. Na ramenima joj je svezana poderana žuta vreća lepršala. Mene su oči zasvrbjele i pekle. A stajao sam kao ošamućen. Stajao sam na mjestu i kad je ona već zamakla iza crkve i nestala iz vidokruga.

Naišao je grobar, pogledao me, i u prolazu je rekao:

– Teška vremena...

– Bože! – uzdahnuo sam i odvukao se u župni dvor.

Nekoliko dana kasnije – točnije rečeno: dva dana poslije Tri Kralja – došao grobar da mi javi da je opet dovezen jedan u polju nađeni mrtvac, pa da, ako želim, dođem; raka je već iskopana, a mrtvac je kraj rake. Dodao je: »Ona ženska, čiju smo djevojčicu neki dan ukopali.« Našli su je mrtvu, smrznutu na stazi. Kraj nje je bio prazan lonac – sva imovina.

Sahranjena je kraj Efike.

Dok sam bio u onom mjestu, gotovo sam svako pred veče odlazio do njezinog groba. Nešto me neodoljivo onamo vuklo. Ta bila je dio mojega života. A postoje uspomene koje ne blijede, baš zato jer ih nije lako nositi.

PROFESOR FIZIKE

Profesor fizike Miljenko Pjetlić je rijetko kad u školu došao bez cvjetića na prsima. Svoje prezime nije volio. Tumačio je da je to prezime podvaljeno njegovom pretku zato što je neki pjetlić – početnik – uvježbavao kukurijekanje upravo u vrijeme kad se taj predak rađao. Kad mu je stariji sin diplomirao, profesor Miljenko se rastao od svoje žene i oženio se svojom učenicom, maturanticom Ružicom. Za vjeru je govorio da ne razumije zašto se neki protiv nje bore kad je to zgodna igračka za djecu, pjesnike i očajnike... Smatrao je da je duhovit i kad je dokazivao da je veliki manjak kulture što nije uspjela izmisliti nikakovu zadovoljavajuću igračku i za ozbiljne ljude. Učenici su govorili da nije gnjavator. Kolegice su ga nazivale »vječnim mladićem«. Začudo, on koji je bio takav cinik, nije shvaćao da mu se rugaju. Svi su ga smatrali ateistom. Ali tko da prodre u zakamufliranost današnjeg čovjeka?

Osobno sam ga upoznao pred bolnicom. Ja sam izlazio iz bolnice, a on u nju ulazio. Zaustavio me je pitanjem, jesam li ja možda ovdje župnik, i prestavivši se odmah dodao: »Tata mi leži ovdje u bolnici. Loše je. I godine su, ali liječnik sumnja na »ono najgore«. Znam da bi mama željela da se ispovjedi, ali ne usudi se zbog mene. Roditelji su prestali ići u crkvu da ne bih ja imao neprilika, iako ja to nisam od njih nikada tražio. Tata se uvijek trudio da me nečime iznenadi za što je znao da će me posebno razveseliti. Da li biste ga mogli posjetiti i reći mu da sam Vas ja poslao? Molim Vas!«

Dogovorili smo se da ću to još isti dan učiniti. Otišao sam u crkvu, uzeo potrebno, i odmah se vratio u bolnicu. Kraj bolesnika sam zatekao bolesnikovu suprugu i njega, profesora Miljenka. Kako im on o dogovoru sa mnom nije ništa kazao, bolesnik i supruga su me gledali i iznenađeno i usplahireno. Kazao sam: »gospodin me je zamolio da dođem!« Oboje su ga pogledali s velikim čuđenjem. On se blaženo smješkao.

Starac se ispovjedio i pričestio. Sam je zahtijevao i bolesničko pomazanje. Dok smo bili nas dvoje sami, ponovio sam kako je došlo do toga da ga posjetim. Starčeve su oči bile pune suza. Loše je izgledao. I zbilja je ubrzo umro.

Mrtvog su ga prevezli u mjesto boravka i ondje sahranili. Svećenik ga nije ispratio na groblje. Na groblju je iza lijesa išla pokojnikova supruga s Miljenkom i Ružicom. Za njima je išla bivša profesorova supruga sa svoja dva sina. Obadvije su snahe bile u crnini. Ružica nije plakala. Marina je brisala suze, ali za čim je žalila?

Šestog dana poslije sahrane posjetio me je profesor Miljenko s Ružicom. Počeo je ovako:

– Došli smo da se u prvom redu zahvalimo na dobroti koju ste iskazali pokojnom ocu. Vi ste posljednji s njim razgovarali. Kad ste se udaljili, ja sam prišao njegovoj postelji. Spremali smo se da i mi odemo. S obje svoje ruke uzeo je moju ruku, poljubio je i rekao: »Ovo ti, Miljenko, neću nikada zaboraviti...!« bio je obliven suzama. I to su mu bile posljednje riječi. Klonuo je i k svijesti više nije došao. Za nekoliko minuta je pred nama izdahnuo...

– ...No, to tek uz put.

– ...Na dan sahrane, kad smo se vratili kući, bili smo oko stola: mama, moja supruga, dva strica, ujak i ja. Mala zakuska. Nikom nije bilo do jela. Sjedili smo umorni, neispavani. Uglavnom smo šutjeli. Padala je kiša. Moglo je biti oko osam. Pas, svezan u dvorištu na lancu, počeo je lajati. Kako

se nije smirivao, izišao sam. Upalio sam dvorišno svjetlo. Nikog nije bilo. Vratio sam se u sobu. Pas je opet lajao. Ali nekako neobično. Kao da plače. Zavijao je. Pokušavao se otrgnuti s lanca. Kunjali smo tako kad ujak reče: »netko obilazi oko kuće!« napeli smo sluh. Svi smo čuli korake. Opet sam izišao i upalio svjetlo. Nikog nije bilo. Ni tragova nije bilo. Ušao sam u sobu. Lajanje nam je išlo na živce. Baš smo se spremali da se raziđemo kad se otvoriše vrata. Bez kucanja. Gledali smo tko dolazi. Nitko nije ušao. Vrata su se širom rastvorila, i opet sama zatvorila. Čuli smo korake i kao šum nekoga koji se približava k nama, k stolu. Napeto smo buljili u prazno. Kad je šum koraka prestao, čuli smo teško disanje neposredno pred nama, pred stolom. Prigušili smo dah. Čuli smo kucanje po stolu. Preda mnom. Zatim smo čuli šum koraka koji su se udaljavali. Vrata su se opet širom rastvorila i sama zatvorila. I – malo zatim pas je ušutio...

– ...Zgledali smo se. Bili smo zbunjeni. Možete misliti. Drugi dan navečer ponovilo se isto. Prisutna su bila i dva susjeda, koji o doživljaju prošle večeri nisu ništa znali. Treće večeri ponovilo sve na dlaku isto. Uz mamu smo bili samo supruga i ja. Ponovilo se i preksinoć i sinoć. Što na to kažete Vi kao svećenik? Oprostite što Vam se opet obraćam. Ali znate kakve su prilike: nezgodno je da me vide da idem kod nas u župni dvor...

Pripovijedanje me nije iznenadilo. Ne bi iznenadilo nijednog iskusnijeg svećenika. Sličnih sam pripovijedanja od raznih osoba čuo već više puta. Ono što je pri tom najinteresantnije jeste, da se to najčešće događa osobama koje s vjerom imaju malo veze.

Htio sam prvo doznati njegovo mišljenje.

– Pretpostavljate li – upitao sam – da taj doživljaj uzrokuje umor i živčana napetost?

– Ta mogućnost otpada! – rekao je odlučno. Dva susjeda nisu bila umorna. Nisu im živci bili napeti. Zatim, otvaranje i zatvaranje vrata. Dva puta. Osim toga, pas je bijesno lajao

prije nego što smo mi i na šta pomišljali... Ovih sam dana mnogo razmišljao. Svi narodi pričaju o vješticama, dusima, vilama i slično. Naravno: besmislica! Ali nije li do tih priča došlo ipak nakon stvarnih doživljaja koje nisu znali objasniti? Nije bilo razumskih objašnjenja, proradila je mašta. Radoznalost ne dopušta da događaj ostane bez objašnjenja. Mi tumačimo ovako. Otac i majka su se izvanredno slagali. Jedno bez drugoga nisu mogli. Ne znači li njegovo pojavljivanje da kako se to kaže – »dolazi po mamu«? Mama je u to uvjerena. Ponavlja da ća brzo umrijeti.

Profesor Miljenko je dovoljno kazao.

Mogao sam i ja nastupiti otvoreno.

– Gospodine profesore! Iz Vaših riječi zaključujem da vjerujete u prekogrobni život. Kad u to ne bi vjerovali, bilo bi nelogično govoriti o pokojnikovom »vraćanju«, »dolaženju«. Hoće li u istinitost Vašeg pripovijedanja povjerovati i oni koji nešto slično nisu doživjeli, ne ovisi o snazi Vaših argumenata nego jedino o njihovoj dobroj volji. Ako hoće, mogu Vas proglasiti varalicom, čovjekom bolesne mašte, slabih živaca ili, u najmanju ruku, praznovjernim. Nešto se slično događa s izvještajima evanđelista. Neki jednostavno odbacuju sve kao besmisao. Drugi postavljaju pitanja do beskonačnosti, seciraju rečenice, »naučno analiziraju« misli i tekst. A sve iz želje da pripovijedanje ne prihvate. Drugi prihvaćaju izvještaje kao povijesne događaje. I ja Vama vjerujem. Vjerujem Vam i zato što niste lakovjeran. A vjerujem Vam i zato jer sam od više razboritih osoba čuo da su doživjeli nešto slično. S kojim pravom bi se sve vas proglasilo maloumnima?! No prije nego što Vam o Vašem doživljaju kažem svoje mišljenje: Jeste li spremni čuti i najneugodniju misao?

Zagledao se u mene. Htio je dokučiti na što mislim.

Ružica me promatrala skoro prestrašeno.

Ko zna na što su mislili.

– Kako to mislite? – upitao je uznemiren.

– Vaš je otac bio čovjek pravednik. Ali on je duševno mnogo patio. Šutio je i svoju je bol nosio u sebi ne dijelivši je ni s kim. Je li Vam kadgod što prigovarao?

– Nikada! Mama ponekad. On nikada.

Pogledom je želio iz mene izvući istinu.

– Vaš je otac bio s Vama osjećajno snažno povezan. Vi ste mu bili ponos života. Ali on se razočarao u svojim željama i nadama. Smrtno razočarao. I s tom je svojom mukom umro.

– Zar Vam je rekao da mi to kažete?

– Da. Tu sam Vam njegovu poruku namjeravao prenijeti kasnije, kad se smirite. Jer vjerujem da je očeva smrt teže pogodila Vas nego Vašu majku. No, otac Vam – čini se –sam stavlja do znanja jednu još važniju poruku. Što, naime, ako njegovo pojavljivanje znači da »dolazi« po Vas? Uostalom, pomolit ćemo se i, ako se onaj događaj danas još i ponovi, sutra više neće.

– Sigurni ste? – pitala je Ružica.

– Vjerujem.

Na osnovu čega?

– Na osnovu iskustva. Niste vi prvi od kojih slušam takve priče. Kažem to zato da se lakše smirite.

Učinilo mi se da Ružica ili nije ni shvatila ono što sam rekao, ili rečeno nije uzela ozbiljno. Uostalom, profesor Miljenko je – štono se kaže – pucao od zdravlja.

*

Od tog posjeta nije prošlo više od pola godine kad me ponovo posjetila Ružica. Sama. Već se na prvi pogled vidjelo da je i oslabila i zabrinuta. Njezin je muž profesor Miljenko, poslije našeg razgovora već dva puta operiran. Došla je da me pita jesam li ono, da pokojni svekar dolazi po Miljenka, rekao promišljeno ili onako bez veze, kao jedno od tisuću mogućih rješenja. Svekar se ono veče nije pojavio. I nikada poslije. Majka se skoro nevjerojatno brzo izvukla iz krize. A Miljenko je, kad je nenadano morao na prvu operaciju, a pogotovu na dugu, počeo uporno ponavljati da će se Vaša slutnja obistiniti.

Razmišljao sam kako bih se izvukao.

Rekao sam:

– Gospođo, on bi trebao srediti račune s Bogom.

– Znači... želite reći... – riječi su joj zapele.

– Želim reći samo to da ne treba riskirati. Povratka nema... Samo, vidite, nevolja je. Gospodin Miljenko je znao da će razveseliti svojega oca ako mu pošalje svećenika. Ali tko je taj tko zna što Vaš muž želi? I tko bi njega mogao na taj način obradovati?

– Ako na mene mislite, ja za to nemam hrabrosti. Mogao bi pomisliti da želim da umre. Ili, ako ne on, to bi mogla pomisliti svekrva, njegova majka.

– Mislim da bi trebalo krenuti drugim putem. Vi ste, čini se, svoju ulogu u njegovom životu završili. Njegova prva supruga, Marina, čvrsto vjeruje u Isusa Krista. Marina bi trebala Miljenku reći da se ispovjedi.

– Marina? – gledala me razrogačeno.

– Da, gospođa Marina! A nju biste na to trebali nagovoriti Vi. Jer to biste mogli uspjeti jedino Vi.

– Nemoguće! Kako ste došli na takvu pomisao? Pa ona bi me... – promatrala me s toliko zaprepaštenja kao da razmišlja jesam li uopće normalan.

– Zahvalna Vam nije što ste joj preoteli muža, ali...

– Oprostite! Ja joj nisam preotela muža. Ona mu je postala nepodnosiva. A moja se krivica sastoji jedino u tome što sam ga iskreno voljela. Pa ako je pri tome itko žrtva, onda sam žrtva ja... Možda vlastitih osjećaja...

– Dopuštam. Čovjek u životu učini koješta jednostavno zato što mu ili njegovi osjećaji ili tuđa jača volja nadvladaju

razum. Ali pustimo to. Miljenkov se život približava kraju. Vi ćete ga uskoro izgubiti. To jest, on će Vas ostaviti. Izmirite ga s njegovom bivšom ženom. Vi pri tome nemate što izgubiti. Nagovorite ga da joj dopusti da ga posjeti. Kad to postignete, pođite k njoj. Nagovorite je da mu sve oprosti, i – da mu savjetuje da se ispovjedi. Poslušat će je. Vi ga ne trebate ostaviti prije smrti. Potrebni ste mu. Ostanite uz njega dok on smrću ne ostavi Vas. Svijet će brzo doznati što ste učinili. Bit ćete ponosni na sebe.

Odlazeći bila je utučenija nego kad mi je dolazila. Ali ja sam o njoj imao dobro mišljenje. Na žalost ne upetljaju se u životne kučine samo glupi i pokvareni ljudi!

*

Profesor Miljenko Pjetlić je umro osam mjeseci poslije svog oca. Prije smrti se ispovjedio i pričestio. Umro je izmiren s prvom suprugom.

Gdje je Ružica bila za vrijeme njegove sahrane, to ne znam. Na sahrani nije bila. A načinila je još nešto. Kod ostavinske rasprave odrekla se svega u korist njegove djece. Čak i namještaja. U listu, u kojem mi se zahvalila, napisala je i ove retke: »Zaista je čovjek najveći svoj dobročinitelj kad nadvlada samoga sebe... Ja sam ga voljela. Kao učenica činila sam sve što sam znala i mogla da mu se dopadnem. Samo to sam željela. On je pošao dalje. Uplašila sam se kad sam shvatila što sam skuhala, ali nisam imala ni snage, ni hrabrosti, ni znanja da se zaustavim na nizbrdici niz koju su se moja životna kola počela kotrljati. Da okrivim njega pogotovu sada kad je mrtav – da me je zaveo, ne bi bilo pošteno. Zavela me je moja ljubav...«

OČI NA POTILJKU

Ima li čovjek i na potiljku »oči«?
Smiješno pitanje!
Možda i nije. Razmislite o slijedećem doživljaju.

*

Dva su brata – Luka i Ivan – kupili dvije trošne kućice na periferiji mjesta. Te su kućice srušili i sagradili dvije nove, jednake, i obadvije na kat. Bile su jedna uz drugu. Nisu bili rođeni u tom mjestu. Roditelji su im se doselili u vrijeme kad su oni, Luka i Ivan, tek počeli ići u školu. Obojica su se oženili u isto vrijeme. I obojica su doveli djevojke iz »starog kraja«, to jest iz mjesta iz kojeg su im se roditelji doselili.

Žene su im rijetko zalazile u crkvu, a oni samo na božićne polnoćke ako su do ponoći bili još toliko trijezni da su vlastitim nogama mogli do crkve.

Luka je poslije ženidbe bio nekoliko mjeseci u zatvoru. Na radnom je mjestu nožem izbo svog predradnika zato što mu je ovaj spočitnuo da na poslu »zabušava«. Kad mu je to predradnik rekao, Luka mu se zaprijetio. A kad mu je predradnik na to kazao: »Pazi na svoj jezik, ja nisam tvoja žena da i meni izbijaš oči«! Luka je navalio na njega nožem. Dogodilo se to za vrijeme pauze. A to, da je svojoj ženi Anki izbio lijevo oko dok ju je tukao, to je bilo istina.

Poznavao sam ih površno, pa nisam znao ni to da su Luka i Ivan među sobom toliko zavađeni da niti ne razgovaraju. Za to sam doznao kad je došlo do dvostrukog ubojstva.

Jer, kao obično, kad se dogodi kakva veća nesreća, o učesnicima se po mjestu mnogo govori, pa se dozna i koješta što većini do tada nije bilo poznato. A zavadile su ih žene. One se dvije – govorilo se – nisu trpjele još ni dok su bile djevojke. Kao jetrve, živeći jedna pored druge, često su pronalazile razlog da jedna na drugu viču. Svoju su netrpeljivost prenijele i na muževe, pa su i oni, poslije neke žestoke svađe, prekinuli sve međusobne veze.

A do dvostrukog ubojstva je došlo zbog kišnice.

Kuće su im bile na kosini brijega, jedna uz drugu, ali tako da je Ivanova bila na nešto višem položaju. Kad bi padala obilnija kiša, jedan se dio vode slijevao iz Ivanovog dvorišta preko Lukinog vrta. Luka je tražio da Ivan u svom dvorištu iskopa jarak. Ivan je to, doduše učinio, ali jarak nije redovito čistio, pa su ga zatrpale i kokoši i svinje, a i svaka kiša. I voda se za vrijeme svake, ili gotovo svake jače kiše slijevala preko Lukinog vrta i ondje pravila štetu.

Uoči tragedije pljuštala je vrlo jaka kiša cio dan i cijelu noć. Svačija su dvorišta bila puna vode. Ulicama su tekle rijeke. Kad je pred podne Lukina žena Anka pošla niže dvorišta u svoj vrt da načupa peršina za juhu, u vrtu nije našla ni peršin, ni mrkvu, ni paradajz. I cijelo je krompirište bujica odnijela. Preko cijelog njezinog vrta slijevala se bujica vode. Preko noći bujica je napravila veliku vododerinu i sa zemljom odnijela sve na što je naišla. Ono nešto malo što je ostalo, bilo je prekriveno blatom.

Onako uzrujana, sva drščući od bijesa, otišla je odmah Ivanovoj kući te najpogrdnijim riječima napala Jelku, Ivanovu ženu. Jelka joj nije ostala dužna pa su se potukle. Jelka ju je tjerala iz svoje kuće. A kad Anka nije htjela otići, Jelka je pograbila metlu od brezovog pruća pa s njom divljački udarala po Anki. Udarala je gdje ju je dohvatila. Pri tome joj je ozlijedila lijevo uho tako da je uho bilo dobrim dijelom otkinuto.

Videći svoju krv, Anka je vrišteći onako krvava krenula prema ambulanti. Putem je srela svog muža Luku koji se vraćao s posla. Ugledavši krvavu suprugu i razumjevši što se dogodilo, potrčao je svojoj kući, uzeo veliku sjekiru te ušavši u bratovo dvorište lupao je, razbijao i sjekao sve do čega je došao. Pomahnitao je. Jelka je u sav glas dozivala pomoć. Luka je navalio sjekirom i na nju. Razbio joj je glavu i isjekao ramena. Jelka se srušila i ostala nasred dvorišta mrtva ležeći u blatu. Na kiši. Kad je izlazio iz bratovog dvorišta, naišao je na Ivana koji se također vraćao s posla. Ivan još nije znao što se dogodilo. Luka kao podivljao odmah navalio na njega. Ubio ga je raskolivši mu glavu, na ulici pred kućom.

Susjedi su čuli žensku svađu, ali na takve su scene već navikli. Ali kad su vidjeli okrvavljenu Anku i Luku sa sjekirom, pozatvarali su prozore, pozavlačili su se u svoje kuće pa kroz odškrinute zastore promatrali što se događa. Luka je ubivši brata krenuo prema svojoj kući, a zatim odbacivši sjekriu na ulici uz gadnu psovku pošao da se prijavi.

Dvije su kuće opustjele. Ivanova su djeca ostala i bez oca i bez majke. Odvela ih rodbina k sebi. Luka je ostao odmah u pritvoru, a poslije suđenja i u zatvoru. Anka nije htjela ostati u kući, već je s djecom otišla svojoj majci. Luka joj iz zatvora poručivao da će je, kad se vrati iz zatvora, živu izrezati, jer da je ona svemu kriva. A ona, ne dočekavši ga iz zatvora, zatražila rastavu braka i preudala se. Djecu je ostavila kod svoje majke.

Tu sam krvavu tragediju posebno zapamtio ne zbog krvavog obračuna među braćom, i ne zbog siročadi koja su ostala, nego zbog nečeg što s tim krvavim obračunom nije imalo nikakve veze.

Naime, dvadesetak dana – ili možda i nešto manje – poslije te tragedije, u kancelariju mi je došla Ivkica Jozina. Jedna oniska, bucmasta, mlada žena koju nisam nigdje drukčiju sreo nego nasmijanu. Išla je redovito nedjeljom na svetu misu. Došla je da naruči dvije svete mise. Jednu u čast Majci

Božjoj kao zahvalu, a drugu za pokojnu Jelku i pokojnog Ivana. Molila me da mise ne oglašavam, da ih odslužim kad mi bude najprikladnije, i da nikome ne kažem da je te mise ona naručila.

Bez znatiželje nema ni dobrih učenika, ni velikih učenjaka, a ne bi bilo ni velikih izuma. I mene je taj nemirni crv prisilio da upitam Ivkicu:

– Kakve veze imaš ti s njima?

– Hvala Bogu i Majci Božjoj, nemam, ali sam mogla imati.

I ispričala mi slijedeće:

»Bila sam Lukina djevojka... Ili, točnije da kažem, on je letao za mnom pa sam i ja počela popuštati. Bio je zgodan... Moja se pokojna majka toj vezi žestoko protivila. Tata se samo rugao da će imati zeta robijaša... Luka je, možda ne znate, nožem izbo jednog čovjeka, pa je zbog toga bio na robiji. Sad je, eto, i ubojica. Bio je nagao i svađalica. Prznica. To je istina. Mama mi to neprestano vješala na nos. Znala sam to i ja, ali me nešto vuklo k njemu. Nisam ga se mogla otresti. Kad je vidio da me moji neće dati, predložio mi je da odemo u Istru. Govorio je da ondje ima ujaka i da ga ujak zove k sebi. Ondje će se zaposliti u rudniku. Plan mi se nije sviđao. Zapravo, nije mi se ništa dopadalo što je predlagao. Zbog toga me jednom i ošamario. Rekao mi da odbijam sve što on predlaže, a kad traži da ja nešto predložim, onda da samo šutim. Istinu je rekao. Ne znam uopće zašto ga nisam napuštala...U međuvremenu je umrla moja mama. I moja se udaja morala odgoditi. To je i Luka shvatio. Rekao je da će me čekati godinu dana, da prođe žalost.«

»Jedne nedjelje poslije podne – poslije mamine smrti – ocu sam kazala da idem na groblje. Istinu sam mu rekla. Ali, u stvari, ja sam se s Lukom dogovorila da ću se ondje s njime sastati. Išla sam sama. Bilo je rano popodne i ulice su bile potpuno puste. Od kuće sam odmakla možda 500-600 koraka, kad sam se obazrela. Ne znam zašto sam to učinila.

Za mnom nije bilo nikoga ni u blizini, ni u daljini. Nastavila sam pravcem, ali sam se ponovo okrenula. Iza mene nije bilo nikoga. Nikoga nije uopće bilo na ulici. Okretala sam se tako nesvjesno još nekoliko puta. Postalo mi je to neugodno. Ljutila sam se na sebe i odlučivala sam da se više neću okrenuti. Ali ja sam se ponovo i ponovo okretala. Znala sam iz vlastitog iskustva da se čovjek okrene, ako ga netko iza leđa promatra. Mene, međutim , nije mogao nitko promatrati jer nigdje nikoga nije bilo. Zbunila sam se. Kad mi se to dogodilo i opet, i poslije najčvršće odluke da se više neću okrenuti pa sve da i grom iza mene udari, uplašila sam se. Vratila sam se žurno kući. Tatu sam zatekla kako izvaljen na otomanu spava. Probudio se kad sam ušla. Upitao me zašto sam se vratila. Mislio je da sam nešto zaboravila.«

»Kad sam se s Lukom srela poslije nekoliko dana (on me je tražio), napao me da sam lažljivka i varalica. Rekla sam mu što me je uplašilo. Kazao mi da lažem, da izmišljam. Ponovo smo se dogovorili da ćemo se sastati na groblju slijedeće nedjelje poslije ručka. Slijedeće sam nedjelje opet pošla, ali mi se ono od prošle nedjelje ponovilo. Nešto me je – jače od mene – prisiljavalo da se okrećem. To me je toliko zbunilo i uplašilo, da se neko vrijeme više uopće nisam usuđivala ići na groblje. A Luku sam sve više izbjegavala. On me je sve više vrijeđao. Postao je nepodnosiv. Tako smo se i razišli. On se oženio s Ankom, a ja zatim s Jozom. Meni je dobro. Zadovoljna sam i s mužem i s djecom. A on, Luka ostao je onako nagao kakav je i uvijek bio. Ostao bi takav i da sam se ja za njega udala. Pa kad sam čula što je učinio, zgrozila sam se...«

I odlučila je da se zahvali Majci Božjoj što ju je sačuvala da se nije udala za Luku. Rekla je: »Ne znam, ali ja sam se okretala kao da imam oči na potiljku te nešto iza sebe vidim. Što Vi kažete na to?«

Rekao sam:

– Možda mi zaista imamo »oči« na potiljku. Nevidljive oči koje vide anđela čuvara koji nas prati.

Uostalom, kome se nije dogodilo da je doživio neku čudnu zgodu, koju je onaj trenutak zapazio, nad kojom se i zamislio, ali ne shvaćajući je, odbacio ju je kao beznačajnu i na nju zaboravio. Pa ko da se tog svog doživljaja sjeti kasnije i povjeruje da je onaj doživljaj bio upozorenje, predskazanje? Ako način Božjeg djelovanja nadilazi sposobnost naših shvaćanja, to nije dokaz da Bog ne djeluje. Bezbrojni nam doživljaji ostaju zagonetni, ali za mnoge kasnijim razmišljanjem otkrijemo smisao. Nesreća je za današnjeg čovjeka što se histerično plaši da ga ne bi proglasili »praznovjernim«, pa postaje na najgori način praznovjeran upravo po tome što i svoje vlastite doživljaje odbija da prihvati kao nešto stvarno, istinsko i realno. Postaje rob vlastite utvare, vlastitog straha.

AKO BOG BAŠ HOĆE...

Ne znam zašto su Stipicu Vodenjaka zvali »Barun«. Ne znam ni zašto ga svi zovu Stipica kad bi se iz njega – koliki je – moglo napraviti barem nekoliko Stipica. Ali znam da sve ima svoj razlog. Zato ja i volim ispitivati i ovakve »beznačajne« sitnice. Često se, naime, otkriju interesantne stvari. No u ovom slučaju nisam ništa doznao.

A taj Stipica Vodenjak, kojega svi vole nazivati jednostavno »Barun«, bio je imućan i vrijedan zemljoradnik. Kako se ono običava kazati: bio je u najboljim godinama. Imao je dvije kćeri: jednu udatu i jednu još djevojku, ali spremnu za udaju. Imao je i dvije kuće: jednu staru drvenu, koju je naslijedio od oca, u kojoj je i stanovao, i jednu novu zidanu, nedovršenu u koju se namjeravao preseliti slijedeće godine. No viša ga je sila prisilila da se u nedovršenu kuću useli prije vremena, u najnezgodnije vrijeme: u kasnu jesen.

Kuće su mu bile jedna uz drugu. I obadvije blizu župnog dvora. Bili smo dobri susjedi.

U ljeto te godine ja sam imao četiri jutra pokošenog sijena. Livada se nalazila na kosini brijega. Sijeno je bilo suho, spremno da ga se pokupi i odvozi, ali se nalazilo još na livadi. Čekao sam da prođe blagdan pa da ga skupim i odvezem. Barunov komad livade – oko pola jutra – nalazio se ispod moje livade. I njegovo je sijeno bilo pokošeno i suho spremno da ga se pokupi. Ali i on je čekao da prođe blagdan. Bilo je Tijelovo.

Tijelovska se procesija obavila u redu. Bilo je oblačno, ali prošlo je bez kiše. Sjedio sam za stolom i ručao kad je

ušla kuharica i rekla da je bio ministrant Mikić i rekao da ga je poslao Barun da mi kaže neka zamolim susjede – svi će doći – pa da se skupi i spremi sijeno, jer da će, ako bude pljusak, bujica odnijeti i zamuljati sve sijeno. Izišao sam. Malom sam dao kolača i zamolio ga da se gospodinu Barunu lijepo zahvali, ali da mu kaže da: »Ako dragi Bog baš želi uzeti, može on to i iz štaglja.«

Mali je otišao, a ja sam ostao na dvorištu, okretao se na sve strane i gledajući u nebo nemoćno promatrao kako se iznad mene valjaju tamne planine oblaka. Nisam mogao ustanoviti skupljaju li se, razbijaju li se, odlaze li, ili dolaze. Vratio sam se k stolu, ali teka više nisam imao. Legao sam. Ali ni san se nije javljao. Ustao sam i prišao prozoru. Počele su padati rijetke krupne kapi kiše. Ali to je brzo i prestalo. Činilo mi se da se oblaci razbijaju, kidaju i razilaze. Čak se između podrtina i sunce na mahove pojavljivalo. Gledao sam svoje livade i po njima suho sijeno. Barun je svoje sijeno pokupio i upravo odvozio. Bio je na vozu sijena. Žena i kćerka su s drvenim vilama na ramenima išle za kolima. Molio sam se da ne bude kiše.

Sunce je nestajalo pa se opet pojavljivalo. Oblaci su kao izgubljeni, zalutali, ili bez cilja, odlazili i dolazili, zaobilazili, miješali se jedan s drugim. U daljini je podmuklo grmjelo. Zapravo, čulo se samo mumljanje. Stajao sam neprestano kraj prozora, gledao sad u nebo, sad u livadu i neprekidno molio da ne bude kiše. Krupne kapi kiše ponovo su padale. A zatim je naglo počeo pljusak. Pljuštalo je. Htio sam izići iz kuće. Tražio sam kišni ogrtač i kišobran. Kuharica je izišla iz kuhinje i prestrašeno viknula: »Kud ćete na to zlo?!« zaista, kuda sam pošao? Svukao sam ogrtač, odložio kišobran i vratio se u sobu. Opet sam stao kraj prozora. Nastavio sam moliti. Iz oblaka, koji se više nisu vidjeli, lijevalo je kao da se izlilo nebesko more. Nije se vidjela ni livada. Nije se vidjela ni susjedova kuća. Ništa se nije vidjelo. Vodeni je zastor bio nemilosrdno neprobojan. Kao da je kiša htjela da se ne vidi što radi.

Čim je kiša prestala, izišao sam da vidim sjenokošu. Kuharica je pošla da vidi piliće. Još se za vrijeme pljuska ljutila na neku žutu kvočku, jer da uvijek pogubi svoje piliće. Kao da zaboravi da je majka. Mojeg sijena više nigdje nije bilo. Bujice koje su se slijevale s brijega svoj su posao temeljito obavile. Očistile su livadu kao da su je najboljim grabljama pograbljale. Zamuljano sijeno je završilo negdje u potocima i obližnjoj šumi. A to sijeno mi je trebalo biti dobar dio godišnje svećeničke plaće.

Nije mi bilo lako.

Poslije sam čuo kako Stipica Vodenjak naokolo pripovijeda o meni: »Mislio sam da je pametan čovjek. A još sam mu i poručio. To ni dragi Bog ne bi zamjerio...« A ljudi su mi tumačili koliko bih za sijeno dobio da sam ga skupio i na proljeće prodao. Objašnjavali su mi, da sijeno neće ove godine još jednom narasti. To su oni mene na svoj način tješili. Nije bilo teško otkriti i zluradost ispod riječi. Nitko pak nije propustio da me ne bi poučio, da »to ni dragi Bog ne bi zamjerio...«

Dragi Bog mi zaista ne bi zamjerio. Znao sam ja to. Ali sam znao i to, da nitko od seljaka ne bi nikad zaboravio, da je župnik i na Tijelovo radio, da je vozio sijeno »baš na samo Tijelovo«. To bi i njihovi praunuci ponavljali.

Svima sam odgovarao: »Bog dao, Bog uzeo!«

Ali, što jeste, jeste miran u srcu nisam bio.

No vrijeme se nije zaustavilo zbog mog uništenog sijena. Utorak je i dalje dolazio iza ponedjeljka, a srijeda poslije utorka. Tako je došla i nedjelja iza blagdana Svi svetih. To jutro, poslije rane svete mise, Barun je sa svojom ženom i neudatom kćerkom, na kolima s konjskom zapregom, otišao u posjete svojoj udatoj kćeri. Rodila je, pa su pošli da vide unuka.

Za vrijeme poldanjice crkva je bila puna. Još dok sam – u ono vrijeme leđima okrenut prema ljudima – pjevao pred-

slovlje, čuo sam neko komešanje i mrmljanje. Pomislio sam da je nekome pozlilo. Čuo sam zatim žamor i gužvu pri odlaženju. Povjerovao sam da iznose onu kojoj je pozlilo. Šapat je postajao sve glasniji. Do ušiju mi je doprla riječ »požar«. Kad sam misu završio i izišao iz crkve, vidio sam da je stara drvena kuća Stipice Vodenjaka sva u plamenu. Mnoštvo je muškaraca oko kuće stajalo nemoćno da išta poduzme, iako je potok bio blizu.

Pod krovom stare drvene kuće bila je i štala. U štali su bile tri krave i dva vola. Nad štalom je bilo nekoliko vozova sijena. Pod istim je krovom bila i prostorija u kojoj je bio mali mlin. I nad tom je prostorijom bilo natrpano mnogo sijena. Drvena stara kuća izgorjela je do temelja. Krave i volovi, mlin i sijeno – sve je izgorjelo. Kad su se vratili kući, bio je mrak. Svojim očima nisu vjerovali. Pred njima nije bilo ni kuće, ni štaglja.

Prenoćili su kod susjeda. Sutradan su se uselili u novu nedovršenu kuću na kojoj još nije bilo ni prozora. Ljudi su im posudili: netko jastuk, netko jorgan, netko brašno. Ja sam im slao svaki dan dvije litre mlijeka.

Nije se doznalo kako je došlo do požara. A, jer se siguran uzrok nije znao, kao obično u sličnim okolnostima, priprovijedalo se svašta. Najvjerojatnija mogućnost bila je, da nečiji opušak u mlinu nije bio dobro ugašen, ili da je iz dotrajalog dimnjaka, koji je bio sav raspucan, potekla varnica. Žena je, spremajući se u posjete kćeri koja je rodila, od ranog jutra toga dana mijesila i pekla. Neki su, međutim, šaputali da je kuću zapalio Luka Vodenjak, Barunov prvi susjed. Imali su ista prezimena. Valjda su im nekada stari bili i rod. Luka i Stipica bili su posvađani. Navodno je Stipičina žena ubila jedno Lukino pile. Lukini se pilići provlačili kroz plot u Stipičin vrt i ondje sve raščeprkali. Unatoč brojnim upozorenjima Lukina žena nije ništa poduzela. I tako je došlo do velike svađe između Luke i Stipice, odnosno njihovih žena. I Luka da se, na taj način osvetio. Neki su čak vjerovali da je požar

podmetnuo Stipičin zet koji je, kako su to svi dobro znali, želio uzeti Stipičinu mlađu kćer, ali Stipica nije dopustio, nego mu je utrpao stariju. Pa se to sad zet osvetio. Tih je kojekakovih priča bilo toliko, da je zbog njih bilo i svađa, pa i tuče. Čak sam i ja u crkvi reagirao pozivajući ljude da budu svjesni odgovornosti onoga što šire. Jer pripovijedanje »možda je...« može dovesti i do krvi.

Iza te mise Barun me dočekao da mi se zahvali. I njemu su priče dozlogrdile. I on vjeruje da je krivac dimnjak. Bio je prenizak, a nije ga popravljao misleći da će uskoro ionako preseliti u novu kuću, a staru srušiti. U tom mi je razgovoru, pred velikom grupom muškaraca, rekao:

– Ja sam, kobajagi, spasio ono pola jutra sijena. A, eto, nestalo ga iz štaglja. A s tim sijenom i ostalo. Sve... Dobro ste Vi meni poručili: ako Bog baš hoće, može on uzeti i iz štaglja.

– Ne valja svako zlo pripisivati Bogu! Prekinuo sam ga.

– Dobro. Ne želim dragog Boga vrijeđati. Ali činjenica je da bih manje izgubio da je propalo samo ono pola jutra sijena. Više puta sam slušao pokojnog oca kako je on prošao. Kupio u šumi neka drva koja je trebalo odvoziti. Šumar zahtijevao do kojeg se roka mora odvesti. Otac skupio molbu za ponedjeljak. Kad, u subotu navečer umre stric. Sahrana će biti u ponedjeljak. A ponedjeljak je bio posljednji dan do kada su drva morali odvesti. Što će sad? Nit' ostavit drva, nit' ostavit mrtvog brata. I dao se otac nagovoriti da pođu u nedjelju poslije podne. Kao vele, mora se, sila je, nije grijeh. I što se dogodilo? Dok su izvlačili jednu kladu, deblo bukvino, susjedov se konj niz strminu okliznuo, a teška klada udari konja u noge i slomi obadvije zadnje noge konju. Susjed pošao ocu u molbu kao susjed. Ali sad je tražio od oca da mu plati konja. I otac je znao mnogo puta kazati: jeftinije bih prošao da sam platio i kaznu za drva, i odrekao se drva

nego što sam u nedjelju poslije podne išao odvoziti drva. A tako, eto, sad i ja. Tako je to kad čovjek uvijek špekulira i pravi se mudar tvrdeći da u ovom konkretnom slučaju stvar tobože »ipak stoji drukčije«. A stvar uvijek stoji kako stoji, samo mi filozofiramo.

RUGANJE JE PRESTALO

Veterinara Miroslava Šnajdera u mjestu su svi zvali »gospodin Fric«. Nije bio lijep čovjek, ali je bio vrlo društven i omiljen. Zašto je postao baš veterinar, objašnjavao je ovako: »Rodio sam se baš na sam »fašnik«. I, dakako, rodio sam se ružan kao đavao. Nijedna me djevojka nije htjela. Zato sam zavolio krmače i krave.« Znao je nevjerojatno mnogo anegdota i viceva. Rijetko se kad smijao, ali ozbiljno nije govorio gotovo nikada. Sve je izvrtao u šalu, pa je teško bilo od njega doznati i kojoj političkoj stranci pripada, i koje je narodnosti, i koje je vjere. Oženio se dosta kasno. Oženio se lijepom kćerkom mjesnog mesara, s Mirom. Mira je bila mnogo mlađa od njega. »Zato se i mogla prevariti i udati za mene« – objašnjavao je. Vjenčali su se u katoličkoj crkvi pa je, tek nakon mučnog traganja gdje je kršten, doznao da je protestant.

Gospođa Mira je išla redovito u crkvu i nedjeljom i prvim petkom, i kao djevojčica pa je s tim nastavila i nakon vjenčanja. Prvim se petkom uvijek i pričešćivala. On, gospodin Fric, nije ozbiljno shvaćao – kako je govorio – ni vjeru svojih roditelja, pa ni vjeru svoje žene. Ni do nemrsa nije držao, ali u svojoj kući – jer je znao da bi to njegovoj ženi smetalo – petkom meso nije jeo. Ipak, nedjeljom je intervenirao jedino u zaista hitnim slučajevima. Opravdavao je to na svoj način: »Da gospodin Bog nije odredio i ništa drugo osim to, da se jednom u tjednu ne smije raditi, zaslužio je da mu se u svakom mjestu podigne spomenik.«

Imali su samo jedno dijete, kćer Mirelu. On joj je tepao: »moja Marelica«. Studirala je medicinu. I, u vrijeme kad se događalo ovo što želim ispripovijedati, bila je pred diplomom. I bila je zaručena. Već je i dan vjenčanja bio ugovoren.

Na tu je svoju kćer bio silno ponosan. »Da me gospodin Bog voli – govorio je – pokazao je na dva jasna načina. Prvo, što se moja žena za mene udala. A zatim, što moja Marelica nema ni sjene od mojega izgleda«. Doduše, Mirela, nije bila ni približno lijepa kao njezina majka, gospođa Mira, ali bila je neusporedivo ljepša od svog oca. Pripremao joj je svatove »od kojih će svijetu dah zastati«.

Za kćer je sagradio novu kuću. Angažirao je stručnjake da izrade nacrte za kompletan namještaj za cijelu kuću. A za vjenčani poklon kupio joj posebno skup nakit od zlata s dijamantima i biserima. Uz to je spremio veliku sumu novaca kao miraz, koji će joj uručiti za vrijeme večere na dan vjenčanja. O svemu se tome po mjestu mnogo pripovijedalo. Znalo se za sve pojedinosti jer je on o svemu pripovijedao svakome. Mnogi su susjedi odlazili da vide taj namještaj i taj nakit.

A onda – kad je za vjenčanje bilo sve spremno – jedne ga noći probudio sumnjivi tresak u susjednoj sobi. Ustao je iz kreveta da vidi što se dogodilo. Pomislo je da se mačka zavukla u sobu i nešto razbila. Ali vrata se nisu dala otvoriti. Ustala je i žena. Kad je upotrijebio svu snagu, vrata su se otvorila, ali je iz one sobe iz tame odjeknuo pucanj. Gospođa Mira je kriknula i pala. Zatim su ispaljena još dva revolverska metka.

U onoj se sobi nalazio sav nakit i sav novac. Provalnici su odnijeli i jedno i drugo. I ono što je bilo namijenjeno Mireli, ali i sve ostalo. Temeljito su sve očistili. Bilo je očito da su dobro znali i što sve postoji i gdje se što nalazi. Uostalom, to za mnoge nije bila tajna. Gospodin se Fric, uvjeren da nema protivnika, i previše neozbiljno ponašao.

Istraga nije otkrila ništa. To jest, otkrili su i kako su ušli i kako su otišli, ali tko su počinitelji, to nisu znali.

Sve se odigralo u nekoliko minuta. U mraku. Bez riječi. A njih dvoje i iznenađeni, i zbunjeni, i prestrašeni, nisu ni vidjeli nikoga, pa nisu mogli dati ni najsitnijih podataka od kojih bi istraga mogla početi. A i na koga da sumnjaju kad je gotovo cijelo selo znalo i kakve sve dragocjenosti postoje i gdje se nalaze?

Udarac je bio težak jer je bio višestruk. Odnesen je sav novac. Odneseno je sve što je trebalo biti vjenčani dar. A gospođa Mira je bila teško ranjena. Gospodin Fric je one noći posijedio kao ovca. Bio je utučen, i govorio je: »Od svega što sam imao, ostala mi je jedino moja ružnoća.« Nekoliko dana poslije pljačke posjetio me je u župnom dvoru. Poslala ga je žena da naruči svetu misu u čast svetom Antunu, da bi se uhvatili provalnici i našao novac sa dragocjenostima.

Gospođa Mira je i prije vrlo često naručivala svete mise: »za obraćanje muža«, »za blagoslov u muževljevom poslu«, za kćer »da ostane dobra«. Muž je za to znao. Nije se tome protivio, iako se tim »besmislicama« izrugivao. Pred prijateljima je govorio: »Ako to nju veseli, zašto bih se tome protivio? Ja se volim kartati, ona se tome ruga, ali mi tu zabavu ne brani. Ona se voli Bogu moliti. Tome se ja opet njoj smijem. I tako nam dani prolaze uvijek u veselim diskusijama«. On u crkvu – osim u iznimnim slučajevima – nije zalazio. Dopratio bi je do crkve i odlazio u svoje društvo. Tek, ako je prvim petkom bilo vrlo loše vrijeme, a ona prve petke nikad nije htjela propustiti, znao je i on ući u crkvu i ostajući sasvim pozadi dočekati da se pobožnost završi pa da je odvede kući.

Bio je to vrlo sretan brak. »Zato mi je – tumačio mi je – nemoguće znati što me više pogodilo: da li ono što je odneseno, ili to što mi je žena ranjena«. Pokušao sam ga tješiti. »Priznajem – jedao se – ja nikad nisam pravo shvaćao one

koji se tuže da ovo ili ono. Nikad u životu nisam imao nikakvih neprilika. Čak mene glava nije nikad zaboljela«.

Gospođa Mira je ležala u bolnici. Metak je prodro u grudni koš. Kod operacije se ustanovilo da, na sreću, nije povrijeđen ni jedan vitalan organ. Metak je izvađen. Ali, naravno, morala je mirovati. Gospodin Fric ju je posjećivao svaki dan dva puta: do podne i pred veče. Govorio je: »Ona više liječi mene nego ja nju«. Kad ju je opet jednom posjetio, pripovijedala mu je, kao i obično, o svakojakim beznačajnim sitnicama – vjerojatno da ga raspoloži – pa mu je tako ispripovijedala i što je prošle noći sanjala. Sanjala je da se sve ukradeno nalazi u bunaru. I to, u nekoj limenoj kutiji, koja da je svezana konopcem.

Bunar se nalazio uz samu ogradu do ulice, tako da se voda mogla izvlačiti i iz dvorišta, kako su oni radili, i sa ulice, kako su susjedi radili. Dakako da tome snu nisu pridavali nikakve važnosti. Ali, kad mu je sutradan smiješeći se rekla da je opet sanjala točno isto, pa treće noći opet isto, pa i četvrte noći opet isto – sve noći jednu za drugom – oboje su se zamislili. Zapravo, taj ih san nije ostavljao na miru, iako su se nekako sebe sami skoro stidjeli što ga ipak uzimaju ozbiljno. »A što ako je to istina?« upitala je žena. Nakon kraće šutnje rekao joj je: »Nemoj o tome govoriti nikome ništa!«

Ni on nije rekao nikom ništa. Ali je pozvao radnike da očiste bunar. Nikoga to nije iznenadilo. Bunari se moraju – pogotovu ako su otvoreni – od vremena na vrijeme očistiti. Svi to rade.

Za sve vrijeme dok su radnici radili, gospodin Fric se nije udaljavao od bunara. Napeto je iščekivao svaku kantu koja se dizala iz dubine i istresala pokraj bunara. I nije trebao dugo čekati. S jednim zahvatom, s blatom i pijeskom, iz kante je ispala i limena kutija. Gospodin Fric je skočio kao jastreb kad se ustremi na pile. Kutija je bila svezana konopcem. Kao izbezumljen poletio je u kuću. Sav je drhtao. Ruke su mu se toliko tresle da nije bio sposoban da konac odveže. Izrezao ga je. U kutiji je bio sav novac. Od nakita nije manjkalo ništa. Nedostajao je samo mali ženski ručni zlatni sat, koji je već davno kupio ženi. Nakon provale ustanovili su da toga sata nema. Ali gospođa Mira se nije mogla sjetiti kad ga je zadnji puta vidjela.

Gospodin Fric nije čekao da se čišćenje bunara dovrši. Odjurio je ženi u bolnicu. A žena ga je poslala odmah k meni da naruči svetu misu zahvalnicu. Još uvijek silno uzbuđen rekao mi je: »E sad više ne mislim ništa. I ne znam što bih trebao misliti. Jedno ipak znam. Ženi sam to odmah i obećao: njezinim se molitvama neću nikada više rugati. . .«

– Znate što me najviše impresioniralo? – pitao me i tumačio mi tako kao da i mene u to treba uvjeriti. Zašto to nisam sanjao ja? Ta i ja sam razmišljao o provalnicima! Kako to da nije sanjala moja Mirela? I nju je ta krađa bila pogodila! Kako to da je to sanjala baš ona, moja žena, koja se među nama jedina molila da se ukradeno pronađe?!

SLIKA SVETOGA JOSIPA

Nakon smrti muža, bivšeg radnika na željeznici, stara gospođa Lena je primala malu mirovinu. Mirovina joj je bila jedini prihod, a bila je premalena da bi bila dovoljna. Zato je sobe u kući izdala stanarima, a za sebe zadržala samo malu dvorišnu prostoriju. I ta joj je prostorijica služila i kao kuhinja, i kao spavaonica, i kao soba za dnevni boravak. Sobica je bila zaista malena, ali njoj je bila dovoljna. S mirovinom i s onim što je dobijala od stanarine – živeći skromno – živjela je zadovoljno u miru.

Starica je redovito išla u crkvu. A kad je počela pobolijevati, nekoliko sam je puta pričestio u stanu. Tom sam prilikom ondje jednom ili dvaput sreo njezinu udatu kćer, njezino jedino dijete, gospođu Tonku, koja je živjela u susjednom mjestu.

Kad je stara gospođa Lena umrla, ja sam je i sahranio. Nekoliko dana poslije sahrane posjetila me njezina kćer, gospođa Tonka. Došla je autom. Donijela mi veliku lijepu sliku svetoga Josipa, i rekla:

– Moja pokojna mama je ovu sliku neobično voljela. Tako je lijepa! Vi ste moju mamu sahranili. Spremili ste je za smrt. Tako je smireno umrla! Pa sam odlučila da tu sliku poklonim Vama. Danas takve stvari nitko ne zna cijeniti. Vi ćete znati. Bit će mi drago što je baš kod Vas.

Slika je bila velika. Imala je skupocjeni široki okvir. I sama slika je bila izuzetno lijepa. Ne znam tko joj je autor. Nigdje drugdje nisam vidio ni taj motiv. Sveti Josip stoji. Djevica Marija sjedi. A mali se Isus naslonio na majčino koljeno, ali tako kao da nju pita a ujedno očekuje i zagovor svetoga Josipa: »Mamice, smijem li se još malo igrati?« Slika mi se veoma dopala čim sam je prvi puta ugledao.

Tu je sliku gospođa Tonka htjela meni pokloniti. I to – kako je objasnila – da me nagradi što sam njezinu majku u bolesti posjećivao i pričešćivao. Pokušao sam joj objasniti da se za ispovijed i pričest ne prima niti plaća, niti poklon ni u kakvom obliku. To su stvari koje se ne mogu ni kupiti ni prodati. Rekla je, neka je, kad je tako, uzmem i stavim u crkvu. Međutim, slika za crkvu nije. Lijepa je, vrlo je lijepi ukras za sobu, ali za crkvu nije. Uostalom – pomislio sam – kud bismo došli kad bi se u crkvu povješale sve slike koje ljudi uklanjaju iz svojih stanova? Pokojnoj starici je ta slika bila posebno draga. Ta je slika bila jedini ukrasni predmet koji je iz svog velikog stana ponijela u malu dvorišnu sobu. Bila je velika štovateljica svetoga Josipa. Zato mi je bilo i čudno što se kćer želi riješiti tako lijepe stvari, koja je, osim toga, njezinoj pokojnoj majci bila toliko draga.

Gospođa Tonka mi je to protumačila:

– Znate, sobicu ćemo urediti za Macu. Obećali su joj namještenje u gradu. Dok je sama, sobica će joj biti dovoljna. A kad joj bude potrebno više prostora, valjda će se dotle riješiti i pitanje stanara. Sad ih ne možemo izbaciti.

Maca je bila jedinica gospođe Tonke. Djevojka. Upoznao sam je još dok je bila curica. Kad bi došla preko ljeta na nekoliko dana baki u goste, baka ju je sa sobom dovodila u crkvu.

Pokušao sam gospođi Tonki objasniti da bi Maci možda ta slika baš dobro došla. Bit će sama u gradu. Daleko od svojih. Slika bi je mogla podsjećati na Božje zapovijedi. A možda bi je podsjećala i na potrebu da se moli svetom Josipu, da je i on čuva. Omladini su potrebni moćni zaštitnici.

Gospođa Tonka je tek tada otkrila zašto želi sliku pokloniti meni ili crkvi. Rekla je oštro:

– Ah, znadete kakva je današnja omladina. Njima su važni glumci, pjevači i nogometaši. Sveci njima ne trebaju. A bilo bi i nezgodno da prijatelji i prijateljice vide u njezinoj sobi veliku svetu sliku. Znate kako je to danas. Rugaju se onima koji se mole i idu u crkvu. A i što bi današnjoj omladini mogao pomoći sveti Josip?!

Daljnja bi diskusija bila besmislena. Kratkim rečenicama, naglašenom ozbiljnošću, rekao sam joj da ja sliku ne primam niti za sebe, niti za crkvu, niti da je drugom poklonim. A ona, ako slika ne treba njezinoj Maci neka sliku odnese svojoj kući. Neka je stavi na časno i vidno mjesto da je sjeća na pobožnost pokojne majke.

Otišla je uvrijeđena. Odnijela je sa sobom sliku. Odnosila ju je kao da odnosi neku svoju nezgodnu sramotu koje se ne može osloboditi. Kasnije sam od stanara one kuće čuo da me je grdila, jer da nisam nikakav svećenik kad, eto, svete slike ne primam ni u svoj stan ni u crkvu.

*

Maca se smjestila u bakinu sobicu. Ne znam ni kako ju je uredila, ni što je sve povješala kao ukras na zidove. Ali obećano namještenje nije dobila, pa je onako besposlena u gradu vrijeme trošila na koješta i svašta. Na nedjeljnju je svetu misu vrlo rijetko dolazila. No, nekoliko sam je puta vidio kako prije popodnevne pobožnosti kleči s kojom prijateljicom pred oltarom svetoga Josipa. Nešto je, dakle, od bakine pobožnosti ipak ostalo.

Dvije godine kasnije, sredinom siječnja, kad sam blagosljivljajući kuće došao u onu ulicu, po običaju, bio sam pozvan od stanara da im blagoslovim stanove, u dvorištu me zaustavila gospođa Tonka, moleći me da blagoslovim i Macinu sobicu. Veoma sam se iznenadio kad sam ušao u vrlo ukusno uređenu sobicu. Od bakinih stvari nije bilo ništa. Namještaj je bio nov i moderan. Ali iznad Macinog kreveta je visjela lijepa bakina slika svetog Josipa. Nisam rekao ništa, ali sam pomislio da ju je gospođa Tonka stavila zbog mene prije nego što me je pozvala, pa da će je odande i ukloniti kad ja iziđem. Ali nije bilo tako.

Kad je ono gospođa Tonka sa slikom srdito otišla od mene, sliku je odnijela svojoj kući. Pokušavala ju je pokloniti još nekim osobama, ali je na svoju nesreću uvijek svakome ispripovijedala kako je sliku prvo meni nudila, pa je ja nisam htio primiti. A ljudi, čuvši to, ne znajući ni sami zašto, odbijali su da sliku prime. Smjestila ju je u »špajzu« iza kredenca. Slika bi vjerojatno ondje dugo stajala da Maca nije postala obiteljski problem.

Maca se, dok je još bila kod kuće na selu, prečesto sastajala s mladićem koji se njezinim roditeljima nije dopadao. Bio je sin imućnog zemljoradnika. Ljepuškast. Nije išao u nikakove škole; nije izučio nikakav zanat. Ni ocu u obrađivanju zemlje nije bio od koristi. Bio je seoski kicoš, a uz to je počeo pokazivati i sklonost prema alkoholu. No, Macini roditelji tu njezinu vezu nisu uzimali previše ozbiljno. Smatrali su svoje dijete dovoljno razboritim. Samo su je upozoravali da će time što se s njim prečesto pojavljuje, odbiti druge prikladnije i ozbiljnije kandidate. Kad je pak Maca prešla u grad, povjerovali su da je ta veza sa seoskim besposlenim kicošom sama od sebe prestala. Zato su se zaprepastili kad su od stanara doznali, da onaj mladić ne samo što Maci često dolazi nego kod nje ostaje i po nekoliko dana. Zaprepastili su se i Maci oštro naredili da s njim prekine odmah sve veze. A da bi joj taj prekid olakšali, poslali su je na mjesec dana na oporavak u Kranjsku Goru. Bila je i inače slabunjava, pa je liječnik savjetovao promjenu zraka.

A Maca je – dakako, bez znanja svojih roditelja – sa sobom u Sloveniju povela i onog mladića. Kad je otac to doznao, vičući da će je ko mačku zagušiti htio je otputovati prvim vlakom u Sloveniju. Zar ona, balavica, njega da vuče za nos! Gospođa Tonka ga je jedva odgovorila od puta. Poslali su joj brzojav da se smjesta vrati natrag, i to kući, na selo.

I otac i majka su se u strahu pitali, hoće li ih Maca htjeti poslušati. Nisu mogli predvidjeti što bi ona sve mogla učiniti. I u tom se strahu gospođa Tonka sjetila da se njezina pokojna majka, stara gospođa Lena, u svim teškim trenucima obraćala za pomoć svetom Josipu. Sjetila se i slike svetoga Josipa koja se još uvijek nalazila u smočnici iza kredenca. Izvukla je prašnu sliku, očistila je i već istoga dana popodne odnijela i objesila iznad Macinog kreveta, u onoj sobici gdje je visjela i za života pokojne majke. Molila je: »Još je jedino ti, sveti Josipe, možešp spasiti!«

Maca se prvo kolebala što da učini. Mladić ju je u početku nagovarao da odu u Njemačku. Stričev sin je ondje na radu. Nije htjela. Zatim ju je nagovarao da se ne vrati svojima, nego da zajedno s njim ode direktno njegovoj kući i ondje ostane. Nije htjela. Ponavljala je da su joj naredili da se vrati kući, i da će ići kući. Nek bude što bude, a kasnije će, kad se roditelji smire, vidjeti što će učiniti. Mladić je bio ljut. Ipak je s njom i on krenuo natrag.

Putovali su brzim vlakom. Cijelim su se putem svađali. Vlak je bio pun. Oni su imali mjesta za sjedenje, ali smetali su im ostali putnici. Mladić je tražio da iziđu iz kupea. Izišla je. Ondje su se nastavili svađati. Naslonjena leđima na izlazna vrata vagona odrešito je ponavljala: »Neću više! Dosta mi je svega. Pokušat ću kod kuće raščistiti situaciju, pa da se vjenčamo. Ako mi ne dopuste, raziđimo se. Čemu dalje ovako ciganski?« Njega je to razbjesnilo. Ošamario ju je neočekivano jednom i htio drugi put, ona se naglo trgla da se zaštiti od ponovnog udarca i leđima je pritsla kvaku na vratima. Vrata su se rastvorila i ona je ispala iz brzog vlaka.

Dok se mladić snašao, dok je vlak zaustavljen, već su daleko odmakli. Našli su je živu. Čak – nevjerojatno – osim što se izudarala, nije zadobila nijednu ozbiljniju ozljedu. Bio je to i za njega, ali posebno za nju jaki šok. Cijelim daljnjim putem do kuće nije više s njim progovorila ni jednu jedinu riječ. Suputnici su tvrdili i kondukteru i milicionaru da ju je

mladić vjerojatno gurnuo iz vagona, jer da su se cijelim putem zbog nečeg svađali. No, Maca je to odlučno nijekala, tvrdeći da je ispala iz vlaka.

No to je ipak bio uzrok da je s njim potpuno prekinula.

Međutim, nešto se interesantno dogodilo. Upravo u ono vrijeme kad je Maca ispala iz vlaka, upravo točno u to vrijeme njezina je majka, gospođa Tonka, vješala sliku svetoga Josipa iznad Macinog kreveta. U razgovoru mi se čak i zaklinjala da je to bilo baš točno u to vrijeme.

Od onda je prošlo preko 25 godina. I gospođa Tonka je već mrtva. Umrla je, kako sam čuo, poslije skrušene ispovijedi. Maca je živa. Udala se i dobro živi u braku. Nije se udala za onog mladića. Danas je već i ona baka iako nije stara. Ima jednog sina koji je oženjen. I jednu još neudatu kćer. Sa sinom je zadovoljna. Sa sinovim sinčićem, svojim unukom, redovito dolazi u crkvu. Često je poslije svete mise viđam kako kleči pred oltarom svetoga Josipa, a kraj nje unučić – baš kao što je nekad ona, dok je bila tako mala, pokušavala klečati pored bake Lenke.

Ali kćer joj zadaje probleme. U crkvu ne zalazi, a previše se slobodno i oblači i ponaša. I gospođa Maca, sjećajući se svoje mladosti, misleći na svoju kćer, znade uzdahnuti:

– A zašto je to tako da nitko od mladih neće da se pouči iskustvom starijih. . .?!

BADNJA VEČERA

Tko je dužan i na Božić je tužan. A biti na Božić tužan – veću nesreću nije moguće nikome poželjeti. A, eto, Josipu Šumanu upravo vrijeme badnje večere već nekoliko godina zagorči i jelo i veselje.

Za tu sam stvar doznao pred prvi Božić koji sam trebao kao svećenik u toj župi proslaviti. Još je bio premalen krug ljudi koje sam bolje poznavao. Pa kad mi se čovjek od oko pedeset godina predstvio kao Josip Šuman, zemljoradnik, to mi ime nije mnogo kazalo. A on je bio došao da me zamoli, da mu dođem blagosloviti kuću. Kuće se svake godine blagosljivljaju poslije Božića. Čovjek je, međutim, želio da njegovu kuću svakako blagoslovim prije Božića.

– Sagradili ste novu kuću pa se želite useliti?

– Ne! Stanujem u njoj od rođenja. Dajem je blagosloviti svake godine. Ali...

Čekao sam objašnjenje.

A čovjek, očito, nije znao kako bi počeo.

– U mojoj je kući zlo – rekao je. Hvala Bogu svi smo zdravi. Ništa nam ne manjka. Dobro se slažemo. Ali jedno veliko zlo. I baš na Badnjak. Svaki put na Badnjak i samo na Badnjak. Uvijek točno kad posjedamo za večeru. Govorio sam to i pokojnom gospodinu župniku. Razgovarao sam i s bivšim velečasnim gospodinom kapelanom...

– A što se to godađa na Badnjak?

– Što se godađa? Događa se to da nam pokvari cio Božić... Kad mi sjednemo na Badnjak za večeru – ima sad tome ovo će biti četvrti Badnjak – u štali bude kao kakva revolucija i zemljotres. Konji njište, skaču, tuku se. Čovjek ima osjećaj da će se kuća srušiti. Poskačemo odmah i žena, i ja, i djeca, i, sad već pokojni otac, koji je umro prije dvije godine. Mislimo: konji se sapeli, grizu se. Potrčimo svi u štalu. Kad mi onamo, konji stoje mirno, jedu, dišu. Sve je u redu, mirno. Ali tad, dok smo mi u štali, takva halabuka nastaje u sobi. Razbijaju se tanjuri, prozori, lome se ormari, ruši se kuća. Kad mi trkom natrag u sobu, u sobi na stolu stoji sve mirno kako smo i ostavili. Al' onda opet ponovo u štali. I tako to traje oko desetak minuta. Možda i dulje. Pa sam došao da Vas zamolim i pitam za savjet. Što je to, i može li se tu što pomoći?

Čovjek mi nije bio poznat. Nije ni čudo. U mjestu sam tek nekoliko mjeseci. Ali za nekoliko mjeseci se ipak upoznaju barem fizionomije onih koji redovito dolaze u crkvu. A čovjekovo mi se lice činilo potpuno nepoznato.

– Imate li djece? – upitao sam hladno.

– Imam dvoje.

– Jesu oženjeni?

– Nisu još. Idu u školu. Znate, dosta sam se kasno oženio. Što da Vam tumačim. Onu koju sam htio ja, nisu htjeli roditelji. Govorili su: jedinica je, raskopat će nam kuću, odvući će te svojima. A one koje su oni htjeli, nisam imao volju ja. Na koncu je ipak bilo na moju volju. Ali godine nisu stajale.

– Idu li djeca na vjeronauk? – pitao sam iako se nisam mogao sjetiti nijednog djeteta s prezimenom »Šuman«.

Čojek je počeo grditi političku vlast i »one u školi«. Tumačio mi je kako djeca koja idu u crkvu slabo prolaze u školi. Progone ih. Dobijaju slabe ocjene. A i druga djeca im se rugaju. »Znate, svijet je danas proklet«, rekao je.

– Znači, ne idu ni u crkvu ni na vjeronauk?

Josip Šuman mi je počeo tumačiti kako je to nekad lijepo bilo kad je svećenik odlazio u školu, pa su učitelji i profesori svake nedjelje vodili djecu u crkvu. A danas...

Prekinuo sam ga:

– I što sad Vi želite od mene?

– Pa, eto, to Vi najbolje znadete. Došao sam da pitam, može li svećenik tu štogod pomoći, ili da pomoć tražim na drugoj strani.

A jeste li zvali miliciju? Milicija ima oružje.

– Miliciju?! – čudio se čovjek. Tu oružje ništa ne pomaže. Nisam zvao miliciju. Što bi milicija kod toga?

Bio sam nabrušen već u susretu sa strankom koje su bile prije njega u kancelariji, pa se nisam uspijevao kontrolirati. Nastavio sam:

– Možda bi bilo dobro da se posavjetujete s prosvjetnim radnicima. Oni su napredni ljudi. Mi smo svećenici natražnjaci, zaostali ljudi; ljudi srednjeg vijeka. Što bih vam u tome mogao pomoći ja, svećenik koji tvrdo vjerujem da postoji i Bog i đavao? Ili, možda da u pomoć pozovete predsjednika općine. On drži više govora nego ja propovijedi. A nijedan mu govor ne prođe, a da ne napadne svećenike tvrdeći da su mračnjaci koji zaglupljuju narod. On je prijatelj naroda. On bi vam sigurno rado pogomao.

Čovjek je oborio glavu. Shvatio je da mu se rugam.

– Da sam od njih mislio tražiti pomoć, pošao bih k njima... – rekao je tiho.

– Kazat ću Vam otvoreno što mislim – žestio sam i dalje. Kad na stolu imate svega što želite, onda vam ni petak, ni nedjelja ne znače ništa. Onda vam je važno što »drugarica« u školi kaže. Onda vam je važno što tvrdi bilo koja propalica. Onda ni blizu crkvi nećete. Prolazite pored svećenika kao pored kakve nesreće. Uvjeren sam da niste nikada dali ništa za izdržavanje crkve. Ali kad vas zadesi kakvo zlo onda trčite svećeniku, onda palite svijeće svetom Antunu, onda

pred svećenikom kukavički ocrnjujete prosvjetne radnike, političke predstavnike. Neću Vam doći prije Božića. Za Božić dođite u crkvu i Vi, i supruga, i djeca, i ispovjedite se, pa ću, kad poslije Božića bude išao blagosljivljati druge kuće – ako budete željeli – blagosloviti i Vašu kuću.

Bio sam nepopustljiv.

Pokušavao je još, ali ja nisam imao više što reći.

Kad je otišao i kad sam se smirio, bio sam ljut i na njega i na cio svijet, a najviše na sebe. Moja je žestoka koleričká narav opet probila i pobijedila. I bio sam tako zavidan svima onima koji su blage ćudi. Da se čovjek vratio i ponovo molio, pošao bih. Jer, kad se izdušem kako ne treba, onda ipak napravim ono što me mole. Stičem tako nepotrebno glas užasnog čovjeka, a ipak napravim sve. Baš kao onaj sin u Evanđelju koji je, kad ga je otac slao u vinograd na posao, nabusito odgovorio: »Neću ići!« a onda ipak otišao. Kako da čovjek ne bude zavidan onim zlatnim ljudima koji znaju biti tako pekmežljivi obećavajući sve štogod se od njih traži, pa čak i ono što je nemoguće. Ponašaju se tako da samo što ne izljube i izgrle iz zahvalnosti onoga koji ih nešto mole. Ali ne učine ništa, i – ne sekiraju se uopće što obećanje nisu izvršili. Takve ljude svijet proglašava – »to je čovjek!« Ali što ja mogu kad me majka drukčijeg rodila!?

Čovjek se nije vratio. A i kako bi kad sam bio onako odrešit. Dakle, nije se vratio. I ja sam se izgrizao uvjeren da sam stekao jednog protivnika više, koji će kao zaraza djelovati i na mnoge druge. Kad sam poslije Božića blagosljivljajući došao u njegovu ulicu, bio sam nemiran pitajući se hoće li me dočekati ili zvati, ili će mi pokazati da se »drukčije snašao«. Čekali su me pred kućom i on i supruga. Odlanulo mi je. Baš je to gadno kad čovjek ima takvu narav kakva je moja!

U sobi sam, prije nego što sam sjeo, rekao:

– E, sad da vidim što bih mogao učiniti.

Rekli su mi da se i ovoga Badnjaka ponovilo isto. Pokazali su mi štalu. Kuća je dugačka, građena tako da se pod istim krovom nalaze i prostorije za stanovanje i u produžetku istoga hodnika i prostorija iz koje se ide na tavan, a i štala. Ograđeni hodnik je bio povišen oko pola metra. U štali su, kad smo ušli, zarzala dva konja i zamukale tri krave. U dvorištu je bilo mnogo kokoši, dva velika plasta sijena, jedan plast snopova kukuruzovine, velika kamara slame i svinjac. Promatrao sam dva crvena konja, uredno očišćena. Pod njima čista slama. Na dobro uhranjenim konjima sjala se dlaka kao da je ulje namazana.

– I što vi mislite, što je uzrok tome? – upitao sam muža i suprugu stojeći još uvijek na pragu štale.

– A svašta smo već mislili. Ovog sam Božića opet naprezao svoj mozak. Nikome to još nisam rekao, ali mi se po glavi počelo vrzmati ovo. Bio je Badnjak. Majka je muzla kravu. Ja sam bacao sijeno konjima u jasle. Majka mi je rekla: »Ona u našu kuću neće zakoračiti pa da ju je rodila tvoja bezgrešna djevica Marija... Znate, moja pokojna majka je bila evangelikinja. Nije bila katoličke vjere. Ali vjenčala se u katoličkoj crkvi. I ja sam kršten u našoj crkvi. Otac je bio katolik i nije htio drukčije... I nikad nije trpjela našu vjeru. I kad se razboljela, tražila je da je sahrani evangelički svećenik, ali pokojni otac nije htio ni čuti. Rekao joj je pred svima nama: »Da te nisam volio, ne bih te uzeo. I da ti nisi voljela mene, ne bi se za mene udala. Ali, kao što sam ti kazao prije nego što smo se uzeli: vjenčat ćemo se u katoličkoj crkvi i djeca će se krstiti u katoličkoj crkvi, tako ti i sada kažem: ako ti prva umreš, sahranit će te kaktolički svećenik. A ako ja prvi umrem, ili će te sahraniti katolički svećenik, ili u groblju nećemo ležati mrtvi jedno uz drugo«. I majka je ušutjela. Poštivala ga je. I znala je: on neće popustiti. Pa tako je i bilo... Ali ona nikad nije išla u našu crkvu. Ni na Božić... Što sam ono počeo...? Da!... Ne znam zašto je ona toliko mrzila istu, ovu moju ženu. Kad mi je ono rekla, da ona neće zakoračiti u našu kuću, pa da ju je rodila i blažena djevica Marija, ja nisam bio manje bezobrazan. Odgovorio sam joj: »Ali ona će biti moja žena, pa makar ja s tobom nijedan Badnjak zajednički ne slavio.« Ustala je ispod krave, pa izlazeći s muzlicom u ruci iz štale, viknula: »Proklet ti bio svaki Badnjak koji budeš s njom slavio!« Ja sam se ipak oženio s ovom koju sam si izabrao. Majka se nikad s time nije pomirila, ali što jeste istina, moram reći, eto, tu je kraj mene pa neka potvrdi, pokojna se majka s njom kao svojom snahom nikad nije svađala. Šutjela je. Ali moju djecu, koju je ista ova moja žena rodila, nikad nije uzela na ruke, nikad ih pomilovala. Tako je i umrla. Sahranio ju je naš svećenik jer je tako htio otac... To što se onoga Badnjaka dogodilo između majke i mene, nisam nikom kazao. Ni ocu. Ni svojoj ženi. A vjerojatno ni majka to nije nikom rekla. Ni meni to nikad kasnije nije spominjala. Ali meni je to sad došlo u glavu...

– Proklela te. I to tako da ti Badnjak zagorči...,

– Pa tako... Što Vi mislite o tome?

– Prokletstva su neljudske riječi. A, ako mogu pomoći majčine molitve djetetu, zašto mu ne bi mogla i škoditi majčina proklinjanja? A Vi ste majci oprostili?

– Mislim da me voljela. Ja sam barem nju volio. I teško mi je bilo što se ona nikad nije mogla pomiriti s mojom ženidbom. A one njezine riječi sam bio zaboravio. Nikad me nisu bogzna kako pekle. A sad, kad sam ih se sjetio, sad me nekako uznemiriše. Gotovo ih se plašim. Sad, kad su mi došle na pamet.

– Dobro da si mi to rekao. Kod blagoslova kuće posebno ću se moliti baš za nju. I, dakako, ako je njezino proklinjanje uzrok, da Bog ukloni uzrok uznemiravanja. A možda je sve to dokaz da duša pokojne majke nije mirna...

Zanimljivo! Ovo se nije više nikad ponovilo.

TJERANJE VRAGA

Bio je ožujak. Točnije da kažem: bio je deveti ožujak. U ožujku dani još nisu predugi. A ja sam se vratio vlakom oko četiri sata poslije podne. Pred župnim dvorom na stepenicama sam zatekao dvije nepoznate žene. Ustale su kad sam im se približio. Rekle su da me već dugo čekaju. Željele su da im blagoslovim kuću.

Gledao sam ih.

– Gdje vi stanujete?

Rekoše selo.

– Koja je vaša kuća?

– Odmah do Markove. Znate staroga Marka. Ondje se uvijek malko odmorite kad idete blagosljivljati kuće.

Znao sam i staroga Marka i njegovu kuću, ali tih se žena nisam mogao sjetiti.

– Kupili ste ondje kuću? – pitao sam.

– Ma, nismo. Nego, nije se naša kuća već nekoliko godina blagoslivljala, pa, ko kažemo, kakva smo mi to krštena čeljad u neblagoslovljenoj kući.

Konačno smo se ipak sporazumjeli. Kuća ne spada u moju župu. Ona jeste pokraj kuće staroga Marka, ali s druge strane seoskog puta. A onaj put je dijelio moju župu od susjedne. Na moje upozorenje da trebaju ići svojemu župniku, one su imale spreman odgovor. Bile su one kod njega. »Ali, znate kakav je naš gospodin velečasni – objašnjavale su mi. Star je. Slomio je nogu. Ne može on. Bile smo kod njega. Rekao nam da dođemo k Vama. Vi ćete to. Pa Vi i sahranjujete kad kod nas tko umre. Bili ste i jesenas. Naš stari, siromah, ne može ni kad je lijepo vrijeme.«

– A je li Vam dao pismo za mene?

– Nije. Kaže: što ću uvijek piskarati! On već zna. Samo vi idite k njemu. Još me uhvatio za ruku. Ovako. Pa kaže: Ana, idi samo bez brige. Ne treba nikakav papir.

Željele su da odmah pođem. Pristao sam, ako nađu kočijaša koji će me s konjima odvesti i vratiti. Požurile su, našle, i brzo se vratile.

Moralo se cestom okolo. Trebalo je više od sata vožnje. Kad smo stigli, bio je već mrak. Kad smo sišli s tvrde ceste i pošli poljskim putem između livada i ulazili u voćnjak, nije mi bilo baš ugodno. To je selo uvijek bilo na zlu glasu. A bilo je to ono poslijeratno vrijeme kad je više svećenika na prijevaru odmamljeno noću u mrak i zauvijek nestalo.

Vlasnik kuće, čovjek oko četrdeset godina star, čekao nas pred kućom. Upalio je svjetlo, pozdravio i rekao:

– Ipak ste došli? A ja reko: ma neće on htjeti kad mu kažete o čemu je riječ.

Prinio je stolicu kolima da lakše siđem.

Ja naćulio uši. Što on to govori?

– A o čemu je riječ – pitao sam.

– Samo siđite! – navališe žene. Siđite! Ništa se ne bojte. Sve ćemo vam kazati što je i kako je.

Ne silazeći s kola, stojeći u mraku na kolima, upitao sam oštrije, jer sam postajao sve nemirniji:

– O čemu se radi?

– Pa zar niste kazale? – upitao čovjek žene.

– Bojala sam se da gospodin velečasni neće htjeti doći... Ali samo siđite...

Kočijaš, mladić od šesnaest godina, stajao je kao i ja u kolima. Držao je uzde u rukama i uznemireno rekao:

– Gospodin velečasni, hajdemo mi natrag...

Možda bi bilo najpametnije – razmišljao sam. Kud su me to dovukli?

– Čekajte, ljudi! – rekoh. Ja sam, evo, došao. A što vi to zapravo od mene hoćete?

Moljakali su me da siđem. Da se ničega ne plašim. Vukli su me. Žele samo da kuću blagoslovim. Ništa drugo.

– A tko je u kući? – pitao je preplašeno kočijaš. Hajdemo, gospon velečasni, kući. Kažem Vam...

Uspjeli su me nagovoriti da siđem s kola. Jedna je žena, naime, počela gorko plakati. Klekla je na zemlju kraj kola. Sklopila ruke i zaklinjala: »Ovako Vas molim siđite i blagoslovite nam kuću. Platit ćemo kolikogod tražite. Ne možemo više izdržati...«

Ušao sam kroz jednostavno predsoblje u sobu. Obična seoska kuća. Uz predsoblje još jedna prostorija i oveća soba. U sobi dva kreveta. Između kreveta u pročelju stol. A ispod stropa u sredini raspelo – zapravo samo jednostavni drveni križ – a kraj križa s jedne i druge strane »svete« slike. Nekoliko različitih Gospinih slika, svete Barbare, svetog Jurja, svete Ane, i još neke, za koje je teško bilo ustanoviti koga bi treka, svete Barbare, svetog Jurja, svete Ane, i još neke, za koje je teško bilo ustanoviti koga bi trebale predstavljati. Pogled na takve i slične slike uvijek je u meni izazivao osjećaj krivnje. Jer što smo mi to svećenici učinili da bi ljudi po kućama imali ukusnije slike?

– Pa reci sad gospodinu velečasnom! – rekla je žena.

Muž je počeo tumačiti:

– Upravo je danas jedanaesti dan kako je to počelo. Ja sam runio klipove kukuruza. Spremao sam se sutradan u mlin. Žena je tu nešto krpala. (Čarape sam krpala – upala je žena.) Krpala je čarape. A mali je sjedio, eno ondje, i igrao se. Nešto je nožem rezuckao. Još mu velim: Ivice, daj mira tom nožiću. Okrvavit ćeš se. I upravo u tom hipu se dogodilo. Kao da je miljun gromova udaralo, ili kao da su sve zvijezde s neba padale. Mislio sam: kraj svijeta. A slike, vidite ove svete slike, najedared su sve popadale. I Isus je pao. Razbio se u stotinu komada. Žena ga kupila, ima tome već godina, na proštenju kod Majke Božje Bistričke. I od onda svako veče tako. Svako veče u isto vrijeme. U osam sati... Mali je u strahu. Kad se počne spuštati mrak, bježi od kuće. A znate kako je, bogme, ni meni nije svejedno. Što ću tajiti. Zvali smo susjede. Ne vjeruju. Jedno veće dođu, drugo ni blizu. A to tako svako veče. Pravo niti ne jedemo od tada. I, vidite, da Vam još nešto kažem. Sve drugo stoji na miru. Samo svete slike i Isus padaju. Stakla su se na slikama porazbijala. A stakla na prozorima stoje kao da se ništa ne događa. Nigdje ni da bi vapno otpalo...

Svi smo stajali nasred sobe i slušali. Ivica je stojeći kraj vrata držao obadvije ruke u džepovima. Žene su uzdisale. A ja sam se slušajući obazirao razgledavajući protoriju i stvari po njoj.

– Vi ste gospon velečasni sigurno tako nešto već vidjeli i čuli... Vi svećenici znadete svašta... Što Vi kažete na sve, ovo?

Šutio sam.

– Svašta sam već i mislio i kazao. Da sve zapalim. Da odemo odavde. Ovdje više nema života. Al' kud ću? Ovo malo sirotinje što imam... Sići ću s pameti... – čovjek je bio zaista očajan.

A svi su neprestano pogledavali na sat, na veliku limenu budilicu što je stajala na prozoru. Približavalo se vrijeme u koje se to događa. I zaista, tačno u osam – po mom satu, jer njihov je namjerno bio namješten da ide desetak minuta naprijed – počela je na tavanu i u sobici do predsoblja paklenska buka. U tren su svi pobjegli van. Čuo sam kako moj mladi kočijaš bjesomučno viče: »Gospon velečasni... u pomoć...« Stajao sam nasred sobe, zbunjen. Činilo mi se da se cijelo nebo ruši na moju glavu. Skupio sam se da se zašti-

tim. A slike sa zidova i s njima križ pale su sve zajedno na krevet, na stol, na pod, na klupe.

Trajalo je to dvije, možda tri minute. Ne dulje. A onda je opet zavladala tišina. Izišao sam na vrata i stajao onako osvijetljen na pragu. Kočijaš je stajao na kolima i gotovo plačnim glasom molio: »Gospon velečasni, idemo, ubit će nas. . .«

Vratili smo se svi u sobu. Ivica je ostao vani kod kočijaša. I muž i žena su bili blijedi. Vjerojatno sam isto tako izgledao i ja.

– Jeste li Vi, gospon velečasni, ovako što doživjeli?

– Nisam! – rekao sam tiho.

– Vidite Vi to zlo! Pomozite nam. Vi možete. Samo Bog može. Ako nam Bog ne pomogne, nitko neće. . .

Stajao sam nijemo i pokušavao razmišljati. Nikad tako nešto nisam doživio. Jesam li bio prestrašen? Ne znam kako bih opisao osjećaj koji sam doživio. Jednom sam 1944. doživio bombardiranje. Nalazio sam se u Segedinu. Dan je sirenom znak da se bježi u skloništa. Približavali su se strani avioni. Bili su već nad Segedinom. Ne znajući da im je cilj most na Tisi, u namjeri da pobjegnem iz grada, koji nisam dobro poznavao, našao sam se baš na tom mostu koje su iz aviona bombama gađali. Iznad glave mi je bio onaj strašan reski zvižduk bombe koja je padala. Imao sam osjećaj da sve padaju točno na moju glavu. Zgrbio sam se, kao da će me to zaštiti, i sam skoro nadljudskom snagom skakao da pobjegnem od opasnosti, da spasim život. Ali ovo u sobi, ovo ne znam opisati. Stajao sam ukočen osjećajući da sam nemoćan da išta učinim. Ako bih pokušao usporediti sa tisuću zaglušnih mlažnjaka koji lete točno nad glavom, ne bi to bilo ono što sam doživio. Od tisuću mlažnjaka bih valjda oglušio. Ova paklena buka kao da je djelovala u meni na nešto drugo, a ne na ušne bubnjiće.

Nikad nisam tako nešto doživio. I ne znam sa čime bih to u prirodi usporedio.

Razmišljao sam što bih mogao i trebao kao svećenik učiniti. U bogosloviji nam nije nikada nitko takve stvari tumačio. Mudri svjetovnjaci-učenjaci kažu da takve pojave ne spadaju u nauku. Kao da može išta postojati što čovjek doživljava, a što se ne bi ticalo u nauke? Teolozi kažu da takve stvari ne spadaju u teologiju. Ali kuda to spada? Čitao sam o takvim sličnim stvarima u životopisima svetaca. Ali suvremeni pisci, i kad prikazuju živote svetaca, radije prešućuju takve stvari znajući da mnogi današnji ljudi takve »priče« proglašavaju izmišljotinama, dakle: lažima ili, u najboljem slučaju, plodom bolesne mašte.

Mora da su i oni oko mene vidjeli da se osjećam izgubljeno, da ne znam što bih i kako bih počeo. A zaista, nisam znao. Bilo mi je jasno samo jedno: ako ovo nije prirodna pojava, onda tu može pomoći jedino molitva. Ali koja i kakva molitva? I, što treba svećenik u takvoj situaciji načiniti? Priznajem da sam onako izgubljen bio ljut na sve svoje bivše profesore u bogosloviji. Lako je nekomu protumačiti kako treba krstiti i svetu misu služiti. Ali što da ja učinim sada i ovdje?! Jedino čega sam se sjetio bile su Isusove riječi: »Taj se rod može istjerati jedino postom i molitvom.« Ali tko će mi kazati je li djelo prirodna pojava ili nečastivoga, ili neko Božje upozorenje? Po glavi mi se čak vrzmala misao: neće li najednom iz podzemlja šiknuti vulkanska lava ili vrela voda? A nešto sam morao učiniti. Ljudi su čekali. Bili su uvjereni da mogu, samo ako hoću, pomoći, jer da svećenik može sve.

Počeo sam nesigurno kao da u neprovidnom mraku pipam:

– Je li u ovoj kući netko ubijen?

Gledali su me.

– Moramo od nečega početi. Ja ne znam je li ovo neka nepoznata prirodna pojava. Ako je prirodna pojava, onda tu ni svećenik ne može ništa. Ako je pak ono što vi mislite,

onda svećenik može pomoći. Ali prvo moramo znati na čemu smo. Je li u kući tko ubijen?

Tvrdili su da nije.

– Kad je kuća sagrađena? – ispitivao sam dalje.

– Ja sam je gradio – odgovorio je muž.

– A na tom istom mjestu je bila i stara?

– Ne, nije. Stara kuća je bila dolje u livadi. Pa je, kad bi pala veća kiša, a osobito u proljeće i u jesen, oko kuće bila sve voda. Pa sam. . .

– A je li tko iz ove kuće koga ubio, ili tako što slično? – pitao sam dalje. Možda kome kuću zapalio, ili tuđe blago otrovao?

– Za sebe znam da nisam! – branio se čovjek. Gdje bih ja tako nešto. Ja uvijek kažem: što ja želim drugome, neka Bog dade meni. A ni za pokojnog oca nisam čuo da bi štogod tako učinio. Sin mi je u armiji, ako je sad on ondje štogod uradio da mi ne znamo. . .

– Čujte, ljudi! I sami vidite da ovo nije šala. Ja to ne ispitujem zato što bih bio znatiželjan, nego zato jer se ne može liječiti ako se ne zna uzrok bolesti.

Ništa nisam doznao.

Zatražio sam čašu čiste vode i malo soli i bilo kakvu grančicu. I rekao sam:

– Blagoslovit ću vodu. Zatim ćemo svi kleknuti i izmolitit Litanije imena Isusova. A onda ću tom blagoslovljenom vodom poškropiti kuću moleći Isusa Krista da od ove kuće otkloni to zlo. Vi ćete zatim sami devet dana uzastopno zajednički, svi ukućani, klečeći i glasno, izmoliti iste te Litanije. I svaki put ćete poslije molitve ovom vodom poškropiti sve prostorije u kući moleći: »Isuse, oslobodi ovu kuću i nas od ovoga zla.« I još nešto. Na blagdan svetoga Josipa sv ćete ići na ispovijed i pričest u crkvu. Ispovjedite sve dosadašnje grijehe.

Obećali su.

– I ja ću se svih slijedećih devet dana moliti za istu nakanu – dodao sam.

– Samo da nas dragi Isus oslobodi od te nevolje! – rekla je omanja debeljuškasta žena.

Kako sam kasnije doznao, to je muževljeva sestra. Udata u drugoj župi. Ona me je zapravo i uvukla u tu kašu.

I obavivši sve kako sam rekao, sjeo sam na kola i krenuo kući. Bilo je već kasno doba noći. Sigurno deset sati. Cijelim putem smo šutjeli i ja i moj mladi kočijaš. A već sutradan, a pogotovu slijedećih dana, moji su me susjedi zaustavljali ispitujući, što sam to tako kasno radio u onom selu. »Zar je tko bolestan?« – ispitivali su prepredeno, a svi su već znali. Kočijaš je rastrubio da sam bio ondje »tjerati vraga.«

– A zašto ste išli? – pitali su me. Zašto ste išli? Nek im bude! Došao vrag po svoje! – govorili su.

Znao sam da je ono selo na lošem glasu, pa sam mislio da i ta zluradost otuda potiče. Ali oni su mi objasnili nešto drugo. U onoj je kući – tako su mi moji susjedi tvrditili – napravljeno »stotine i tisuće abortusa, ako ne i tisuće tisuća.« Supruga onoga muškarca u onoj kući obavlja pobačaje za svu okolinu. Naučila je taj posao od svoje svekrve. Prije nje je to radila njezina svekrva. I svijet je bio uvjeren da je to kazna za nevinu krv prolijevanu godinama i godinama u toj kući. Govorili su mi: »Oni ne trabaju oko svoje kuće gnojiti. Nagnojeno je dobro tijelima nevine nerođene dječice.«

Seljak voli pretjerivati.

Ja nisam imao mogućnost da provjerim.

Ali ako je to pripovijedanje seljaka istinito, je li to uzrok?

Nekoliko dana kasnije pošao sam pješice u susjednu župu da pomognem kod uskrsnog ispovijedanja. Ondje su već bili svi okolni župnici. Vidjeli su me kroz prozor kako dolazim, pa čim sam se pojavio na vratima, graknuše:

– Kako je bilo u. . .?

– O čemu je riječ? – pitao sam iznenađen.

Oni su već sve znali. Ona, oniska debeljuškasta žena, sestra onoga muža, bila je udata u ovoj župi. Od nje su doznali za sve. One su dvije žene zaista bile kod svog župnika. Onog starog, koji je slomio nogu, i kojega sam ja zbilja ponekad zamjenjivao. Ali on ih je istjerao van, jer da uvijek nešto »vračaju« i »sanjaju«. Nazvao ih je vješticama i rekao im neka mu više s takvim stvarima ne dolaze pred oči. Pošle su župniku muževljeve sestere. On, mudrijaš, nije htio ići. Ispričavao se, da je to daleko, da je nazebao, uputio ih je na mene. One se mene plašile, jer da sam jako strog. Pošle su drugom župniku, ali i taj se izvukao savjetujući im da pođu k meni. I tako, iako nerado, došle k meni, i zatajile zašto žele blagosloviti kuću uvjerene, ako mi kažu zašto, da neću htjeti ići. Pa, i ko zna – da sam znao razlog – bih li išao.

Svećenici su mi rekli da se ono više nije ponovilo. A poslije blagdana svetoga Josipa došla mi muževljeva supruga. Došla da se zahvali. Donijela je šopanog gusaka. Jer nisam onda htio primiti novac, ona sad donijela gusaka. Nisam ga htio primiti. Morala ga je odnijeti natrag. I ništa nisam htio primiti. Ostao sam uporan ponavljajući Isusovu izričitu zapovijed: »Badava ste primili, badava dajte!«

– A kako je sada? – pitao sam.

– Hvala dragom Bogu, Majci Božjoj, svetom Josipu i Vama, sad je dobro. Ne povratilo se! A imali smo okupacije s milicijom. Muža su zvali na miliciju. Ispitivali su ga: što je pop radio kod vas noću?... Oprostite, tako su rekli: »pop«. I kaku to propagandu širite? – kažu. A moj muž im je rekao: Ostavite vi gospodina velečasnoga na miru. Ja sam ga zvao. I ja odgovaram. Zvao sam prvo vas – rekao im je u lice. Došli ste, ali niste mi pomogli, pobjegli ste iz kuće kao i svi mi. I više se niste htjeli vratiti. Što mi niste pomogli? – baš im je to reko. Ja sam bio u zlu. Tražio sam pomoć na drugoj strani. Čovjek me oslobodio zla, i što sad vi hoćete od tog čovjeka?... I poručio Vam je moj muž, da se Vi ništa ne plašite. Ako bi Vas zvali, Vi samo kažite na nas. Mi ćemo svjedočiti...

Nije me milicija nikad zbog toga ni zvala ni ispitivala. Istina platio sam – možda baš to – vrlo skupo na drugi način. Bio mi je nabijen takav porez kao da sam Rockefeller. Zaplijenili mi i kravu, i radio, i kotao za rakiju. Napali me u novinama. Ali nikad nisu spominjali ni onu kuću ni blagoslov one kuće. A ja i danas mnogo držim do blagoslovljene vode, odnosno do molitve uz škropljenje blagoslovljenom vodom. I ne želim nikome da se na vlastitoj koži uvjeri da to nije praznovjerje.

A je li ono bila posljedica abortusa, to ne znam. Ženi sam, kad mi je donijela utovljenog gusaka kojeg nisam htio primiti, rekao:

– Čuo sam da obavljate pobačaje. Nemojte to više činiti. I ne prenesite taj »zanat« na svoju buduću snahu. Nemojte se s Bogom šaliti. Bog je strpljiv, ali svemu dođe jednom kraj!

Koliko znam ono se više nikad nije ponovilo.

SADRŽAJ